

LOOMING

DETSEMBER 1970

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄALEKANDJA

12

M. Olvet

Situatsioon (Lito, linoollõige) 1970

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK/
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

12. DETSEMBER 1970

VÄIKE PEREKONNALUGU

Emaga linnas

Lapsena lubasin osta ma emale kullase tooli.
Kuid läksin kooli ja kuulsin, et kuldsetel toolidel istuvad
kuningad, keisrid ja nende keisrinnad.
Kuulsin, et kuldsete toolide tõttu lämbuvad lapsed, põlevad
külad ja linnad.
Koletuks muutusid keisrite toolid! Pealegi polnud mu emal ju
kunagi aega
troonida lihtsalgi tubasel toolil, mis tehtud kirve ja saega.

Pliksti ja plaksti!
ta kuivatas pesu ja kihutas kiikuma pinevil nöörid.
Pliksti ja plaksti!
ta ümber löid laksu palakad, särgid ja padjapöörid.
Kihku ja kähku
ta udas kui uueks Ursula kasuka, Kordula ballikostüümi,
Önnela punase palitu, Armula pulstunud boa,
virutas akendest välja Victoria kuivanud lilled ja Gloria
vänge parfüümi,
lehutas lahkemaks pimedal pööningul Mõtliku tumeda toa.
Vahepeal kuhjusid õuele Mälsoni madratsid, Kolbergi kardinad,
Kenaste kohvrid ja koli,
Munaste mundrid ja ehted ja mähkmed — oh sina imede isver,
kui põrguma palju neid oli!
«Pista põlema!»
karjus kuhugi kõrgele Katariina Turulla Tuulispask.
«Tolmupolka on tore,
ning asi vask!»

Muidugi oli ka meil oma koli. Muidugi hõljusid meiegi hõlstdid
mõnikord roikal ja riidepuul.
Muidugi oli ka meil oma nimi — kõrgema kõlata harilik nimi —
kõigile tuttav ja tundmatu:
Tuul.

Isaga metsas

Linnas meid nagu ei nähtud. Palju meist kuskil ei peetud.
Kuni mereni hooldas mu isa õitsevat okaspuumetsa ja tolmutas
nõgeseid.
Kes mõistis kõiki ta mõtteid? Kes taipas, kui tohutu palju
ta tundis ja tahtis ja võis?
Turul ta iial ei käinud. Ikka oli ta kuuerinnal
suur ülaseõis.

Oma reisidel põetas ta pärna,
puhastas pihlapuid,
pani lahasse labajalgu, roideid, reie- ja lõualuid,
rookis haavadest rähka ja mäda,
parandas põiehäda,
suunurkade sügelust,
rohitses vorpi, valumit, kärna
ja veiseröögatust.

Ka ravis ta vahtrate villi,
pühkis nõmmenelkide näolt
verist hippa ja hernesvett.
Kui palju oli ohtu ja nakkust! Kui täis oli kustuvaid lilli
suur looduse laatsaret!

Kuidas hõõgusid ikka need õied,
kes ei uskunud õhtut ka õhtul
ega näinud surnut ka surnus!

Kuidas karjusid alati appi
kõik need aimutud lehiste lapsed,
keda süstis ja ristis
Pavor Nocturnus!

Eluilmas ei olnud mu isa
psühhotraumade prof ega spets.
Ja siiski.
Ta juurde jooksid kui koju
hoopis emahooleta ojad,
tugitüveta väikesed väädid,
pikad humalad-huligaanid
ja marutõbine mets.

Kõik nad kaebasid kaua ta hõlmas
ja nutsid.
Kuid ainult unes.

Külalised

Reidil vurasid lennulaevad.

Rannal viipasid võõramaalannad. Õhujullad hõljusid vees.

Mei isa kandis mind kukil. Ma hoidsin kinni ta juustest

ja nägin: mu isa on ilus mees.

Maale tormasid purjus turistid.

Kaelas kaamerad, kaasas binoklid, peas jahtklubi müts või fess —

kõik nad löid meile näkku ja näkku. Ma ei tundnud kõrguste
kombeid ega teadnud veel, kes neist on kes.

Olid need alles õhudespoovid!

Olid need alles piksepiloodid! Peos laevahukkude plaan —

oma meeskonda munsterdas kohe meid huilgaja Hurrikaan.

Olid need alles marumagnaadid!

Olid need alles püstipiraadid! Käes gloobus ja katkine kaart —

saatis Tromb meid lõhkuma lõunas üht linna ja linnusaart.

Juba taevas läks triibuliseks.

Juba raju läks ruuduliseks.

Juba mattis meil hinge Samuum.

Juba kiskus meid kaasa Tornaado.

Juba paiskas meid pikali Tsüklon.

Juba tõstis meid õhku Taifuun.

Mu isa habe läks halliks.

Käed lapiti laial rinnal, higihärmatis otsaeses,

ta kõneles mitmeid keeli. Kuid vaikselt. Ma mõistsin: mu isa

on haritud mees.

Kuidas oigasid naerda Orkaanid!

Kuidas möirgasid meridiaanid!

Olid neil aga foonid ja bellid!

Oli neil aga vihane viis!

Äkki anti merele märku.

Õhujullaga ruttas nüüd randa lasuurse laine lauljanna — blond
kauguste kaunitar Briis.

Kuidas kartis teda mu ema!

Kuidas ihaldas teda mu isa! Kuid see daam ei käinud me maal.

Ta pidas meie keelt barbaarseks. Talle andis Aiolos harfi.

Ta mentoriks oli Mistraal.

Kui sihvakalt seisis ta paadis!

Ta viipas mu isale hellalt ja sosistas tasa: «Chéri...?»

Mu isa läks põlvini vette, lükkas liikvele paadi, astus maale

ja ütles: «Merci.»

Reidilt lahkusid lennulaevad.

Rannal keerlesid katkised kaardid. Rajuruuporid hõljusid vees.

Mu isa kandis mind kukil. Ma hoidsin kinni ta juustest

ja teadsin: mu isa on mees.

Tuulelapsed

Must vari käib akna taga, kes mullu ka lagedel käis.

Ta uitab siin alati. Aga tuulelapsi me tuba on täis.

Täna pilluvad pilvepalli nad mu süngi ka puiesteelt.

Nad on lapsed ja nad lihtsalt ei salli, et vihm räägib ladina keelt.

Las ta räägib! Ta sõnad on rängad. Juba mõistan ma mõndagi neist, kui ta katusel koputab kaua ja kõneleb koljateist.

Ikka kutsub ta kuhugi kaasa — kuid lukus on vööruse uks.

Mu toit on voodi ees toolil. Ma jäängi vist jalutuks.

Aga teie lennake sinna, kuhu siit aknast ei näe.

Laugelt lennake, tuulelapsed, üle Laiuse mäe.

Lennake Riidmal ja Rupsil, rukkimerel ja metsadel.

Peipsilt lennake läbi Võnnu, kus kõneles kerkokell.

Lennake Võrus, Vändras ja Karksis. Lennul vaadake üle vee,

kuidas terendab Sinine puri. Tehke tiir ümber Piibe tee.

Tehke kaar üle Albu valla, üle Kaarli, Muuga ning Ao,

üle Aegade Assamalla, üle Kääpa ja Kännivao.

Lennake läbi kõik mandrid! Las maha jääb leplik legend!

Lennake mööda ka menust, kannul Nihil ja Nemo — ta kaksikvend.

Lennake üle mere, kannul fuuriad, kahtlus ja taud,

kuni leiata kivise rünka. Kivirünkal on kivine laud.

Kivilaual on kivine raamat. Kiviraamatu nimetus

kumab kaugele kumeral kaanel

DE GIGANTIBUS

Ikka peavad end raamatu pärijaks Tarantel ja Draakon, Salamander
ja Skorpion,

Homunkulus, Horror ja Terror. Nende lahingunimi on Leegion.

Ikka veerivad raamatut vaevad. Ikka riivavad raamatut verised vood.

Ikka raiuvad sinna kõik rahvad oma Tõllude nimed ja tõsilood.

Seda raamatut uurige teie, mu sõbrad, kui mina ei saa —

seal olevat hiiglaste hulgas ka üks peatükk

ESTONIA

Puujumal

elefon helises. Küll helises ikka kiledalt, kurivaim, ning visalt ja valjusti, lausa vihaga. Teravad signaalid puurised mu pealuust läbi ja torkisid ärritavalt kuulmiskeskust. Ei jätnud järele, no mitte ei jätnud...

Kes pagan võis üldse teada, et ma tagasi olen? Sõitsin ju lennujaamast taksoga koju ja vankusin sedamaid voodisse — seitse nädalat seal, see pole naljaasi, pealegi kui ollakse juba jõudnud kuldseesse keskikka. Võib-olla valeühendus?

Olin nüüd päriselt ärkvel. Viskasin teki pealt, astusin paljajalu kirjutuslaua juurde ja võtsin toru.

«Jah?»

«Kas seltsimees Lõuend?»

Võhivõoras hää. Majavalitsuse insener, oli mu esimene oletus. Tahab korteris midagi kontrollida.

«Kuulen.»

«Servus, vanapoiss, Ummus räägib.»

«Kes?»

«Ummus, noh, ei tunne ära või?»

Ummus... Ummus... Nimi ei öelnud mulle häälest enamat.

«Ah Ummus...»

«No näed siis!»

Naer. Vali naer — intelligentsipuuduse kõige kindlamaid tunnuseid.

«Kuidas elad?» tahtis Ummus teada.

Kes ta siiski oli? Ummus... see nimi oleks pidanud ometigi meelde jääma. Mõni lauakaaslane kuskilt kandidaadipeolt? Ja mis ta võis tahta? Helistas ju niisuguse nüri püsivusega, nagu sooviks mind surrust üles äratada.

«Alles eile jõudsin koju. Ekspeditsioonilt.»

«Aa...» tegi Ummus. «Ja kus sa siis kolasid?»

«Kõmörtide juures.»

«Selge.»

Ah et selge... Siinpool Uuraleid saab kokku ehk paar tosinat inimest, kes kõmörtidest üldse on midagi kuulnud. Ning mina olen ainuke elav hing tervel maamunal, kes nende keelt on uurinud, nende laule lindile võtnud, nende šamaaniga koos metsõrit joonud. Aga temal on juba kõik selge!

«Tõid midagi põnevat kaasa ka või?»

Kas öelda talle? Aga miks ka mitte.

«Jumala tõin.»

«Mis asja?»

«Puujumala.»

Vaikus. Siis järgnes mulle juba tuttav intelligentsivaba naer. Ja seejärel:

«Mina olen täielik ateist.»

Uskusin teda siiralt.

«Sel juhul ei paku mu jumal sulle huvi, ta on oma aja ära elanud ja läheb varsti muuseumi. Võidelda tema vastu ei tasu ja hirmu ei aja ta samuti nahka, oopiumihädaoht peitub hoopis kusagil mujal.»

«Kas see on siis see... kõmõrtide jumal või?»

«Täpselt.»

«Ja mis neist... kõmõrtidest siis nüüd edasi saab?»

«Ajavad ilma jumalata läbi. Nagu sinagi.»

Jälle naer.

Ning korraga ajas see naer mul hinge täis. Mis sa irvitad, kurat võtaks? Jumal on minu ja kõmõrtide omavaheline asi. Šamaanile on see vaata et eluküsimus. Aga sina...

Viskasin toru ära ja läksin duši alla.

Šamaanile on see jumal ikka tõepoolest et peaaegu eluküsimus. Muidu poleks ta mulle sadamasse järele sõitnud, kakssada kilomeetrit. Muidu poleks ta mind sajatades neednud ja ahastades anunud. «Anna tagasi!» oli ta mulle peale käinud. «Sinule pole seda jumalat vaja!»

Vesi ladises koduselt vastu vanni. Tahtmatult meenus mulle duši tõsimeelne definitsioon «Õigekeelsuse sõnaraamatust»: dušš, duši — seadeldis keha ülevalamiseks peente veejugadega; kümbelus selle seadeldise abil. Täiesti ammendav selgitus. Ainult et kas me üldse ei kipu lihtsaid ja üldmõistetavaid asju liiga palju selgitama ja defineerima? Nii kaovad nad lõpuks ju käest ära. Dušš, duši, duši...

Nühkisin harja ja muskaatseebiga oma ihu, mille Siberi sääsed olid seitsme nädala jooksul kõvasti kupla söönud. Tsiivilisatsioonimõnused mõistab inimene päris õigesti hinnata alles siis, kui on saanud niisugusest pärapõrgust nagu mina.

Ei, kulla šamaan, ka mulle on seda jumalat tarvis. Minulgi on oma kutsumus — ma teenin teadust. Minu jaoks, teaduse jaoks on see jumal üks paganama kõva püük. Ainult et sina ei saa sellest aru. Sa töid oma ohvri teaduse altarile purjus peaga ja kahetsed nüüd oma tegu. Kuid ohver pole selle pärast põrmugi vähem väärt. Minu seljakotist rändab ta pühasse paika, muuseumi, ja seisab seal veel kaua pärast sind ja mind.

Lasksin nüüd vaheldumisi külma ja sooja — see värskendab meeldivalt ja tugevdab ühtlasi närvisüsteemi, nagu teadjamad inimesed räägivad. Nentisin rahulolevalt, et mu kõht oli reisi jooksul veidi väiksemaks jäänud. Peaks hakkama sügisel uuesti tennist mängima...

Hõõrusin ennast rätikuga üle ja läksin tagasi tuppa. Asjad olid mul kõik alles lahti pakkimata. Avasin kohvri, otsisin oma «Harkovi» välja ja vuristasin habeme maha. Kiret oli enne maaesõitu lasknud mu särigid puhtaks pesta ja kappi riulile ladunud. Ka pükstel olid korralikud viigid sees. Ainult et omletti ja hommikukohvi ei saanud Kiret paraku nii pika aja peale ette valmis teha. Tuli kohvikust läbi lipata.

Olin juba uksest välja minemas, kui telefon helises veel kord. Ummus, muidugi jälle Ummus, kes siis muu.

«Laur või?»

«Mina.»

«Enne vist ühendus katkes?»

«Ja siis?»
 «Kuuled sa, see jumal... see on iidol, eks ole?»
 «See õnnistas kõmõrtide metsa ja järve, et neil liha ja kala laua pealt ei lõpeks.»
 «Kas tal kunstiväärtust on?»
 «Tal on mitmesuguseid väärtusi, muidu poleks kõmõrdid teda pidanud.»
 «Tead, mis...»
 «Kuulen.»
 «Ma tahaksin seda puujumalat näha.»
 Vaikisin.
 «Asi on selles, et...»
 «Milles?»
 «Võib-olla ma ostaksin ta ära.»
 «Ostaksid endale jumala?»
 «Tahan juba ammu midagi niisugust kamina peale saada.»
 «Kamina peale? Kas kamin sul siis kehvasti tõmbab või, et ilma jumala abita hakkama ei saa?»
 «Ma räägin tõsiselt.»
 «Mina samuti.»
 Juba jälle hakkas sapp mulle verre kippuma. Kas ta tööpoolest arvab, et ma kõmõrtide jumala lihtsalt kellelegi kaminaehteks kaasa tirisin?
 «Kuidas siis jääb?» küsis Ummus. «Kas oleks võimalik talle pilku peale visata? Ega ma põrsast kotis ei hakka ostma.»
 «Ma annan sulle head nõu — ära himusta oma ligimese jumalat, muretse endale parem karunahk.»
 «Karunahk on mul juba olemas.»
 Kõva argument, mis sa mõistad kosta...
 «Mu kamin on niiviisi ehitatud,» jätkas Ummus. «Sa katsu ette kujutada... Kamin on mul niiviisi projekteeritud, et sinna kohe peab midagi peale asetama. Muidu ei tule efekt välja. Selleks on jäetud spetsiaalselt ruumi. Kas mõistad?»
 «Suurepäraselt.»
 «No näed siis! Kuidas jääb?»
 «Ei kuidagi.»
 «Mis sa ütlesid?»
 «Kõmõrtide jumal ei ole kahjuks müüdav. Osta endale mõni skulptuur või midagi niisugust.»
 «Skulptuur ei mängi välja — liiga harilik. Skulptuure võid sa igast majast leida, mina vajan originaalsemat kaupa.»
 «Puujumalal on aga paraku hoopis teistsugune missioon.»
 Teist korda ei ole see jumal enam mitte müüdav.
 «Sa võib-olla arvad, et ma tahan sind rahadega alt tõmmata?»
 «Ei arva.»
 «Antiikasjade väärtust ma tunnen. Kui see jumal mulle istub, on sul käsi kullaga koos, ausõna. Ma pole niisugune mees, kes tingima hakkab. Olen valmis täitsa viisaka summa välja panema, kui värk on seda väärt.»
 «Hea küll, jätame selle jutu.»
 «Nojah, eks sa ise tead...»
 Ummus lõpetas kõne, ilmsed solvumismärgid hääles. Ja muud asja tal nähtavasti ei olnudki.

Astusin nurga peale sisse.

«Ärge olge nii intelligentne, noormees,» manitses šveitser pahaselt kedagi kahupead. «Nõndaviisi te kaugele ei jõua.»

Ärge olge nii intelligentne... Väärt õpetus, vaja meeles pidada. Riidehoius olid nagid viimseni tühjad, eks sellest siis šveitseri pahu-ruski.

Läksin saali ja sain akna alla omaette laua. Küllap peletab süda-suvine palavus kõik vähegi vabamad hinged linnakividelt laiali, rah-vast oli ootamatult hõredasti. Mõned vanemad daamid lausa silmaga nähtavas uudishimunimbuses, peidetud pikksilm pilgus. Suur laud-kond turiste, kellele näis raskusi valmistavat kohanemine kohviku kor-raliku akustikaga. Meremees ja lopsakas blondiin, šampusepudel ning hunnik šokolaadikompvekke ees. Paar peaparandajat taganurgas sööt-sid muusikamasinat viiekopikalistega.

Tellisin viinerid kartulisalatiga, koorega kohvi ja kaks Moskva saia. (Kunagi nimetati neid viini saiadeks, viineritesse on suhtumine konser-vatiivsem.) Lõin ajalehe lahti. Rahupooldajate suurenev aktiivsus Jaa-panis. Spasski filigraanne lõppmäng. Usaldus ja abi mingile noorele vahetusele. Ilmajaam lähemateks päevadeks vihma ei lubanud, šveit-seri vilets tuju oli kõigiti põhjendatud.

«Ootad kedagi?»

«Ohoo! Istu aga maha!»

See oli Neeme Edel, mu kunagine kursusekaaslane. Rind rinna kõr-val sai murtud marrismi ja kõike muud.

Energiline ja endiselt enesekindel nägu parajalt päikest saanud. Valgendajast põhjalikult läbikäinud popeliinsärk elegantse sviitri all. Nõelaosava ämmamamma poolt kenasti istumapandud helehallid pük-sid jalas. Kaasaegse haritlase usaldustäratav tüüp. Ei mingit vajadust nahkmapi või rinnataskusse torgatud pastapliiatsite abil oma ühiskond-likku seisundit alla kriipsutada.

Ta võttis istet.

«Nii et tagasi?»

«Nagu näed.»

«Kas ammu?»

«Eile õhtust saadik.»

«Pere on maal?»

«Maal.»

Vestlus oli esialgu hüplev nagu tavaliselt ikka, kui kohtutakse üle hulga aja. Kuid vähehaaval hakkas mingi loogika meie juttu siiski tea-tud raamidesse suruma.

«Kas saad nüüd oma kõmörtidega varsti maha?» küsis Neeme, kui laste tervis, poliitika ja veel ühte-teist oli läbi võetud.

Kehitasin õlgu. Pagan teab. Doktoridissertatsiooni pole meie insti-tuudis naljalt keegi päris plaaniliseks tähtajaks lauale pannud. Teadu-sel on see neetud viga, et ta nõuab süvenemist. Ja süvenemisega muu-tub ta aina haralisemaks.

«Kuidas sa ise elad?» tegin teist juttu.

«Nagu televisioonikuli peab elama — rahvalt õppides ja rahvast õpe-tades. Kui ei õpi, pole midagi õpetada, ja vastupidi niisamuti.»

«Aspirantuuri ikka ei lähe või?»

«Hilja juba. Noored rühivad ette, neil on neitsilikumad ajud.»

Pidin endamisi tunnistama, et ta hindab olukorda kainelt. Kui oled oma pead ainult läbimälutud tarkustega toitnud nagu meie omal ajal,

siis ei mõistagi enam uute probleemide kallale asuda. Keskmise põlvkonna üldine häda. Tekivad alaväärsuskompleks ja märtritundmused. Noored aga rühivad ette. Mul vedas, et jõudsin kõmõrdid veel õigel ajal nende nina alt ära näpsata.

Mu viinerid tulid. Neeme võttis ainult kohvi.

«Lähed sa kõmõrtide juurde veel tagasi?» küsis ta siis, ise hajameelse pilguga ettekandja sääri hinnates.

«Ei.»

«Nii et sul on kõik koos, mida vajad?»

«Enam-vähem. Kohver on linte täis. Nüüd oleneb asi ainult tagumiku vastupidavusest.»

«Siis lööb ämmal äri õitsema,» naeris Neeme, tellisin ju oma püksid harilikult tema ämma käest.

Muusikamasinast hakkas kostma poolakeelne laul. Mahe naisehääli pidi aitama peaparandajatel haavu siluda.

«Krystyna Konarska,» tundis Neeme laulja ära. «Ilus tüdruk.»

Kõik oli tal ka teada.

«Muide,» torkas mulle äkki pähe, «ega sa kedagi Ummust ei tunne?»

«Ummust? Kes see peab olema?»

Isegi Neeme ei tundnud toda salapärast Ummust.

«Ah, niisama üks... Tahtis puujumalat ära osta. Ma vist ei öelnudki veel, et tõin kõmõrtide puujumala kaasa.»

«Puujumala?»

«Just nii. See on haruldane eksemplar, tabmast ja küünlarasvast läbi imbunud. Nagu elus kurat.»

«Päris ehtne?»

«Loomulikult. Šamaan tuli mulle tema pärast veel sadamassegi järele, kakssada kilomeetrit.»

«Šamaan?»

«Nojah.»

«Nii et neil on seal isegi šamaan!»

Ta elavnes iga lausega, teda oli haaranud ajakirjanikuhasart. Puujumalat jutuks võttes olin teinud ilmse vea, sest aimasin juba ette, mis nüüd järgneb.

«Me teeme sellest esimese numbri materjali.»

Oligi käes.

«Sa mõtled vist televisiooni?»

«Muidugi. Selle jumalaga me põrutame eetrisse nagu nalja.»

Otsustasin sarved vastu ajada. Kiret ja lapsed ootavad maal, komanderinguaruanne ja mitmesugused asjatoimetused võtavad niigi omajagu aega. Palav ka. Mul polnud mingit lusti selle saatega jändama hakata. Ja milleks? Reklaamiks?

«Ei lähe läbi. Aega on vähe ja reklaami pole mulle tarvis.»

Aga Neeme oli juba hoos.

«Kaua me selle asjaga ei jahi, ja küsimus pole hoopiski reklaamis. Meie saade tuleb filosoofilise põhikoega, mõistad? Teadus võtab rahvas-telt nende iidset jumalad, kuid annab asemele elektri, kirjaoskuse, laste vaktsineerimise, seebi...»

«Kõmõrdid ei pea seebist suuremat lugu,» segasin ma vahele. «Ja majadesse on elektrijuhtmed sisse veetud, aga lambipesad seisavad tühjad.»

«Sajanditepikkused harjumused,» ei lasknud Neeme ennast segada. «Jumalad ei lahku areenilt ilma võitluseta. Kõik selle me võtame mui-

dugi arvesse. Informatsioon pluss üldistused. Siin on üldistusteks tuhat võimalust.»

«Kohalikus poes pole lihtsalt elektripirne müügil.»

Neeme ohkas.

«Saa ometi aru — me teeme oma saate mõtlevatele inimestele. Me räägime jumalast ja teadusest, mitte häiretest kaubandusvõrgus. Me näitame, kuidas teadus jumala funktsioonid üle võtab. Ja selle väljatoomiseks on meil lihtsalt suurepärase nipp — sina, teadlane, hoiad käes puujumalat ning mõtiskled koos vaatajaga.»

«Hamletil oli selleks otstarbeks pealuu,» torkasin ma ironiat varjama.

Kuid Neeme ei lasknud ennast häirida.

«Pilte sa ikka tegid seal?»

«Filmid on ilmutamata ja pealegi...»

«Pole viga, meil laboris ilmutatakse ära. Nii-nii, ma hakkain seda asja juba veidike ette kujutama. Kohe alguses lükkame jumala lõusta kaadrise, helitaust võib olla mõni tamtamm või midagi niisugust. Siis tulevad mõtisklused pluss informatsioon, olustikulised detailid, šamaan, kõmõrdi keel ja nõnda edasi. Kõik see on fotodega illustreeritud. Aga lõppu pistame mõne filmilõigu raketidega.»

«Tead, mis?»

«Noh?»

«Ära ole nii intelligentne.»

Ta ei solvunud.

«Kas arvad, et raketid on liiga trafaretsed?»

Ma ei arvanud midagi ja Neeme jätkas.

«Raketid on ehk tõesti liiga kulunud. Teaduse võidukäiku võib rõhutada ka mõni teine sümbol, peab lihtsalt natuke mõtlema. Igandite ja ebaususe kandjaks kujuneb meil muidugi šamaan. Kas sa tema nõiatempe juhtusid nägema?»

«Ei.»

«Aga midagi nii... sinnapoolegi?»

«Mitte midagi.»

«Pagana kahju. Just selles punktis oleks rohkem konkreetsust tarvis.»

Neeme mõtles.

«Tühja kah,» ütles ta siis. «Aeg on nagunii piiratud, anname ainult üldistuse. Kas šamaani häält sul ikka lindi peal on?»

«On.»

Ja kuidas veel oli! Jõesadamaski võtsin šamaani needused lindile, sest tabasin ta erutatud kõnelt äkki mitmeid huvitavaid vanu vorme, mida ma enne polnud kohanud ja mida ma ei sõandanud ainult mälu hooleks usaldada. Olen ju eelkõige siiski keeleteadlane. Alles hiljem hakkasin mõtlema ka asjaolule, et need lindistatud needused aitavad mul tarbe korral tõestada puujumala ehtsust. Kõigest sellest ei hakanud ma aga praegu Neemele rääkima.

«Siis on korras,» leidis Neeme. «Kas oleme kokku leppinud?»

Raputasin pead.

«Ma ju ütlesin juba.»

Neeme vaatas mulle läbitungivalt otsa.

«Sa tead, et mul on oma joon?»

«Tean.»

Oma joonest rääkis ta sageli, kuid ma ei oskagi päris täpselt öelda,

mida selle all õieti peaks mõistma. Üldiselt tähendas ta joon vist asjalikku otsekohestust, seda, et ta kunagi ei keeruta. Joone juurde kuulus ka järjekindel kinnipidamine teatavatest seltskondliku käitumise normidest, samuti oma isiku väärikas, kuid üsnagi rõhutatud allakriipsutamise. Õnnestumised kirjutas ta tavaliselt joone arvele, ebaõnnestumiste puhul oli joon talle toeks. Et nii või teisiti, ma viisin asja siiski joonele vastavalt läbi. Üldse näis ta väga palju tegelevat oma joonega. Mõnikord jäi mulje, nagu püsiks ta alatasa pingsalt valvel, et mitte joonest kogemata kõrvale kalduda.

«Niisiis,» ütles Neeme. «Ma tunnistan sulle ausalt üles, et sa paned mulle keeldumisega kabelimatsu.»

«Kuidas?»

«Olen praegu omadega täitsa sees. Küsimus on selles, et üks autor hüppas ootamatult alt ära.»

«Kurb juhus küll.»

«Sina võid seda muidugi rahulikult võtta. Ja ega ma sulle peale käima ei hakkagi. Ma lihtsalt informeerisin sind olukorrast. See võib mulle muuseas isegi töökoha maksta.»

«No kuule, kui autor alt vedas, ega siis sind veel selle pärast lahti ei hakata laskma. Sina pole ju milleski süüdi!»

«Sa ei tunne meie maja. Mina olen ka näiteks siis süüdi, kui esineja purjus peaga saatesse tuleb.»

Noh, kui nõnda, siis... Tundsin, et mu vastupanu lööb vankuma. Lõppude lõpuks oli tegemist ikkagi vana sõbraga.

«Kui asi just nii tõsine on... Puujumalat võiks ju näidata ja kõmõrtidest mõne sõnaga jutustada, aga igasugused üldistused...»

Neeme säras.

«Nende pärast ära muretse, need jäävad juba minu hooleks. Ei, pagan! Ateistlik moment, igandid, teaduslikud avastused ja üldse teaduse võidukäik — see saade lööb korraga mitmes sektoris.»

Olingi ennast sisse sõõnud.

«Ainult arvesta, et ma tahan varsti maale pääseda.»

«Ole rahulik, helistan sulle võib-olla juba täna õhtul.»

Kohvik oli vahepeal täis saanud, mõnel pool vist algas lõunavaheaeg. Vaatasin ettekandja järele ringi.

«Et teemat lõpetada,» ütles Neeme, «kas see jumal on ka ikka parasjagu jube? Umbes nagu neegritel?»

«Jumalaga jääd sa rahule.»

Ta naeris heameelest ja avaldas lootust, et puujumal kujuneb kvarтали naelaks. Värske tuulepuhang keset hapukurgihooaega. Spordivõistluste vahele ka midagi vaimsemat.

Viimaks saime maksta ja astusime kohvikust välja. Neeme tõttas trammile — puujumal vajas ülemustega kooskõlastamist.

Kui ma õhtul pärast mitmesuguseid asjatoimetusi koju jõudsin, oli kell juba kümme läbi. Kohver ja seljakott peaaegu keset tuba hakkasid ebameeldivalt silma ning ma otsustasin pisut korda luua. Tõstsin magnetofoni kohvrast kirjutuslauale ja toppisin lindikarbid sahtlitesse. Raamatud, mida küll üsna asjatult olin kaasa vedanud, paigutasin riulis ettenähtud kohale. Siis võtsin seljakotist musta pesu vahelt välja puujumala ja vaatasin nõutult ringi. Sobivamat paika leidmata asetasin lõpuks puujumala televiisori peale — las koduneb tehnikaga, nagunii

tuleb tal ju peatselt astuda ekraanilegi. Kui ma seejärel kohvri ja seljakoti seinakappi olin surunud, tõin tolmuimeja ning asusin siledamaid pindasid üle tõmbama. (Teadus võtab rahvastelt nende iidset jumalad, kuid annab asemele laste vaksineerimise ja tolmuimeja.) Mõne aja pärast nägi kogu olemine tunduvalt värskem välja. Ainult tühi põrandavaas haigutas halja oksa järele, andes tunnistust Kireti äraolekust.

Istusin, süütasin sigareti ja jäin silmitsema puujumalat. Ausalt öelda oli see muidugi üsna primitiivne töö. Ilmselt polnud tardunud näojoonte ekstravagantne jubedus mitte niivõrd kunstikavatsuslik, kui tulenes tundmatu meistri vähesest vilumusest niisuguseks otstarbeks nuga tarvitada. Midagi polnud siin võrreldavat näiteks aafriklaste või atsteekide rafineeritusega, mis rituaalsete maskide ja muu sellise puhul eriliselt kõditab just kaasaja kunstihuviliste stiilinärvi. Kuid ometi oli ka minu (minu!?) puujumalas midagi: isemoodi ja koguni pisut peletavalt mõjus ta surnud silmade kummaliselt pime pilk. See tekitas veidra tühjusetunde, ja korra tabasin ennast mõttelt — kas siin ehk ei peitugi võti kõmörtide saatuse seletamiseks? Ei tasu uskuda jumalasse, kes on pime.

Läksin ja istusin kirjutuslaua taha, tõmbasin magnetofoni lähemale ning otsisin sahtlist välja lindi kõige viimase kuupäevaga. Kui lint oli peal, lasksin seda natuke aega üsna umbropsu edasi joosta. Nõndaks. Kuulatame...

Šamaani tuttav hääl oli erutusest kiledam kui tavaliselt.

«Sina! Et su kürb kuivaks! Sa tulid ja ütlesid, et oled sõber. Aga nüüd...» Järgnes rida raskeid ähvardusi peamiselt jakuudi keelest laenatud sõnavara abil. Ning siis jälle: «Et su kürb kokku kuivaks!»

Ma ei tea, kas sel viimasel needmisvormelil on kõmörtide juures üldisemat levikut või mitte. Tundsin ennast tol hetkel igatahes pagana ebamugavalt — küllap aitas selleks kaasa ka šamaani poolhullumeelne pilk — ja hingasin kergendatult, kui läheneva laeva vile mulle meenutas, et elan ju lõppude lõpuks siiski tsiviliseeritud maailmas.

Lasksin linti tubli jupi tagasi.

Sama hääl, ainult tasakaalukam:

«See on väga vana jumal, Laur, väga vana jumal! Ja minul pole õigust teda ära anda, mõistad? Viin tegi mu meele tumedaks, segas mu vere ära, see kõik on viina süü. Aga sina ju saad minust aru, sa ei vii teda minema...»

Otsekohe, kui šamaan mind jõesadama uberiku ooteruumi tagant üles oli leidnud, hakkas meie ümber vähehaaval kogunema uudishimulikke. Neid huvitas keel, mida omavahel rääkisid kaks nii erinevat inimest, ja eriti magnetofon, mille otstarvet nad üksteise võidu püüdsid ära mõistata. Lindilegi oli sattunud mõni sentimeeter imestuspobinat ja poisikeste naeru, helitaustaks šamaani ahastamistele.

«Anna tagasi! Sinule pole seda jumalat vaja!»

On vaja, šamaan, on vaja. Ma teenin vägevamat jumalat kui sina. Minu vägeva jumala nimi on Teadus, ja temal läheb sinu armetut puujumalat tarvis, usu mind. (See mõttekäik vist oleks päris parajaks suutäieks Neemele, televisioonisaate jaoks muidugi.) Sinu puujumal on pime, šamaan, vaat milles on häda. Ja minu nägija jumal võtab sinu käest ära sinu pimedada jumala.

Mida kauem kettad ringi keerlesid, seda heledamaks, kähedamaks ja vihasemaks muutus šamaani hääl, seda laiema kaarega lendas ta keele pealt sappi. Vajutasin nupule ja tuppa sigines vaikus.

Vaatasin puujumalat ning mõtlesin — sa oled hea jumal, sest sa pole kedagi loonud.

«Issand, Laur!»

«Kui pruun sa oled!»

«Kas sa seekord habet ei kasvatanudki?»

Ja nõnda edasi. Ilmselt oli mu armsatel kaasvõitlejatel tõsiselt hea meel, et nad said oma üksluiselt kulgevasse töösse põhjendatud pausi teha. Ester pani kohvivee üles.

«Sind muuseas juba oodati,» naeratas Lii ja riivas tähendusriikka pilguga Helemaid.

«Jah,» ütles Helemai ja punastas kergelt. Seda kommet tal üldiselt ei olnud. «Alles eile oli sinust juttu. Martin rääkis, et toimetistesse peab kõmörtidest midagi sisse minema ja siis...»

«Nii et Martin on kohal?» katsusin teda kohmetusest üle aidata.

«Jah, aga kõik ülejäänud on puhkusel.»

Lii ulatas mulle paar instituudi aadressil saabunud kirja. Tegin need kohe lahti, midagi olulist seal polnud.

Ja siis astus ka Martin oma kabinetist välja, et vaadata, mis on põhjustanud niisuguse rõõmsa sädina siin eestoas. Tuli, lõi muhelema ning raputas südamlikult mu kätt.

Ta oli kahtlemata siiras. Martin kuulub sellesse kategooriasse vanema põlve teadlaste hulgas, kes oma väljakujunenud ettekujutust kaas-aegsest teadusemaailmast ideaalseks ja kõigutamatuks Preisi monarhiaks ei pea. Kui ta vahel ehk tunnebki nooremate meeste seisukohade ja uemate meetodite ees teatavat rahutust, siis ei tõtta ta seda ometigi loosungitesse rüütama ja printsipiaalsuseks maskeerima. Tal endal on korralik omaaegne põhi all, oma positsiooni instituudis on ta saavutanud uurijana ja mitte oraatorina, ning põhimõtteliselt ta taipab, et liikumise lakkamine mõnes akadeemilises peaaigus ei tähenda veel dialektika surma teaduses.

«Nii et siis lõpuks tagasi?»

«Tagasi.»

«Ma loodan, et tulemusrikkalt?»

Martinile pakuti istet.

«Paistab vist jah, et seekordne sõit jääb viimaseks.»

«Mul on hea meel, mul on tõsiselt hea meel.»

Tema sümpaatia minu vastu oli tingitud eelkõige kõmörtidest. Selle väljasureva rahvakillu keeleprobleemide sattumine meie sektori orbiiti oli olnud talle algusest peale millegipärast äärmiselt tähtis ja tema erakordne kiindumus kõmörtidesse tundus mulle mõnikord isegi veidi pentsikuna. Seda enam, et teda ei huvitanudki niivõrd kõmördi keel ning kõmörtide ja soome-ugrilaste keerukad keelelised suhted kui mitmesugused hoopiski kõrvalised seigad, mis keeleteaduse seisukohalt olid täiesti ebaolulised. Nii võis ta mind mõnikord pikalt ja põhjalikult küsitleda kõmörtide tantsuansambli kohta või uurida, kuidas edeneb nende koolimaja remont. Kuid kokkuvõttes polnudki minu jaoks oluline, missugune aspekt teda kõmörtide juures just kõige enam köidab. Peasi, et ta mu tööd igapidi soodustab ja vajaduse korral ka kõrgemates instantsides kaitseb.

«Meil kõigil on hea meel,» märkis Ester, kohvitasse aknalauale ritta ladudes.

«Minu meelest peaks seda sündmust tähistama,» ütles Helemai.
Martin vaatas kohmetult naeratades ringi.

«Kas arvate tõsiselt?»

«Ma võin ära käia,» ütles Lii. Ta oli alati igasuguste lisaülesannetega meelsasti nõus, et pääseks vaid oma kirjutusmasinast veidikeseks eemale. «Mida ma toon? Kooke?»

«Muudugi,» ütles Ester. «Mida siis veel.»

Teistsugune tähistamine ei tulnud Martini juuresolekul nagunii kõne alla.

«Kas raha lubatakse kassast võtta?» küsis Lii.

Lubati. Andsin talle omalt poolt ühe rubla lisaks, et ühine kohvikassa päris tühjaks ei jääks. Ja juba ta lendaski kandekotti heilutades uksest välja.

Martini palvel jutustasin lühidalt oma reisist. Nad kuulasid mind tähelepanelikult ja katkestasid aeg-ajalt mõne küsimusega.

«Tubli, et teil nüüd materjal koos on,» ütles Martin, kui olin lõpetanud. «Paarikümne aasta pärast oleks see töö vist juba lootusetult hiljaks jäänud?»

«Paarikümne aasta pärast jääb kõmörtidest peale kohanimedele järele veel üksainus sõna — metšõr. See on tunginud ühte jakuudi dialekti.»

«Ja kuidas nad suhtuvad oma lahkumisse ajaloo areenilt?» küsis Martin.

«Ükskõikselt. Peale paari erandi.»

«Millega te seda seletate?»

«Rahvas koosneb indiviididest. Aga indiviidi eluiga ei sõltu rahva elu-east, indiviidil kui niisugusel pole otseseks paanikaks põhjust.»

Šamaanil oli oma rahva saatuse seletamiseks muide teine variant. Ta oli mulle linti rääkinud muistendi, millesse suhtus ise kui tähendamissõnasse. Jutustasin selle nüüd edasi.

Kord ennevanasti tungisid kõmörtide maale vaenlase väed. Neid vaenlasi oli enam kui tähti taevas, ja hirmuga peitsid end metsade varju kõik kõmörtide mehepojad. Ainult hiidvägilane Kurvih, kõige kangem kõmört, võttis oma tohtu mõõga ja sammus vaenlastele vastu. Veel enne aga, kui ta kohtas vaenuväge, saabus öö. Ning Kurvih riputas mõõga kuusirbile ja heitis magama, et koguda jõudu eelseisvaks heitluseks. Kuid hommikul oli kuu kadunud koos mõõgaga ning vaenlased raiusid relvitu kangelase tükkideks.

Et nõnda siis, tabasin end mõttelt — kuu näppas kõmörtidelt mõõga, mina aga näppasin jumala.

«Ja muuseas, mul õnnestus nende puujumal kätte saada. Paistab, et päris iidne tükk, peab etnograafidele näitama.»

«Kuidas te selle peale sattusite?» küsis Martin.

«Viimasel öhtul jõime šamaaniga viina. Šamaan jäi purju ja müüs jumala kolmekümne rubla eest maha.»

«Ainult kolmekümne rubla eest!» imestas Ester.

«Müüs oma jumala maha,» vangutas Martin pead. «Huvitav eetilise probleem.»

«Kolmkümmend rubla,» ütles Helemai. «Just nagu kolmkümmend hõbeseeklit...»

«Mul ühed tuttavad said hiljuti ikooni osta,» rääkis Ester edasi. «Nemad maksid tervelt kakssada rubla, niisugused vanad asjad on praegu hirmsasti moes.»

«Jajah,» oli Martin filosoofilisemaks muutunud. «Aatomisajand, aga

jumalad lähevad moodi ja nende hinnad tõusevad. Inimeste tahtmised on imelikud.»

«Inimesed ei tea kunagi päris täpselt, mis nad tahavad,» leidis Helemai. «Sellepärast nad vist mõtlesidki jumalad välja, et oleks võimalik kellegi teise tahtmise järele joonduda.»

«Seda joondumist on ka ilma jumalateta küllalt,» naeris Martin.

Lii tuligi.

«Leivakombinaadi tort. Ma ei viitsinud selle palavaga kohvikusse vantsida.»

«Laur tõi kõmörtide juurest puujumala,» ütles talle Ester.

«Issand!» hüüatas Lii. «On ta dekoratiivne?»

«On küll,» muigas Lii. «Võrdlemisi jube lõust.»

«Miks sa kaasa ei võtnud?»

«Jõuab.»

Helemai otsis kapist vajalikul hulgal tasse-taldrikuid välja ja Ester kallaskohvi. Lii tegeles niikaua tordiga.

«Sa olid täpselt viiskümmend neli päeva ära,» märkis Helemai.

Vaatasin talle otsa — oli ta neid päevi lugenud?

«Mis sa tunnistad?»

«Oled nende viiekümne nelja päevaga veel hulga huvitavamaks läinud.»

Kulunud kompliment, aga midagi pidi ju ütlema. Pealegi tundus mulle, et see on tõsi.

«Kas tõesti?» naeris Helemai. «Kahju, et keegi teine seda ei märka!»

«Kuidas ei märka!» kilkas Ester. «Reemets käib iga päev mitu korda meie toas.»

«Kas ma pean ukse lukku keerama?» küsis Lii teenistusvalmilt.

Jutt hakkas veerema. Sain üsnagi põhjaliku pildi vahepealsetest sündmustest kodumaal.

Helle Maripuu rahvaluulesektorist oli mehele läinud.

(Ei tea, mis tal arus oli.)

«Vaene tüdruk!»

Mehele oli see juba kolmas seaduslik abielu. Tuntud naistekütt. Vist läks Hellel muinasjuttude lugemisega pea segi, neid ta ju uuris. Kuningatütar ja kuningapoeg, teadagi...)

Sepp oli tekitanud poleemikat oma uue lühiromaaniga.

(Haruldane kompositsioon, värsked detailid. Aga mõnelt poolt oli juba ette heidetud eruditsiooniga žongleerimist ja intelligentlikku targutamist lihtsate tõdede ümber. Paakpuu põrutas arutelul otse välja, et see on selge soga.)

Grupp heliloojaid olid ajakirjanduses algatanud mõttevahetuse meie jõhvika- ja murakavarude kaitseks.

(Et küsimus on seotud soode kuivendamise, löid nüüd ka maa-parandajad sekka. Diskussioon käib siamaale edasi, kogu aeg tuleb midagi uut.)

Üldiselt oli meil hubane ja häirimatu äraolemine. Ainult mõned telefonikõned pidurdasid aeg-ajalt vestluse hoogu. Ka Reemets astus korra sisse, mille peale Ester tähendas: «No kas ma ei öelnud!» Reemets kutsus Helemaid pärast tööd Piritale ujuma, pidi aga paraku leppima lõigu tordiga, sest selgus, et Helemai on õhtul kinni.

Ei saanud arugi, kuidas aeg kulus ja kell juba viis sai. Aga nüüd oli neil ka korraga kiire. Martinit oodati kodus, Ester pidi veel poodidest läbi jooksma. Liil oli muidugi kohtamine nagu alati.

Üksnes Helemai ei rutanud kuhugi ja võttis tasside-klaaside pesemise vabatahtlikult enda peale. Jäin talle seltsiks ja saatsin ta hiljem bussi peale.

Hakkasin teki all just parajasti teadvuse tagamaadele vajuma, kui telefon helises. Valeühendus? Ummus? Hüppasin unise inimese vihaga diivanilt üles ja astusin aparadi juurde.

«Hallo?!»

See tuli mul üsna ähvardavalt välja ning ma otsustasin, et nüüd kohe põrutan küll midagi ühemõttelist, teise inimese närvisüsteemi säästmata. Kuid paraku pidin ümber otsustama, sest telefonitorust hirsus mulles sõbralikult kõrva Neeme tuttav hääl.

«Oi-oi kui kuri! Magasid juba või?»

«Kujuta ette, missugune intuitsioon — ma magasin tõepoolest.»

«Ärgake-ee, nüüd vahid hüüdvad! Häda ei anna häbeneda, pane kohvi üles.»

«Mis siis lahti on?»

«Lahti pole midagi — soliidne seltskond soovib hetkeks läbi astuda. Tahetakse tervitada tuntud teadlast ja võtta koos temaga üks pisikene naps.»

«Kellega sa oled?»

«Ah et kellega? Mul on siin kaks täitsa mõnusat tüdrukut, minu töö juurest muuseas. Nad tahaksid hirmsasti puujumalat näha. Ja siis on veel see, noh... Ormusk. Kergelt kalestunud kuju, aga üldiselt vahva vanamees. Kõva lõuapoolik. Tema finantseerib, mõistad?»

«Mõistan, mõistan,» ütlesin ma alistunult ohtes. «Kas kõrtsist lüüakse juba välja?»

«Täpselt. Ja ühtlasi tõstame ka puujumala rööbastele. Nii et me hakkame siis liikuma?»

«Nojah.»

Vastu vaielda polnud mõtet. Kui Neemel on lõbusas olekus kord juba siht silmade ees, ei peata teda enam miski. Siis on tal niisugune joon. Tean seda üliõpilaspäevadest peale. Ehita või barrikaad ukse ette, ikka murrab sisse.

Panin aseme kokku, tõmbasin riided selga ja läksin kööki, et hädapärased ettevalmistused enne külaliste saabumist ära teha.

Poole tunni pärast nad tulid. Kell helises hetkeliste vaheaegadega, väljapeetud daktüli rütmis: mis mul-le ju-tus-tad koi-di-ku-tuul... Ning kui ma ukse olin sneprist lahti keeranud, valgusid nad esikusse niisuguse optimistliku hooga, mida nooruseski on raske saavutada ilma mahakäärinud viinamarjamahla abita.

«Lemmi!»

«Piia!»

Need olid tüdrukud. See, keda Lemmiks kutsuti, tegi tutvustamise juures kniksu. Selge, ikkagi kuldne keskiga...

Neeme üritas mulle esitleda ka Ormuskit, umbes viiekümneaastast, ümara ja esindusliku välimusega härrasmeest, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Nimelt võttis viimane mul pikemata õlgade ümbert kinni ning hakkas rääkima:

«Sokujaht on alanud, teate? Need noored inimesed siin on igatahes asjaga kursis... Aga teie? Kuulsin, et teil olevat geniaalne pea. Mis

te ise selle kohta ütlete? Raske asi, eks ole? Igal rusikal on viis nukki, aga ajukurdukid juba üle ei loe...»

Juhtisin külalised tупpa ja palusin neil istet võtta. Ormusk tõstis oma mahukast portfelli kaks konjakipudelit diivanilauale.

«Sai me restoranis juhuslikult kokku,» ütles Neeme Ormuski poole osutades. «Juhtub vahel...»

«Justament,» võttis Ormusk otsekohe jutujärje uuesti enda kätte. «Neeme juba mõistab meil asju ajada — kõige kindlam viis soku kättesaamiseks on teda varitseda siis, kui ta läheb õhtul joomis- ja söömis-kohale.»

Siinkohal pidi ta hetkeks katkestama, sest tüdrukud olid märganud puujumalat.

«Issand, kui nunnu!» hüüatas Lemmi kõlavalt, hüppas püsti ja astus televiisori juurde.

«Jajah,» konstateeris Ormusk, Lemmi suunas rahulolevalt silmi pilgutades. «Vahel tehakse indleva emakitse häälitusi ning meelitatakse sedaviisi sokk ligi.»

Lemmi ei lasknud end Ormuskist segada.

«See on ju šedöövr!» kilkas ta edasi ja katsus puujumalat näpuga.

Ka Piia tõusis, et paremini jagada sõbratari vaimustust. Panin tassid ja konjakiklaasid lauale ning läksin kööki kohvi tooma. Kui ma tagasi jõudsin, hoidis Lemmi puujumalat süles, Ormusk aga urgitses konjakipudeli korgi kallal, ise sinnajuurde seletades, et vääriti arenenud, korgitsakujulised sarved osutavad soku kõlbmatusele suguloomana. Tõtt-õelda hakkas see sokujutt mind juba tüütama. Nagu hiljem Neeme käest kuulsin, olevat Ormuskil üldse parandamatu kalduvus seltskonnas tsiteerida mitmesuguseid ajaleheartikleid ja muud sellelaolist, kus ta enda arvates kõige ilmekamad kohad on mällu talletanud.

Neeme võttis puujumala korraks enda kätte ja silmitses seda tähelepanelikult.

«Klapib,» ütles ta siis. «Täpselt see, mida meil tarvis läheb.»

«Feodalismiajastu vaimupimeduse sümbol,» täiendas Ormusk. «Kontsentraat selle ajajärgu vastuoludest. Inimlik karjatus keset musta ööd hõlgema elukorralduse järele.»

«Jätke,» pahandas Lemmi ja haaras puujumala uuesti kaenlasse. «Ta on lihtsalt armas.»

Lõpuks sai Ormusk korgi kätte ja valas klaasid täis.

«Ma võtan oma vabast ajast,» teatas ta võidukalt. «See meenutab mulle üht miilitsameest, kes aitas vanainimese üle tiheda liiklusega tänava, kuigi ei viibinud ise momendil üldse postil. Niisuguseid inimesi ei tohiks me unustada.»

«Te olete küünik,» ütles Piia.

«Mitte sugugi,» vaidles Ormusk teeseldud pahameelega vastu. «Ma olen lihtsalt ajakirjanik. Mitu aastat sai toimetatud rubriiki «Uue võrse». Võib-olla soovite veel mõnda eredat näidet?»

Eredate näidete järele polnud aga kellelgi erilist isu ja tüdrukud mainisid, et nad eelistaksid hoopis muusikat. Keerasin raadio lahti. Mingi saksa jaam pakkuski seltskonna maitsele vastuvõetavat programmi.

«Kohe teine asi, kui kõrvus midagi sumiseb,» leidis Lemmi. «Siin on tõesti väga hubane.»

«Tundke ennast nagu kodus,» ütlesin juhmilt.

«Õigus,» pörutas Ormusk. «Peremehetunne on meie päevil peamine. Uue inimese iseloomulik joon.»

Joodi.

Mõne aja pärast viis Neeme Lemmi tantsima ning me jäime laua taha kolmekesi — Piia, Ormusk ja mina.

Piia kummardus minu poole.

«Teie saadet hakkab tegema meie brigaad,» ütles ta ning selgitas samas: «Ma olen nimelt režissööri abi.»

«Väga rõõmustav... Meie koostöö terviseks!»

Pudel vähenes visalt ja ma mõtlesin murega, et olin võtnud liiga väikesed klaasid. Kui lugu selles tempos edasi läheb, ei lahku nad siit enne hommikut.

«Seda saadet vaatan ma tingimata,» tähendas Ormusk meiega ühiselt klaasi tõstes. «Mulle tundub, et sellest tuleb saade, mis seesmiselt rikastab.»

«Kas te inimlikult üldse ei oskagi rääkida?» vaatas Piia pahaselt Ormuski poole, raputas ärritatult oma lühikesi musti juukseid ja kirtsutas natuke tedretähnilit püstakat nina.

Mulle hakkas ta selle peale päris meeldima.

«Ma püüan,» ütles Ormusk. «Sest inimlikkus on inimese kõige inimlikum omadus. Ilma inimlikkusest on inimene hunt, täpselt niisamuti nagu koer ilma koeralikkusest.»

Seekord piirdus Piia vaid ninakirtsutusega.

«Režissööri abi, see on ju üsna kõlav nimetus,» rääkis ta mulle. «Aga tegelikult olen rohkem nagu jooksupoiss, pean hoolitsema, et kõik kribu-krabu oleks õigel ajal kohale toimetatud ja parajal momendil kaamera ette lükatud. Kas pildimaterjali tuleb teil palju?»

«Ma ei tea, me pole sellest veel Neemega pikemalt rääkinud.»

Jälgisin hõõguvat tubakatükikest, mis Ormuski sigareti otsast ta põlvele langes. See kustus enne, kui jõudis pükstesse augu põletada.

«Kas siis stsenaarium ei olegi veel valmis?» küsis Piia imestunult.

«Stsenaarium?»

«Nojah. Või saateplaan vähemalt.»

«Ma ei tea neist asjust midagi, me rääkisime ainult nii... rohkem põhimõtteliselt.»

«Ah nõnda,» ütles Piia ja vaatas Neeme poole. «Aga meil majas ta seletas, et kõik olevat juba piasiasjadeni selge.»

Kehitasin õlgu.

«Selgus,» ütles Ormusk, «Clarté. Üldiselt on see ähmane mõiste.»

«Teie praeguses seisukorras muidugi,» nähvas Piia nipsakalt.

Neeme ja Lemmi lõpetasid tantsimise. Nad istusid laua äärde tagasi ning Neeme tegi ettepaneku juua minu terviseks, kes ma olevat nii lahkesti neid oma elamispinna peale varjule võtnud, hilisest õhtutun- nist hoolimata! Seda laadi väikesed tähelepanuosutused kuulusid tema joone juurde. Nüüd saime ühiste jõududega ka esimesest konjakipude- list varsti jagu ja Ormusk avas sedamaid teise.

«Mis kell juba on?» küsis Lemmi.

«Ei ole veel midagi,» leidis Neeme.

«Kell, kell...» mõnises Ormusk. «Voltaire ütles, et maailm on nagu kell, mille jumal kunagi üles keeras ja sinnapaika jättis. Et käigu nii kaua kui käib. Väike tera on selles jutus sees. Ainult et maailm pole siiski kell. Maailm on põrgumasin — tiksus ja tiksus, kuni ükskord on ilmkärakas käes.»

Muusikale tuli vahe sisse ning raadios hakkas arenema vaimukusele pretendeeriv dialoog kahe härra vahel. Otsisin uue jaama, mille lainelt kõlas poolakeelne laul.

«See on Krystyna Konarska,» tähendas Neeme. «Üks minu lemmikuid.»

Ma ei hakanud talle vastu vaidlema, kuigi oleksin võinud vanduda, et tol hommikul kohvikus kuulnud Krystyna Konarskaga polnud antud lauljataril midagi ühist, vähemalt hääle poolest mitte.

Siis tuli mulle Ummus meelde.

«Ega mõni teist juhuslikult kedagi Ummuse-nimelist ei tunne?»

«Ummus... Ummus...»

Keegi ei tundnud Ummust.

«Ah jaa...» meenutas Neeme. «Minu käest sa juba küsisid. Tahtis puujumalat ära osta?»

Rääkisin lühidalt oma telefonikõnest salapärase Ummusega.

«Vaata igaks juhuks telefoniraamatust,» andis Neeme nõu. «Ehk leiad aadressi, võib-olla saab selle abil mälust midagi välja kaevata.»

Muidugi. Vaadata ju võis. Läksin ja võtsin lauasahatlist abonentide nimekirja. To-Tr... Tu-Tõ... Tõ-Up. Nii. Umanskaja, Umberg, Umnov, Umov... Ei, Ummust polnud.

«Ummust ei ole.»

«Selge,» ütles Ormusk. «Sideteenistus ei jõua esialgu veel tormiliselt areneva ehitustegevusega sammu pidada, nõudmist telefonide järele ei suudeta veel täielikult rahuldada. Kerkivad uued linnaosad. Lähemal ajal viissada tuhat elanikku. Mis te kostate, ah? Nii väike rahvas, aga missugune mastaap. Tööstuse kasvutempo on tugev. Hoogu juurde, sidetöötajad!»

Ta tõstis klaasi.

«Kunas puujumal peab eetrisse minema?» küsis Piia Neemelt.

«Saatekavalehte läks juba sisse.»

«Ja materjalid? Fotod ja kõik muu?»

«Ära muretse, kallis laps, autor on kvalifitseeritud inimene. Küll me forsseerime, kui kiire kätte tuleb.»

«Just kvalifitseeritud inimesed ei armasta harilikult forsseerimist.»

Tundsin end selle vestluse taustal veidike ebamugavalt ja palusin Piia tantsima. Ma püüdsin sammudele mitte mõelda, sest olen tähele pannud, et see rikub kõik ära. Liikusime niisama mööda põrandat, nagu juhtus ja nagu muusika meid tagant tõukas.

Piia nihkus lähemale, nii et tundsin ta juukselaki lõhna, ja sosistas mulle otse kõrva:

«See Ormusk on ebameeldiv kuju.»

Kehitasin õlgu. Egas mina polnud Ormuskit siia kutsunud, ise nad võtsid ta kaasa.

«Ormusk leiab, et kui tema on maksnud, siis võib ta endale kõike lubada,» sosistas Piia edasi. «Räägib ja teeb, mida tahab.»

«Asi pole nii hull,» arvasin mina. «Ta pole ju midagi erilist teinud.»

«Ta on ironiast ja konjakist läbi imbunud,» ütles Piia. «Niisugune võib veel lõpuks tülikaks muutuda.»

Paraku näis Piial teatud määral õigus olevat, sest kui me tagasi lauda istusime, keeras Ormusk raadio kinni ja nõudis kärarikkalt laulu.

«Eestlased on laulurahvas,» kuulutas ta. «Pidu ilma lauluta on nagu sokujaht ilma pauguta.»

Neeme vaatas kahtlevalt minu poole.

«Võtame midagi rahvuslikku üles,» jätkas Ormusk. «Kiigelaul — see peaks sobima. Poiste huiked ja tüdrukute kilked. Kirjud seelikud paisuvad õrnas õhtutuules, ehaga ehitud taeva all. Taatide hulgas käit öllekapp ringi. Teie laulge refrääni kaasa.»

Ja juba ta alustaski:

«Me võtame hõisata, võtame laulda,
et kenasti kiigume kingul,
et tallaga surume kiigelauda,
säarelihased kirglikult pingul...»

Refrään jäi oodatust nõrgemaks. Tabasin Piia ilmeka pilgu — et kas ma ei öelnud või midagi niisugust. Vaatasin kella. Veerand neli. Aga pudel oli veel poolest saadik kollane. Et need eestlased ka nimelt just vastu hommikut laulurahvaks peavad muutuma. Korter kostab ju läbi.

«Me kiigume üles ja kiigume alla.
Muu jätame saatuse hooleks.
Sääseparve me kiik ajab vuhinal alla,
võll raksub ja lähebki pooleks.»

See oli lõpp.

«Issand küll,» ütles Lemmi. «Kui vahva on omaette korteris elada. Laula nagu nalja, kas või keset ööd. Aga meil läheb riiuks lahti, kui sa esikus naabrite peeglisse vaatad.»

«Tõsi või?» imestas Neeme. «Peegel ju vaatamisest ei kulu.»

«Peegel ei kulu, aga närvid kuluvad.»

«Kahekümmes sajand,» ütles Ormusk ja valas välja.

Kohv oli jahtunud ja lõpukorral, kuid mul polnud viitsimist ega tahtmistki uut laari üles panna. Mida rohkem kohvi, seda ergemaks muutub seltskond, ja erk inimene juba nii väga koju ei kipu.

Neeme oli jäänud mu magnetofoni silmitsema.

«Muusika või kõmõrdid?» küsis ta.

«Samaan ise.»

«Ohoo!» Ja Piiale: «Vaata nüüd. Sa nõudsid materjali taga. Siin see materjal meil ongi.»

Juba oli ta kirjutuslaua juures ja samas hakkas lint liikuma.

«Et su kürb kuivaks!» kriiskas samaan. Ning edasi tulid sajatused, üks rängem kui teine, kantud meeleheitest, nõrdimusest ja vihast.

«Issand!» naeris Lemmi. «Kui naljakas! Ja see on inimeste keel, mida ta räägib!»

Ka teised naersid. Mõtelda — inimeste keel!

«Suurepärase,» ütles Neeme. «Jumala pistame kaadrisse ja taustaks anname sedasama möla.»

«Mida see samaan seal räägib?» tahtis Piia teada.

«Ah, niisama...» ütlesin. «Puujumalast ja nõnda edasi.»

Neeme vajutas magnetofoni seisma ja ma otsisin radiost uuesti muusikat, et Ormusk otsekohe jälle laulma ei hakkaks.

Konjak sai läbi. Jäin ootama, kas keegi ehk taksot ei taha helistada, aga sündmused arenesid mu lootustele vastupidises suunas — Ormusk tõmbas oma portfelligist välja pudeli šampust.

«Meie šampanja on nõukogude veinitööstuse uhkus,» teatas ta. «Oma suurepärase omaduste tõttu seisab see maailma vahuveinide esireas.»

Tuli morsiklaasid lagedale otsida.

«Sina peale!» pörutas Ormusk ja lennutas korgi lakke.

Veidi aja pärast tantsisid mu tagasihoidlikul põrandapinnal kolm paari — Neeme Lemmiga, mina Piiaga ja Ormusk, puujumal käte vahel.

Kui nad lahkuma hakkasid, kiikas alasti päike juba aknast sisse, ennustades ka selleks päevaks püsivalt kurnavat lõõska. Kolisesid esimesed trammid.

Taksot ei tahtnud keegi.

«Tallame, tallame emakest Maad,» mõnises Ormusk ja üritas Piial piha ümbert kinni võtta. «Jätame jälgi...»

Piia heitis mu poole paluva pilgu.

«Kas sa saadad mind?»

Ma mõistsin — ta soovis Ormuskist lahti saada.

«Hea meelega.»

Ka Ormusk näis mõistvat, sest ta lausus resigneerunult:

«Vana sokk siirdub oma öiselt joomiskohalt päevasesse puhkepaika üksinduses ja rahus.»

Läksime tänavale. Asfalti oli hiljuti kastetud. Lonkisime lõdvalt südalinna poole. Hea oli varahommikust karget õhku sügavale kopsusoppidesse ahmida. Lemmi rippus Neeme käevangus ja kordas aegajalt, et me kõik oleme täiesti kaasaegsed tüübid. Oma sajandi lapsed. Isegi Ormusk.

Siis äratas Ormuski tähelepanu kojamees, kelle luuakaared meile ühel tänavanurgal tee peale ette jäid.

«Inimene töötab,» nentis Ormusk ja peatus. «Inimene töötab, aga meie...»

«Tule juba!» manitses teda Neeme.

«Inimene töötab,» jätkas Ormusk häirimatult. «Üks protsent annet ja üheksakümmend üheksa protsenti tööd. Aga ta töötab siiski. Kas see pole kangelaslikkus, küsin ma teilt. Või kuidas?»

«Lakku täis,» pomises kojamees.

Ormusk astus luua eest kõrvale ja me liikusime loiult edasi.

«Kui pörutaks ujuma,» lausus Neeme. «Uhaks roidumuse merre.»

See ettepanek ei vaimustanud kedagi. Tüdrukutel puudusid trikood ja Ormusk vihjas funktsionaalsetele häiretele oma vasakus südamevat-sakeses, mis käskivat tal äkilist temperatuurivahetust vältida. Vana sokk ja nõnda edasi.

Võidu väljakul läksime lahku.

«Puujumala suhtes hoiame kontakti,» ütles Neeme. «Mõttele siis läbi, millest sa umbes räägid.»

«Umbes!» osatas Piia. «Montaažlehte juba umbes ei tee.»

«Hea küll, hea küll,» muigas Neeme. «Kui sina oled asja juures, tuleme igal juhul puhtalt välja.»

«Meil ajaratas ringi käib,» ümises Ormusk.

Jätkasime Piiaga kahekesi teed.

«Ma ei armasta kiirustamist,» ütles Piia.

«Astume siis aeglasemalt.»

Ta naeris.

«Ma ei mõelnud seda. Ma räägin saatet.»

«Kiirus on meie sajandi tunnus.»

«Ja täpsus,» ütles Piia.

«Ja väsimus,» ütlesin ma haigutades.

«Oled sa väga väsinud?»

«Üksjagu ikkagi. Aastad...»

«Jutt või asi. Kui vana sa oled?»

«Nelikümmend. Ja sina?»

«Kakskümmend kaks. Aga nelikümmend pole mehe jaoks üldse palju.»

«Arvad?»

«Igatahes.»

Et elu algab neljakümneselt, nagu öeldakse. Me sattusime lihtsalt lobisema. Ka elu mõttest muu hulgas ja sellest, et elu tuleb nähtavasti võtta tõsiselt isegi siis, kui ta sinuga ilmselt nalja heidab. Inimene harigu oma aeda alati tõsise näoga, muidu peetakse teda natuke napa-kaks.

«Muuseas,» ütles Piia. «Mulle paistab, et sina võtad mõningaid asju liigagi tõsiselt.»

«Näiteks?»

«Ma mõtlen seda puujumalat.»

«Kas puujumalat ei tohi siis tõsiselt võtta?»

«Ma jälgisin su ilmet, kui Ormusk puujumala sülle krabas ja tant-sima hakkas. Sa olid vihane, ära vaidle vastu. Sinust jäi mulje, nagu oleks puujumal sulle tõepoolest mingisugune pühadus, keda uskmatud parasjagu mõnitavad.»

«Kas tõesti?»

«Päris tõesti. Ja kõige naljakam on see, et ma sain sinust aru. Või vähemalt arvan, et sain.»

«Kui aus olla, siis... mul on puujumalaga, jah, pisut eriline vahe-kord. Aga kuidas sulle seda nüüd seletada... Tegelikult pole konks mitte puujumalas, vaid milleski muus.»

Piia vaikis.

Tänavad täitusid üha enam inimestest, kellel tööleminekurutt jalus. Ormusk oleks seda seika kahtlemata kuidagiviisi kommenteerinud. Elektriijaama korstnast tõusis suits peaaegu püstloodis taeva poole üles, et hiljem tahmana linna peale tagasi langeda.

Ma kordasin:

«Konks on milleski muus.»

«Ega kõike ei saagi sõnadega seletada,» ütles Piia ja lisas: «Muuseas, ma tahaksin sind igaks juhuks hoiatada.»

«Jah?»

«Neeme võib saate lõpus välja tulla mõne ootamatu küsimusega, mida ta varem pole sinuga kooskõlastanud. Tema meelest on see hiigla isikupärane. Vaata, et sa siis pabinasse ei satu.»

See hoolitsus oli liigutav. Tõsiselt.

«Mida ta minu käest võiks küsida?»

«Näiteks — mis on õnn?»

«Õnn?»

«Nojah. See on üks tema tüüp küsimusi. Mis sa selle peale kostaksid?»

Küsimus ise just eriti isikupärane ei olnud. Aga siiski, mida ma vastaksin?

«Et õnn on midagi niisugust, mis võib ära kaduda, kui temast igal pool ja liiga palju räägitakse.»

«Ütleksid sa ikka tõesti niiviisi?»

«Ütleksin küll.»

Korraga löi mulle pähe, et kõmõrdid tähistavad õnne ja linnuliha-pirukat ühe ning sellesama sõnaga — votša. Kuid ma ei hakanud seda Piiale mainima. Mul polnud praegu mingit tahtmist jutujärge kõmõrtide juurde juhtida. Las nad olla rahus, need minu kõmõrdid. Õnn, see on linnulihapirukas. Õnn, see on südamerahu. Õnn, see on ...

«Jõudsimegi kohale,» ütles Piia.

«Juba!»

Ta sirutas mulle käe.

«Ma pean su õige varsti üles otsima.»

«Puujumala pärast?»

«Mille pärast siis veel. Kuigi ...»

«Jah?»

«Ei midagi!»

«Aga siiski?»

«Ei-ei, mitte midagi.»

Ei, seltsimees Lõuend, härjal tuleb sarvist kinni hakata. Tänaõnne toimetusi ja need teised sõnad meie esivanemate targast vaimupärandist. Keetsin endale termosetäie tigidalt tõmmut kohvi, mõtlemisvõimele toeks, istusin kirjutuslaua taha ja võtsin ette puhta paberilehe.

Niiis ...

1. Lühike ülevaade kõmõrtidest üldse.

Teine ja arvatavasti televisioonipärasem võimalus oleks otsekohe puujumal välja mängida ja selle ümber siis tasapisi keerutama hakata. Et vaadake ja imestage, siin ta nüüd ongi, see meie puujumal, tumeda taiga igihämarusest otse tänase televaataja silme ette toodud. Kuid kartsin, et selle variandi jaoks jääb mul vajaka näitlejameisterlikkusest.

a) asustusala

Näidata kaardil. Seega: muretseda kaart. Asi hakkab juba vedu võtma. Samuti võiks siinkohal mõned maastikufotod kaamerale ette sööta. Ka külast on fotosid olemas.

b) mõned faktid ajaloost

Kõigepealt Jermaki ja tema kasakate retked itta. Vojevoodide iulmus. Kõmõrtidelt võetava jassaki ennekuulmatult kõrge määr. Ainuuksi ühe aasta jooksul koguti neljalt tuhandelt kõmõrdi maksumaksjalt kuus ja pool tuhat sooblinahka, rääkimata punarebastest ja kõigest muust. Vene asunike ilmumine Leena ja tema harujõgede kallastele ... Ning edasi — revolutsioon. Algas otsustav pealetung vaimupimedusele, haigustele ja nõnda edasi. Suure Isamaasõja ajal autasustati mitut kõmõrdi rahva poega ordenite või medalitega.

c) tänapäev

Tänapäevaga on olukord ausalt öeldes natuke nadi. Kõmõrdid on meie hoogsalt areneva elu peamagistraalidest kõrvale jäänud. Ja mõne traktori või kolmekordse kivimajaga ei üllata muidugi kedagi. Aga teiselt poolt ... kas on siis just tingimata tarvis üllatada? Ma näitan uut rahvamaja, näitan tillukest sanitaarlennukit järvele laskumas ja räägin ajalehtede ettelugemisest ehitustöölistele, kes kogunevad suitsutunni ajaks sõbraliku perena raamatukogu juhataja Jelena Borissova ümber. Ning hakkabki aitama. Kuipaljudest siis pooltunnisesse saatesse seda tänapäeva ikka peaks ära mahtuma.

2. Keel.

Ei tohi ometi unustada, et ma esinen eelkõige kui keeleteadlane. Aga samuti on selge, et kui ma selle punkti juurde liiga kauaks pidama jään, ei jälgi mu juttu enam keegi peale heatahtliku Martini ja . . . võib-olla peale Helemai.

Võtsin telefonitoru ja valisin oma sektori numbri.

Lii vastas nagu alati:

«Jah, palun?»

«Kas Helemai on seal?» küsisin ennast esitlemata.

Lii tundis mu muidugi häälest ära.

«Loomulikult,» teatas ta ja lisas: «Me oleme muuseas kõik nagu hullud su puujumala järele.»

«Ka mind ajab see puujumal hulluks,» ütlesin siiralt.

«Ma kuulen.»

See oli juba Helemai.

«Mina siin.»

«Sain aru. Tere.»

«Ega mind otsitud ei ole?»

«Vist mitte.» Ja kõrvale: «Ega keegi pole Lauri otsinud?» Ja jälle torusse: «Lii ütles, et kõik on korras.»

«Siis on hästi.»

«Kus sa ise oled?» küsis Helemai.

«Kusagil lõpmatuse ääremaadel. Pisikesel planeedil nimega Maa. Kõigist mahajäetud.»

Helemai naeris.

«Sul on tööpoolest õnnetu hääl.»

«Helista mulle pärast tööd, kui saad.»

«Olgu.»

«Sa siis helistad?»

«Ma ju ütlesin.»

«Jään ootama.»

«Nägemiseni.»

Ja klõps.

a) keelkonna küsimus: kokkupuutepunkte soome-ugri keeltega

See on mu eriala, siin pole midagi iseäralikku ette mõelda. Peab ainult vaatama, et liiga keeruliselt ei räägiks.

b) näited lindilt; samal ajal kaadrise vastavate keelejuhtide fotod

Keda valida? Kõik paremad keelejuhid on muldvanad. Kui Manja vahelduseks sekka torgata? Kaheteistkümnenda aastane, aga haruldaselt rikas sõnavara. Ja Manjast on mitu korralikku pilti.

Ühel pühapäevahommikul tõi Manja mulle mustikaid. Mitte sellel suvel, eelmisel. Ma istusin laua taga ja korraldasin oma pabereid. Siis Manja tõi mulle mustikaid. Kruusiga. Ei öelnud midagi, ainult ulatas kruusi. Ma tahtsin temaga rääkima hakata, aga ta jooksis ära. Punastas ja jooksis minema.

Manjat siiski ei võta. Las olla pealegi ainult vanaeided ja puujalaga Stepan.

3. Rahvaluule.

Ja miks ka mitte? Rahvaluule juurest annab kõige loogilisemalt puujumala peale pöörata.

a) üldine iseloomustus

Paar lauset rahvaluulest kui rahvamasside ootuste ja lootuste väljendajast. Udu ei hakka ajama. Paar lauset ja kõik.

b) mõni muistend või muinasjutt näiteks tuua

See on mõte. Ikkagi midagi konkreetset. Mõkša mäe tekkimine? Või jutustada tollest taevakarva silmadega noormehest, kes tuli kosja šamaanile luigekaelaga tütrele ja kelle kuri šamaan nõidus mustaks linnuks? Metsade ja järvede kohal lendas must lind. Üksik must lind. Õnnetu must lind. Või lasta hoopis Kurvih käiku? Kurvih ei lähe ehk hästi läbi. Või mine sa tea. Las Neeme otsustab.

Nüüd paar sõna rahvausundist ja siis puujumal ekraanile:

4. Kõmõrtide sigivusehaldjas.

Või kuidas ma peaksin teda kuradit nimetama?

a) šamaan

Šamaan... Ta pole ju kellegi õige šamaan, see minu endine sõber. Ta vist ei oskagi nõiduda. Kui ta oskaks nõiduda, siis ei istuks ma praegu siin. Ma oleksin must lind. Ma lendaksin metsade ja järvede kohal. Ma lendaksin Kireti juurde ja kraaksuksin aiateibas. Kiret ja lapsed vaataksid mind. Ja Kiret ütleks: «Mine ära, sina must lind!»

Kuid šamaanist ma mööda ei pääse. Neeme poleks iialgi nõus teda maha kandma. Neeme jaoks on šamaan selle saate kõvemaide tugititse. Seega — kõigepealt foto. Aga mis ma temast räägin? Et ta kuulub vanasse šamaanide suguvõssa, kuid on asjast aru saanud ja oma mustast maagiast loobunud? Või et ta aitab noorukesel loomaarstil põrsaid lõigata? Mitte ohvritalle verrega pole koos tema käed, oh ei, kolhoosi sigala juures ja nõnda edasi... Siia saaks vahele pista ka rahvahariduse kasvu. Tuleb välja, et šamaan on kõige raskem punkt. Nähtavasti peab kõnelema üldisemalt, rohkem šamanismist kui niisugusest.

b) võrdlusjooni Peko ja Tõnniga

Muidu võib vähem ettevalmistatud televaatajale jääda ekslik mulje, nagu mõistaksid terves Euraasias ainult kõmõrdid puutükist lõusta välja lõigata. Aga palun väga — vanadel eestlastel oli Tõnn, setudel oli Peko. Ainult et minu puujumala funktsioonid on, tõsi küll, tunduvalt laiemad. Ja veel — Tõnn teenis ühtainukest peret, Peko mitut küla, minu oma aga tervet rahvast.

Nõjatusin toolileenile ja vaatasin oma puujumala poole. Ning korraga võpatasin. Hetke jooksul oli mulle tundunud, nagu oleksid puujumala silmad tähelepanelikult avatud. See oli juba pagan teab mis. Muidugi närvid. Pingutav reis seljataga.

Võtsin uuesti pliiatsi kätte.

5. Kokkuvõte.

Aeg on asuda otsi koomale tõmbama.

a) kõmõrtide sigivusehaldjas kui minevikunähtus

Seda tuleb paari sõnaga rõhutada, muidu hakatakse mulle veel tont teab mida ette heitma. Tänapäeval pole inimestel enam puujumalaid tarvis! Tänapäeval on... Nonoh, see ju läheb juba peaaegu niisamuti nagu Neemel. Raketid veel ainult puuduvad. Aga siiski, päriselt mööda minna sellest momendist ei tohi. Niisiis — puujumalad on vajunud minevikku ka seal, kaugel Siberis. Kuid teadus...

b) teadus kui kõige kaduva salvestaja

Teadus rajab teed tulevikku. Kosmosesse ja nõnda edasi. Aga teadus talletab hoolikalt ka kõike seda, mis inimpõlved on aastate jooksul... Noh, siin enam igatahes raskusi ei tule.

Ja ongi kõik.

Lugesin oma märkmed algusest peale üle. Pagan võtaks. Igaüks võib rahumeeslase loll olla, kuid kellelegi ei meeldi, kui teda lolliks tullakse

tegema. Vaevalt et enamik televisioonivaatajaid asjasse teisiti suhtub. Öönes. Öönes ja võlts on kogu see värk.

Kui telefon helises, heitsin pilgu kellale ja muigasid tahtmatult. Seitseteist null üks. Ma kujutasin elavalt ette, kuidas Ester just praegu oli viimasena uksest välja astunud, lõunavaheajal varutud tilli- ja sibulavarred kandekoti tõmbluku vahelt välja välkumas. Oma toitjale, oma liivi või vadja või ükskõik missugusele keelele ei olnud mu tublid kolleegid vabatahtlikult valmis ohverdama ainsatki minutit.

«Ma olen nüüd üks!» ütles Helemai.

«Selge.»

«Tahtsid sa midagi ette võtta?»

«Iseenesestki mõista.»

«Ja nimelt?»

«Läbimõeldud tegevuskava ei ole mul välja pakkuda, tegelesin siin ühe teistsuguse plaaniga. Aga tahan sind igatahes näha.»

«Võib-olla läheme kinno?»

«On seal midagi?»

«Ma ei tea.»

«Vaataksid midagi hästi kerget. Kus tüdrukud jalgu pilluvad või...»

«Sa hakkad ju päris käest ära minema.»

«Just nimelt.»

«Tuleb sul silma peal hoida.»

«Seda minagi.»

«Oota natuke,» ütles Helemai. «Ma võtan ajalehe.» Ja veidi aja pärast: «Kas «Labürint» kõlbab?»

«Ei mingeid labürinte!»

««Loomade kuningriigis?»»

«Ma igatsen inimeste järele.»

««Viiuldaja Johannes?»»

«On see tärniga?»

«Tärniga.»

«Väga hea. Selle viiuldaja just võtamegi täna õhtul ette.»

«Kuhu?» küsis Helemai, kui olime filmi ära vaadanud ja ma avaldasin arvamust, et võiksime minna ühiselt õhtust sööma.

Rannarestoran ei tulnud sel kellaajal kõne alla. Seal tungles praegu kindlasti päratu rahvasumm, päikesest januseks kõrvetatud, merelainetest näljaseks ujutud. Otsustasime südalinna kasuks ja astusime juba poole tunni pärast mööda treppi maa alla — meeldivalt jahedasse keldrisse. Panin tähele, kuidas šveitseri paljukogenud pilk korraks Helemai päevitanud jalgadele pidama jäi, kuid ilmselt oli siin tegemist ainult puhtmeheliku huviga — lihtsalt liig oleks olnud nõuda, et inimene ennast seesuguse lämmatava ilma juures veel sukkadega ahistaks.

Võtsime saali kõige tagumises nurgas istet. Varsti tuli ka ettekandja — naeratav ja rinnakas, meie üritusega silmanähtavalt solidaarne —, ulatas menüü ja küsis, kas soovime värskenduseks õlut või limonaadi. Me tellisime hoopis mineraalvett, palusime sissejuhatuseks paar salatit ja kuulsime seejärel ettekandjalt, et kõige meeldivamate külaliste tarvis seisvat tal mõned pudelid valget viina ekstra tugevas jääjahutuses. Palaval ajal peab viin olema külm nagu allikavesi, ütles ta, vastasel korral ei minevat see temale endalegi sisse. Tellisime siis

kakssada grammi viina, mispeale ettekandjal tekkis hetkeks kahtlus, kas daam ehk hoopis mingit muud marki ei eelista. Kui aga selgus, et ka daam on valmis mõne pitsi valget ära viskama, arvas ta kolmesajast grammist esialgu täiesti piisavat ja ruttas meie tellimust täitma.

«Ta on tubli,» naeris Helemai. «Ta meeldib mulle.»

«Kas sa ei leia, et ta lahkus on pisut pealetükkiv?» küsisin.

Seda Helemai ei leidnud.

«Ta lihtsalt soosib meid.»

«Ei tea, mis põhjusel?»

«Ta peab meid armunuteks. Küllalt loogiline, eks ole? Armunud on restoranides alati kõige kombekam rahvas. Ja pealegi ei koonerda nad jootrahaga — oma õnn teeb ka teiste vastu lahkeks.»

Võib-olla oli Helemail õigus. Teinekord saab ta asjadest üllatavalt hästi aru. Teadus pole teda ühekülgsest krõmpsu kuivatanud, nagu seda eriti filoloogia sfääris pahatihti naistega ette tuleb, eeskätt üksikute naistega. Ma vaatasin Helemaile otsa ja mõtlesin, et õigupoolest on temaga pagana mõnus koos istuda.

«Millele sa mõtled?» küsis Helemai.

«Ma mõtlen, et meil on siin päris kena olla.»

«Ei vaidle vastu.»

Ettekandja tuli, aetas boržommipudelikud ning salati lauale, kallas viina klaasidesse ja pani täiendavalt kirja kahed kanakotletid.

«Las ma tõstan sulle ise,» ütles Helemai ja võttis salatikausi. «Praegu pole sul ju koduski ühtegi hoolitsejat, ma siis vähemalt...»

Jajah, hoolitsemistarve. Helemai on läbinisti naiselik, sinna juurde ka arukas — mitte eriti sageli esinev kombinatsioon geenide õnnemängus.

Tõstsin klaasi.

«Noh, Helemai!»

Ta naeratas ja me jõime oma pitsid tühjaks.

«Kuidas sa siis õieti elad?» küsisin. «Mis sa puhkuse ajal tegid?»

«Päevitasin,» ütles Helemai. (Pruun oli ta küll.) «Ja õmblesin endale kaks kleiti, sellesama ja veel ühe, ja siis lugesin mõned raamatud läbi. Ongi kõik.»

«Miks sa mehele ei lähe, Helemai?»

«Sina oled küll paras poiss seda pärima!» Ta tegi näo, nagu oleks vihane. «Viina võiksid muuseas siiski ise valada.»

Kallasin klaasid uuesti täis.

Ausalt öelda ei olnud ma tõesti kõige kohasem isik Helemai meheleminekuasju arutama. Kümme aastat tagasi, siis oleks see teema võinud meie vahel kõne alla tulla, oleks ehk äärepealt tulnudki. Aga konks seisis selles, et täpselt kaks nädalat enne seda, kui Helemai meie instiituuti tööle tuli, olin ma tutvunud Kiretiga.

«Eks joome siis...»

«Minevikule mõeldes,» lisas Helemai.

Mulle tundus, et Helemai üldiselt asjalikku olekut silmas pidades kõlas see märkus pisut liiga pretensioonikalt. Mingit ühist minevikku selle mõiste tavalises tähenduses meil ju õigupoolest polnudki. Oli Pirital üks paadisõit, millele kihutav vetelpäästekaater oleks äärepealt õnnetu või paremal juhul koomilise lõpu teinud. Oli ekspeditsioon Saaremaale, kus meil kord kadakate abiga õnnestus Ester pooleks päevaks silmist kaotada. Ja oli üks augustiõhtu Maarjamäe nõlvakul, poolpurjus täiskuuga ning, tõsi küll, moonimaiguliste suudlustega. Kuid

teiselt poolt — võib-olla tähendas see kõik Helemaile hoopis rohkemat kui mulle? Arvesse võttes päevitamist, kahte kleiti ja mõningaid raamatuid kogu puhkuse jooksul? Ning siinjuures ei saanud unustada teineteisemõistmist, mida kaugeltki igauhega ei leita ja mis võib siduda palju kõvemini kui füüsiline otsekoheus. Ainult et teineteisemõistmine oli ju alles, see polnud minevik, millele mõeldes me klaasi tõstisime.

Siis ütles Helemai ootamatult:

«Tead, ma tahaksin endale puujumalat.»

«Sina?» Olin kaunikesti üllatatud. «Räägid sa tõsiselt või?»

«Ma räägin ülekantud mõttes,» selgitas Helemai. «Ma pean silmas puujumala printsiipi.»

«Kui nõnda,» üritasin nalja teha, «siis tuleb meil ikkagi teatud teema juurde tagasi pöörduda. Puujumala peamine ülesanne on sigivuse edendamine — jahiloomad metsas, kalad järves, lapsed hällis...»

«Jäta,» ütles Helemai. «Puujumalaid on ju mitmesuguseid.»

«Ja sina ei leia ikka enda jaoks sobivat?»

«Ei leia,» tunnistas Helemai. «Paraku ei leia.»

«Siis aja parem juba inimestega läbi, valik on ehk suurem.»

«Täna õhtul ajangi. Kas tahad, ma toon sulle ohvriks selle lihatüki?»

Ta tõstis viimased salatiraasud mu taldrikule. «Ma ise ei tohi õhtul nii palju süüa. Figuur.»

«Ei maksa figuurist puujumalat teha.»

Helemai naeratas. Igatahes oli tal põhjust oma figuuriga rahul olla, eriti kui võtta võrdluseks meie armastusväärne ettekandja, kes ilmus parajasti küsima, et kas tohib juba kanakotletid ära tuua. (Tohtis küll.)

«Joo,» ütles Helemai. «Ma ei taha enam valget.»

«Kas ma tellin sulle midagi muud?»

«Oota, aega ju on.»

Ruttu polnud tööpoolest kuhugi. Neeme küll oli arvanud, et ta õhtul ehk helistab. Puujumala asjus. Aga see polnud nii tähtis. Jõuab. Pagana lugu — keegi lõikab kunagi kahesaja aasta eest kannule lõusta ette, ja mina pean nüüd minema ekraanile, koos selle lõustaga mõtisklema. Või kuidas Neeme ütleski? Õigus jah — mõtiskleda tuleb mul siiski koos vaatajaga. Koos mitmetuhandepealise televaatajaga. Milline aju, kui kõik pead kokku liita! No tuleb sellest alles vägev mõtisklemine, hoi ja keela...

Viin hakkas veidike mõjuma.

«Kuule, Helemai, kas sa ootasid mind?»

«Natuke ikka.»

«Kui natuke?»

«Viiskümmend neli ja pool päeva.»

Ma naersin.

«Sa oleksid pidanud hoopis täppisteadlaseks hakkama.»

«Sel juhul ei oleks me arvatavasti tuttavad,» ütles Helemai.

Kanakotletid tulid.

«Ettevaatust,» manitses ettekandja. «Ma lasksin taldrikud kuumaks ajada. See sahv, teate...» Ta selgitas, miks nimelt just kanakotlette peab hästi kuumalt sööma. «Head isu!»

«Helemai!»

«Jah?»

«Vilista figuurile, need kotletid...»

«... jahtuvad ära, kui sa nii palju lobised. Söö, kuulsid ju, mis öeldi.»

«Olgu, olgu. Sööme siis. Sööme ja... mõtiskleme koos.»

Kanakoletid olid tõesti maitavad ja figuuriküsimust enam üles ei kerkinud. Viina oli veel pisut järele, ma tegin sellele üksinda lõpu peale.

«Mis nüüd?» küsisin, kui taldrikud olid tühjad.

«Kohvi,» ütles Helemai.

«Ja natuke konjakit?»

«Võib.»

Varsti istusimegi kraamitud laua taga, kaks kollast klaasi ja kohvitassid ees.

«Kuidas edeneb su töö, Helemai?»

(Pidasin silmas tema kandidaadiväitekirja.)

«Visalt.»

«Miks?»

Helemai kehitas õlgu.

«Sa mõtle ise,» ütles ta siis. «Vepsa verbid, keda see peaks nii väga huvitama.»

«Nonoh,» võtsin manitseva tooni. «Esmajoones peaksid need verbid huvitama sind ennast, kui kord juba niisuguse teema valisid.»

«Tead sa,» ütles Helemai. «Ma maadlen nende verbidega mitu prisket aastat, eks ole? Siis saan oma väärtusliku uurimuse lõpuks valmis, heakene küll. Aga kes seda ülepea lugema hakkab? Ainult juhendaja ja oponendid. Sirvivad läbi, kiidavad üldiselt heaks. Väga armas, ma saan palka juurde. Ja paar uut numbrit palgalehel ongi tegelikult ainuke tõsine märk, mis mu tööst järele jääb.»

«Ka töö ise jääb järele.»

«Pärast kaitsmist ei võta teda keegi enam kättegi.»

«See pole nii kindel.»

«Paar-kolm inimest ehk viskavad pilgu paarile-kolmele leheküljele.»

Vepsa verbid... Mitte verbides kui niisugustes pole küsimus, vaid selles, kuidas teaduse teravad silmad nende verbide näilises kaoses hakkavad nägema terviklikku süsteemi.

«Sa siis tahaksid paremini inimkonda teenida?» küsisin ma. «Tahaksid laiemaid jälgi jätta, või kuidas?»

Helemai kehitas õlgu.

«Tänapäeva teadus,» ütlesin ma, «tungib sügavusse. Kuid mida sügavamale sa poed, seda üksikumaks jääb. Või pole mul õigus?»

«Mida üksikum sa oled,» naeratas Helemai vabandavalt, «seda rohkem vajad sa puujumalat.»

«Juba jälle!»

«Hea küll,» ütles Helemai. «Ma jätan järele.»

Orkester oli kohale ilmunud ja häälestas pille.

Tõstsin klaasi.

«Helemai!»

Ka Helemai tõstis klaasi ja me lõime kokku.

Ma ütlesin:

«Meie sinuga oleme juba kokku häälestatud, eks ole?»

Helemai ei vastanud. Orkester hakkas mängima.

Piia istus põrandavaibal mu raamaturiulite ees. Ta soris fotosid, mis ma möödunud ja ülemöödunud aastal olin kõmörtide juures teinud, ning aitas mul saate jaoks kõige sobivamaid pilte välja valida. Selle-

suvised filmid olid tal juba käekotis, kuid ega küll küllale liiga ei tee. Neemet veel ei olnud, eile oli ta lubanud kindlasti tulla.

«Hiigla huvitav,» ütles Piia. «Nagu teine maailm.»

Kummardusin talle lähemale, et paremini näha.

«See mees seal paremas servas, see torkas tavalise noaga vihase emakarju surnuks. Tal on suured armid näos, aga pildilt ei saa hästi aru.»

«Issand.»

«Ja siin on Mõkša mägi. Peaaegu nagu püha paik. Vanasti ei tohtinud selle mäe otsas ühtegi looma tappa.»

«Aga kui karu kallale tuli?»

«See polnud vist ette nähtud.»

Piia muigas.

«Ja kes see on?»

«See ongi šamaan.»

«Issand, täitsa tavaline vanamehenäss. Kas pole?»

«Mis sina siis mõtlesid.»

«Aga silmad on tal tõesti läbitungivad.»

«Ei tea...»

«Said sa temaga hästi läbi?»

«Enam-vähem. Ma ju elasin tema juures.»

«Ja sa ei kartnud?»

«Mida?»

«Nõidust muidugi.»

«Kas meie saateplaanis pole mitte autoriteetselt ära tähendatud, et igasugused nõidused on vajunud kaugesse minevikku?»

«Õigus küll,» hakkas Piia naerma ja kahlas fotode hulgas edasi. «Üldiselt oled sa kõvasti üle säritanud.»

«Valgusmõõtja kipub seal petma.»

«Selge. Aga pole viga. Siit annab siiski valida.»

Aeg-ajalt pani ta mõne pildi kõrvale.

«Kas tead, keda ma eile õhtul nägin?»

«Noh?»

«Ormuskit.»

«Ah nii.»

«Ta tegi mulle võrdlemisi sirgjoonelise ettepaneku.»

«Kutsus kohvikusse?»

«Ei, voodisse.»

«Nonoh...»

«Ta ütles, et ainult voodis on veel võimalik eesti rahva heaks midagi ära teha. Esitas iibe kohta mingisuguseid statistilisi andmeid. Kirus aborte ja väikekodanlikku mentaliteeti.»

«Oli ta purjus?»

«Muidugi.»

«Ja mis sina talle ütlesid?»

«Ma ütlesin, et vanast põdurast sokust pole soojätkaajana enam asja.» Naersime mõlemad.

«Kes see tüdruk on?» pöördus Piia piltide juurde tagasi ja hoidis nüüd Manjat näpu vahel.

«Šamaani pojatütar.»

«Hiigla armsakene, ausõna. Kas sa ei leia?»

«Leian küll.»

«Hiigla terase näoga.»

Kõhklesin veidi, enne kui ütlesin:

«Ta oli minusse kuidagi nagu kiindunud, arvatavasti sellepärast, et tal isa ei ole.»

«Lori,» nähvas Piia.

«Kuidas?»

«Isa võib rahulikult mängust välja jääda. Ta on sinusse armunud, muud midagi.»

«Armunud? Kaheteistkümneaastaselt?»

«Aga loomulikult, mina näiteks olin meeletult armunud oma matemaatikaõpetajasse viiendas klassis.»

Ta tõsis püsti, kuid ei pannud pilti käest ja istus kirjutuslaua nurgale. Olen tähele pannud, et on olemas üks liik tüdrukuid, kes ei istu kunagi sinna, kus see on ette nähtud. Nad istuvad põrandale või lauaturgale või ükskõik kuhu, ainult mitte näiteks toolile. Üldiselt on need tüdrukud sümpaatsed.

Piia silmitses nüüd Manja fotot väga tähelepanelikult.

«Sina pildistad teda, eks ole, ja tema vaatab sulle otsa. Oh jumal küll, no võivad mehed ikka mõnikord pimedad olla. Selle näo peal on ju kõik selgelt kirjas, kogu tema suur ja süütu armastus.»

Mul hakkas veidi piinlik ja ma ühmasin kohmakalt:

«Ega jah, mine sa neid naisi tea.»

«Mis ta isaga oli?» küsis Piia.

«Traktorist lõi mutrivõtmega maha.»

Purjus traktorist lõi mutrivõtmega Manja isa maha ja peale seda jäi maailma elama veel umbes poolsada kõmõrti, toosama traktorist kaasa arvatud.

«On ta sulle kunagi kirjutanud?»

«Ei.»

«Aga sina temale?»

«Saatsin uusaastakaardi.»

«Veian kihla, et ta vaatab seda kaarti vähemalt iga kahe päeva tagant.»

«Sa räägid, nagu oleksid vihane.»

«Olengi,» ütles Piia. «Mulle ei meeldi, kui mehed on pimedad.»

Kuid siis istus ta vaibale tagasi ja lisas leplikumalt:

«Võib-olla oli niiviisi paremgi, muidu ehk oleksid päris segamini ajanud selle pisikese pea . . . Mis osmik see on?»

«Endisaegne ait. Kõmõrtide rahvusliku ehituskunsti tüüpiline näide.»

«Ja siin on vist surnuaed?»

«Seda küll.»

Kõrvale pandud fotode hulk aina kasvas.

«Ehk hakkab juba aitama,» üritasin avaldada oma arvamust, mis antud juhul küll Piia silmis palju ei maksnud.

«Ole rahulik,» ütles ta. «Me ei saa ju ainult sinu intelligentset sihverplaati kogu aeg kaadris pidada, mine tea, kes sinusse niiviisi jälle võib ära armuda. Kes see on?»

«Stepan. Šamaani kõrval üks paremaid keelejuhte. Käis oma ühe jalaga muide palke parvetamas.»

«Ah tõesti . . .»

Piia silmitses Stepani.

«Käis palke parvetamas,» kordas ta. «Ühe jalaga. Siit saab Neeme nüüd kangelaslikkuse kätte.»

Ma ei mõistnud teda võib-olla päris täpselt, kuid ei hakanud ka pike-
malt pärima.

«Kuidas see mees oma jala kaotas?» küsis Piia.

«Lihtsalt luutuberkuloos. Ja ebaõnnestunud operatsioon.»

«Neeme käes on muide naljaasi luutuberkuloos sakslaste tanki-
rännaku vastu välja vahetada.»

«Sa arvad, et...»

«Ma arvan, et Neeme on vilunud ja suurte kogemustega ajakirjanik.»

Et Neemet ennast ikka veel ei tulnud, otsustasin esialgu meie kahe
jaoks kohvi keeta ja läksin kööki. Kui ma termose ja suhkrutoosiga
tuppa tagasi jõudsin, oli Piia reeglit rikkudes vabatahtlikult diivanile
istunud ja suitsetas.

«Töö on lõppenud,» teatas ta. «Kokku kakskümmend kuus pilti, siit
peab muidugi veel valiku tegema. Ja eks vaatame, mis filmidest välja
tuleb.»

Panin tassid lauale ja kallasin meile kohvi.

«Ja nüüd lõpuks, seltsimees Lõuend, palun öelge mulle — mis on
õnn?» lausus Piia, üsna osavasti Neemet jäljendades.

«Õnn on koos sinusuguse vahva tüdrukuga segamatult kohvi juua ja
juttu ajada.»

Ta jättis mu rabeda komplimendi tähele panemata.

«Kas tead, mis ühiskonnateadlane Kolmkant selle küsimuse peale
vastas?»

«Kust ma peaksin seda teadma.»

«Ta ütles, et kõige suurem õnn on ennast ühiskonna heaks ohver-
dada.»

«Tal võib õigus olla.»

«Arvad?»

«Ainult et niisugune õnn võib osaks saada muidugi ainult vähestele.
Kui kõik ennast ühiskonna heaks ohverdaksid, ei jääkski ju ühiskon-
nast midagi järele.»

«Seda aspekti Kolmkant ei puudutanud.»

«Ma usun, et ta arvestab seda praktikas.»

Juba teist korda meie lühikese tutvuse jooksul oli Piia õnne teema
üles võtnud.

«Kas sul on õnnega asjad natuke puseriti?» sõandasin küsida.

«Mingil määral vist tõesti.»

«Puudub sul midagi?»

«Selles nali ongi, et mul midagi ei puudu. Ma olen oma eluga täitsa
rahul, ei oskagi nagu midagi tahta.»

«Niisuguseid inimesi on kahjuks vähe.»

«Kahjuks?»

«Nojah.»

«Aga ma tahaksin midagi, noh... midagi hoopis muud kui... Ma ei
oska seda seletada.»

«Midagi, millel oleks rohkem mõtet?»

«Isegi see pole tähtis. Aga mõnikord on mul tunne, et minust läheb
midagi mööda. Midagi hüigla olulist. Kuigi ma seisan ju kahe jalaga
keset elu... Ei, jätame parem järele, ma olen täitsa lootusetu.»

Mulle oli kaunis ootamatu, et temasugune asjaliku olekuga tüdruk
nii tõsimeelselt õnnemõiste kallal pead murrab.

«Oled sa «Viiuldaja Johannest» vaadanud? Saksa film.»

«Ei, ma käin suvel kaunis harva kinos.»

«Seal räägitakse ühest viuldajast, kes on hädas sellega, et kõik temast üle tantsivad.»

«Mismoodi?»

«Ta mängib balletiteatri orkestris ja on armunud ühte baleriini. Aga ta peab ju iga etenduse ajal istuma lava all ja nii ei õnnestu tal oma kallimat kordagi tantsimas näha. Sellest areneb nagu mingi maania. Ta tunneb ennast allasurutuna ja alla surutuna. Ta ei sõida isegi enam metrooga ja joob ennast iga kord täis, kui ülemiselt korrusest sammme kuuleb. Ühel niisugusel meeleheitehetkel virutab ta oma viuli vastu seina puruks.»

«Kas sa leiad, et see viuldaja on mulle kuidagiviisi hingesugulane?»

«Ei leia, ma rääkisin niisama.»

«Mina nägin hiljuti «Loomade kuningriiki»,» ütles Piia.

Ta jutustas mulle umbes pool tundi aafrika elevantidest ja hakkas siis minema. Saate põhjalikum läbiarutamine jäi teiseks korraks, sest Neemet ei ilmunudki kohale.

Ligikaudu paar nädalat enne seda, kui ma ära sõitsin, käisime kahekesi Manjaga geoloogide juures. Geoloogid töötasid tookord Mõksa mäel, seega ainult neli-viis kilomeetrit külast eemal. Nad oleksid võinud väga hästi peatuda koolimajas või kusagil mujal kindla katuse all, kuid eelistasid siiski neitsilikku loodust ja löid oma telgid üles Pajaallika lähedale mäe jalamil.

Neid oli kokku seitse inimest — neli noormeest, kaks tütarlast ja ekspeditsiooni ülem Grigori Aleksejevitš. Peale viimase olid kõik alles hiljuti ülikooli lõpetanud ning nooruslikku lusti ja tudengivaimu täis. Manja oli eriti kiindunud Veerasse, tumeda tukaga tüdrukusse, kes armastas hirmsasti oravaid. Minule jälle meeldis juttu ajada Grigoriga, umbes viiekümneaastase tõsise teadusemehega, kelle laia silmaringi, loodusetundmist ja füüsilist jõudu ma salamisi imetlesin.

Jäime laagrisse mitmeks tunniks. Vaatasime kivimeid, tegime lõkke üles, jõime mingitest salapärastest jubinatest valmistatud teed ja tundsin ennast kõik pagana mõnusalt. Üks poistest mängis suupilli, tüdrukud laulsid. Grigori kutsus mind endale Moskvasse külla ja me vahtasime aadressid.

Alles vastu õhtut hakkasime Manjaga läbi metsa tagasi küla poole astuma. Kui laager oli juba tükk maad selja taha jäänud, vaatas Manja mulle otsa ja küsis:

«Kas sa tead, kelleks ma tahan saada, kui suureks kasvan?»

«Ma usun, et sa tahad geoloogiks saada,» ütlesin mina.

«Kuidas sa ära arvasid?» imestas Manja.

«Ma lihtsalt mõtlesin, et geoloogide töö sulle meeldib.»

«Meeldibki,» ütles Manja. «Mulle meeldivad kivid.»

«Kivid?» imestasin omakorda. «Ma arvasin, et sulle meeldivad lõkkes ja laulud ja et sa tahad rännata.»

«Jah,» ütles Manja. «Aga kivid meeldivad mulle ka.»

Läksime edasi ja veidi aja pärast küsis Manja:

«Oled sa Hundikivi näinud?»

«Hundikivi?»

«See on suur kivi, kangesti hundi moodi.»

Hundikivist ei teadnud ma midagi.

«Ma võin sulle näidata,» ütles Manja. «See ei ole siit kuigi kaugel.»
 Keerasime teerajalt kõrvale.
 «Kas me ära ei eksi?» olin natuke mures.
 Manja raputas pead.
 «Ma tahan, et sa Hundikivi näeksid,» ütles ta.
 Läksime edasi ja jõudsime umbes tunni aja pärast Hundikivi juurde.
 «Näed siis,» ütles Manja. «Eks ole ju täpselt nagu hunt.»
 «Täpselt nagu hunt.»
 «Vaata, siin on koon. Kõrvad on need nukid. Ja isegi saba on tal taga.»
 «Jah, isegi saba...»
 Mul oli fotoaparaat kaasas nagu tavaliselt ikka, kui külast kaugemal ringi hulkusin.
 «Roni kivi otsa,» ütlesin Manjale. «Ma teen sust pildi, kus sa hundi seljas ratsutad.»
 Valgust veel nii palju oli, et foto võis välja tulla.
 Manja kõhkles.
 «Ma ei tea,» ütles ta. «Ma ei tea, kas Hundikivist tohib pilti teha.»
 «Kes saab meid keelata?»
 «Ma peaksin vanaisa käest küsima,» ütles Manja.
 Hakkasin taipama. Muidugi on see kivi seotud mingi muistendiga, samaani ja järelikult ka Manja jaoks võib tal olla hoopiski eriline tähendus.
 «Kas see on siis mõni püha kivi?» küsisin.
 «Mitte just püha...»
 Ilmselt jättis Manja midagi üsna olulist ütlemata.
 «No kuule,» vaatasin talle otse silma. «Sa tahad geoloogiks saada, eks ju?»
 «Tahan.»
 «Siis mõtle järele — kas tohib tulevane geoloog karta tavalist kivi?»
 «See pole tavaline kivi,» ütles Manja, laskis pea norgu ja lisas pärast lühikest vaikimist: «Kui öö kätte jõuab, siis hakkavad tal silmad hiilgama nagu päris hundil.»
 «Kas sa oled näinud, kuidas need silmad hiilgavad?»
 «Vanaisa on näinud. Ja vanaisa isa ja vanaisa.»
 «Sa usud seda?»
 «Usun.»
 «No olgu,» ei hakanud ma teda ümber veenma. «Aga geoloogid ei tegelegi ainult tavaliste kividega. Just haruldased kivid on nende jaoks kõige tähtsamad, eriti niisugused, mis hiilgavad.»
 «Sa ei narri mind?»
 «Ei narri, Manja. Ausõna, ei narri.»
 Ta ei öelnud enam midagi. Ronis sõnagi lausumata kivile. Istus kivil. Hundikivil.
 Seadsin aparadi võttevalmis. Nii...
 «Korras.»
 Hakkasime minema, et enam-vähem õigeaks ajaks koju tagasi jõuda.
 Manja juhtis mind mööda loomade radu ja peaaegu olematuid teid nii enesekindlalt, et mulle eksimisemõtet enam pähegi ei tulnud. Varsti kostsid külast juba esimesed häälled.
 Ja siis jäi Manja äkki seisma.
 «Lähme tagasi,» ütles ta.
 «Geoloogide juurde?»

«Ei, Hundikivile.»
«On juba hilja.»
«Ma tahan, et sa näeksid.»
«Hundikivi silmi?»
«Jah, kuidas nad hiilgavad.»
«Ei maksa, Manja.»
«Ma tahan, et sa mind usuksid.»
«Ma usun sind niigi.»
«Valetad.»
«Ei valeta, tõesti ei valeta. Ma võib-olla kahtlen kivihundi silmade hiilgamises, seda küll, aga sind ma igatahes usun.»
«Vanaisa on seda näinud.»
«Hea küll...»
«Ja vanaisa isa ja vanaisa!»
«Hea küll, Manja, lähme nüüd pealegi edasi.»
Ta keeras ringi ja hakkas edasi minema. Hundikivist me enam ei rääkinud. Ning kui me koju jõudsim, pakkus šamaan meile kalasuppi.

Neeme helistas.
«Piia just praegu läks,» ütlesin talle. «Ootasime sind mitu tundi.»
Mu hääletoon oli võrdlemisi ebasõbralik.
«Palun kergemat karistust, mind tõmmati ühele äkilisele koosolekule,» vabandas Neeme. «Kas saite midagi ära teha?»
«Mis me siin ilma sinuta ikka nii väga teha mõistsime. Piia võttis ainult pataka pilte kaasa. Ja sellest suvest kolm filmi. Et laseb teie juures ära ilmutada.»
«Hea seegi.»
Neeme mõtles natuke.
«Kuule!»
«Noh?»
«Mul tahaks sisemaailm täiendamist.»
«Kuidas?»
«Kere on kuradi hele. Paksud peavad muidugi paremini vastu, aga minusuguse kõhnavõitu selli võtavad koosolekud alati seest õõnsaks.»
Igäühel oma mured...
«Ja siis?»
«Ma pean sööma minema.»
«Mina jälle pean varsti televisioonis esinema.»
Neeme naeris, see tuli tal minu meelepahaks täiesti loomulikult välja.
«Ole nüüd mõistlik,» ütles ta. «Ma lähen praegu sööma. Kas sa ei tahaks assisteerida?»
«Aga puujumal?»
«Ühtlasi arutame ka saadet.»
«Ah et räägime puujumalajutud supi juures sirgeks?»
«Lõunavaheaeg on praegu juba igal pool läbi. Küll me leiame kuskilt mõne vaikse nurgakese.»
Nii jäigi.
Päris vaikset nurgakest me just ei leidnud, aga omaette laua saime «Glorias» siiski.
«Supp igal juhul ja mõni priskem praad,» hakkas Neeme otsekohe menüüd lehitsema, neelates silmadega mitmesuguste roogade vigaselt trükitud nimetusi. «Ja koosoleku puhul magustoit takkaotsa.»

Kui saime tellimuse ära anda, ulatasin Neemele oma märkmed, mis ma saate tarbeks olin teinud.

«Ausalt öeldes ei ole ma selle plaaniga ise kaugeltki rahul. Aga äega on nii pagana vähe järel, et mingist otsast tuleb nüüd igatahes kinni haarata.»

Neeme noogutas mõistvalt.

«Ära karda, küll me kinni haarame.»

Ta heitis pilgu mu paberitele.

«Nii-nii. Öigus. Just sellest me alustame... No kuule, sõber ja seltsimees, teaduste kandidaat Lõuend! Sul on siin ju maailmatum bulla valmis treitud, aga ise veel hädaldad, et kiire või mis.»

«Need on alles kõige esialgsemad visandid. Ma arvan...»

Neeme ei lasknud mul lõpetada. Ta märkas kedagi tuttavat, kes saalis otsivalt ringi vaatas, ja viipas talle elavalt.

See oli vanem mees, umbes kuuekümnepäevane. Lääkimalöödud kingadest kuni hoolikalt seotud lipsusõlmeni piinlikult hästi riides. Veidi tusedusele kalduv, nagu öeldakse. Ilme oli range, kuid samal ajal usaldustäratav. Neeme kutse peale astus ta meie laua juurde.

«Kas ma ei eksita?»

«Mitte põrmugi,» ütles Neeme püsti tõustes. «Palun võtke istet.»

Tõusin samuti ja sain võõraga tuttavaks. Tema nimi oli Moorberg.

«Tegime kunagi seltsimees Moorbergiga koos ühe saate,» rääkis Neeme. «Möödunud rasketest aegadest. Seltsimees Moorberg on endine fašismivang, tal on tulnud hirmsaid asju läbi elada. Paljudes laagrites.»

Eeldasin, et Moorberg tunneb ennast selle iseloomustuse taustal veidi ebamugavalt. Kunagi pole meeldiv, kui tutvustamise juures hakatakse kohe su eluloost mingisuguseid seiku esile tooma, ükskõik missugused need ka ei oleks. Mindki kipub Neeme sageli ülearu sõnaohtralt esitlema. Et palun väga, siin on teile nüüd seltsimees Lõuend, kirjutab doktoritööd, on käinud kõmörtide juures ja nõnda edasi.

Moorberg võttis kõrvallauast menüü, märkas siis Neeme ees paberilehti ja küsis:

«Teil oli vist mingi tööjutt pooleli?»

«Sellest pole midagi,» vastas Neeme viisakalt.

Ta lükkas mu paberid kõrvale ja kelner, kes parajasti saabus, tilgutas serveerides neile kogemata natuke suppi. Ka Moorberg sai kohe oma tellimuse ära anda, ta piirdus prae ja keefiriga.

«Kui kaugele te oma mälestuste kirjapanekuga olete jõudnud,» küsis Neeme. «Kas võib juba hakata raamatut ootama?»

«Olen alles Dachaus,» ütles Moorberg. «See on paik, millest ma tahan kõige põhjalikumalt kirjutada. Aga kahjuks hakkavad paljud faktid juba mälust kaduma, nii mõnedki õudsed pildid on muutunud ähmasseks.»

«Meie saates te esitasite Dachaus igatahes vapustavaid fakte,» meenutas Neeme.

Moorberg süütas sigareti.

«Inimkond ei tohiks neid õudusi kunagi unustada,» ütles ta. «Kui mu mälestusteraamat selleks kas või pisutki kaasa aitab, võin endaga rahul olla.»

«Kui metsikused unustatakse, võivad nad uuesti korduda,» ütles Neeme.

Moorberg nõustus:

«Mõelge kas või tiigripuuridele Lõuna-Vietnami. Prantsuse kolonia-

listide pärand võeti rahuliku südamega uuesti kasutusele. Aga kes garanteerib, et mõnel maniakil ei tule kunagi pähe ka gaasikambreid jälle käiku lasta?»

«Kummaline, et leidub tuldse neid, kes suutsid kõigele sellele vastu pidada,» ütlesin sekka. «Ma ei mõtle niivõrd füüsilist vastupidavust kui vaimset ja moraalsset.»

«Moraalne külg oligi kõige olulisem,» noogutas Moorberg. «Ja kummaline, et moraalne tagasilangus tabas harilikult ennekõike neid, kellele varem oli olnud väljapaistev positsioon. Esimene inimene, kes laagris minu tagant varastas, oli keegi endine haridustegelane, pealtnäha täiuslik džentelmen, laitmatu käitumisjoonega härrasmees.»

«Kuuled,» ütlesin Neemele. «Joon võib teatud tingimustes petlikuks osutada.»

Kelner tõi praed.

«Kartulid pidid olema frii,» ütles Moorberg, pilgu oma taldrikule heitnud.

«Vabandage,» pomises kelner. «Köögis said friikartulid otsa.»

«Menüüsse on märgitud friikartulid,» ütles Moorberg ning ta rahulik naeratus väljendas veendumust, et köögi poolel peab olema juhtunud mingi kahetsusväärne eksitus, mis kahtlemata kõige kiiremas korras heaks tehakse.

Kelner tõstis taldriku tagasi kandikule ja teatas, et katsub teha, mis võimalik. Ilmselt avaldas Moorbergi enesekindel käitumine talle mõju.

«Teie tervis on endiselt heas korras?» küsis Neeme.

«Jah,» ütles Moorberg. «Ei saa nuriseda. Mõtlen sageli, missugune mu tervis veel siis võiks olla, kui ma mitte sealt poleks läbi käinud.»

Ta nägi tõesti hea välja, kõike seda silmas pidades, mis tal oli tulnud omal ajal üle elada.

Kelner tuli tagasi, seekord olid friikartulid olemas. Ja Neemele manavaht.

«Tänan teid,» ütles Moorberg kelnerile, kes selle peale korrekselt kummardas.

Neeme jõudis söömisega kõige enne lõpule. Mõtlesin, et ta võiks nüüd veidike mu pabereid lehitseda, võõra juuresolekust hoolimata. Kuid selle asemel noogutas ta hoopis kelneri kohale ja tasus tõtakalt oma arve.

«Pean majja tagasi minema,» ütles ta. «Kõik on puhkusel. Tuleb õiendada igasugu totraid asju.»

«Ja puujumal?»

«Su käsikirja ma võtan loomulikult kaasa ja uurin ta veel täna õhtul põhjalikult läbi. Muide, mida vabamalt me kaamerate ees vestleme, seda parema mulje see jätab. Seltsimees Moorbergiga meil polnudki üldse mingit konspekti, ainult mõned üldised sihtjooned panime kirja.»

Ta pistis paberid mappi ja lahkuski.

«Sealt tagasi tulles kaalusin ma täpselt nelikümmend kolm kilo,» ütles mulle Moorberg.

Seda oli peaaegu võimatu uskuda.

Ma higistasin kõvasti. Studios oli pagana palav. Väljas nagunii ligi kolmkümmend kraadi ja siin nüüd siis veel need prožektorid. Mingist konservatiivsusest olin pealegi pintsaku selga toppinud. Lips ees ja kõik.

«Või nõnda,» ütles Neeme just nagu pingsalt mõeldes. «Kas pole kummaline, et veel meie päevil elab kusagil šamaan? Ehtne šamaan!»

Ta ootas nähtavasti, et ma selle peale omalt poolt midagi kostaksin. Piilusin vargsi monitori poole ja nägin, et olen suures plaanis kaadrisse võetud. Järelikult ootas minult vastust ka televaataja, see mitmetuhan-depealine televaataja, kellega ma pidin praegu üheskoos ajusid liiguta-ma.

«Jah,» laususin nõustuvalt noogutades. «Kummaline tõesti.»

Mul oli pea hommikust saadik pisut uimane ja mõtlemisaparaat ei tahtnud korralikult käima minna. Õnneks aitas Neeme mu alati osavalt hädast välja, kui vahetevahel takerduma kippusin. Ta lihtsalt võttis jutujärje nagu mängeldes üle ning kõneles vabalt ja soravalt, kuni pöördus mu poole jälle mõne uue küsimusega.

«Kuidas te suhtute šamanismi jäänustesse teaduse aspekte silmas pidades?» küsis ta nüüd.

Kurat võtaks. Milleks oli mul tarvis kogu aeg kõigesse nii pidulikult suhtuda? Meelsamini oleksin rääkinud rohkem asjast enesest. Pealegi olen ma keeleteadlane. Mis pagana pärast pean ma üldse mingil moel suhtuma šamanismi jäänustesse?

«Kuidas seda nüüd võtta...» pomisesin närviliselt.

Ja taas heitis Neeme mulle päästerõnga.

«Oige,» ütles ta. «Aspekte on loomulikult mitmeid. Meie lühike saate-aeg ei võimaldagi seda probleemi iga vaatenurga alt käsitleda. Ma täp-sustaksin oma küsimust...»

Ta täpsustas küsimuse ära ja me saime oma jutuga jälle kuidagiviisi liikuma.

Rääkisin šamanismist kui niisugusest, unustamata sealjuures mär-kida, et see pole minu eriala, et ma olen keeleteadlane ja et ma pole põhjalikumalt uurinud ühegi rahva usundiga seotud probleeme.

«Aga kuulakem siis pisut ka selle kummalise väikerahva omapärast keelt,» ütles Neeme. «Viljapõldudel käib lõikus alles täie hooga, kuid teie sellesuvine saak on juba salves paljudel magnetofonilintidel.»

Ta kummardus magnetofoni juurde, mis seisis koos fotode ja puu-jumalaga meie ees väikesel madalal lauakesel, ning päästis šamaani kähiseva kõri lahti.

«Et su kürb kuivaks...»

Lint hakkas jooksuma just kõige rõvedama koha pealt. Mul oli isegi veidike kõhe, kui mõtlesin, et seda vürtsikate vandesõnadega rikastatud sõimu kuulavad praegu ehk nii mõnedki viisakad inimesed oma televiisorite juures. Kui Neeme lõpuks magnetofoni kinni vajutas, tund-sin igatahes teatavat kergendust.

«Kui ma ei eksi, siis oligi see nüüd vist šamaan ise?» küsis Neeme.

«Jah, seda küll.»

«Huvitav oleks teada, millest ta meile rääkis?»

«Šamaan jutustas kõmõrtide sigivusehaldjast, mille ma muide oma reisilt kaasa tõin.»

Neeme võttis puujumala enda kätte.

«Ja siin ta meil siis ongi, see omanäoline puukuju.»

Tõsi küll, oma nägu on puujumalal täiesti olemas.

«Äärmiselt põnev rahvakunsti mälestusmärk,» jätkas Neeme.

«Palume operaatoreid, et nad teda pisut lähemalt näitaksid.»

Ta asetaski puujumala lauanurgale ja üks kaamera sõitis paar sammu sinnapoole. Ma teadsin, et nüüd on Neemel kavas pikem monoloog ja

et puujumal jääb tükiks ajaks kaadrisse. Võisin vahepeal veidi rahulikumalt hingata.

Pühkisin taskurätikuga nägu ja vaatasin ringi.

Piial olid kõrvaklapid peas, minu meelest need isegi sobisid talle. Miniseelik sobis samuti. Seda minimoodi on mididel ja maksidel ikka neetult raske välja tõrjuda küll. Ainult dekolteest on vähe, et minidele otsustavalt lõppu peale teha. Dekolteed saab ka mini juurde sobitada, kui viimane häda käes. Küllap tuleb moemeistritel midagi efektsemat ja avameelsemat välja mõelda, lõppude lõpuks on see nende leib. Või oleks ehk kõige targem veidike lihtsalt oodata. Võib-olla tekib varsti, noh, ütleme sääretüdimus, uus kahekümnenda sajandi haigus või kuidas nüüd öelda. Siis on minidel iseenesest lõpp, ilma vaimse verevalamiseta moemaailmas. Aga mis siin ikka heietada, see pole minu ala. Las otsustavad need, kes asja tunnevad. Mina olen vaid keeleteadlane ja peale selle pole mul minide vastu kõige vähematki.

Korruga panin tähele, et Piia nägu on kohkunud, päris tõsiselt kohkunud kohe. Ja sealjuures vahtis ta mulle otsa. Samas tajusin stuudios valitsevat vaikust.

Vaatasin Neeme poole. Ta oli oma jutu lõpetanud ja ilmselt minu käest midagi küsinud. Piinlik paus. Mis ma peaksin tegema, tule jumal appi. Oma minimõtisklustes olin Neeme küsimuse lootusetult kõrvust mööda lasknud.

Kõhatasin.

«Hm...» Midagi tuli mul öelda, kurat võtaks! «Sa arvad, et...»

Kuid kaugemale ma ei jõudnudki. Neeme andis mulle sujuva žestiga märku, et ma veidikeseks lõuad peaksin, manas näole sarmika naeratus ja puuris oma pilgu kaamerasse.

«Lugupeetud vaatajad!» rääkis ta. «Ma pean teile reetma väikese saladuse. Oleme nimelt seltsimees Lõuendiga vanad ülikoolikaaslased. Kindlasti on õigem ja ausam, kui me loobume ametlikust teietamisest, kui me ütleme teineteisele sirgjooneliselt «sina» nagu endistele kaasvõitlejatele kohane.»

Seejärel vaatas ta mulle otsa, ma noogutasin järjekordselt ja katsusin muheda muiata.

Oli nüüd ka veel seda prohmakat tarvis. Leppisime ju enne saate algust «teie» suhtes ilusasti kokku. Neeme väitmist mööda pidi «teie» olema vajalik familiaarsuse vältimiseks ja selleks, et tekiks soliidsem distantsitunnetus. Just nii ta ütleski: soliidsem distantsitunnetus. Aga näe... Tarvitses mul vaid natuke närvi minna, ja juba lipsaski keele pealt see neetud «sina».

«Niisiis,» kordas Neeme oma küsimust, mille ennist olin mahanud. «Kuidas sa seal kaugetel tundralagendikel tolele omapärasele puukujule öieti jälile sattusid?»

Püha taevas, mis tundralagendikest ta kõneleb! Kõmõrtide maa on ju igal sammul püsti metsa täis! Kuid ometi tundsin ma Neeme vastu tõsist tänulikkust, võiks öelda, et olin peaaegu liigutatud. Olgu peale, et ta kõmõrdid mõni tuhat kilomeetrit põhja poole ümber asustas, oma alal oli mu sõber igatahes hiilgav spetsialist. Mis oleks võinud minust saada mõne väiksemate kogemustega intervjuueerija käes!

«Sain selle šamaanilt eneselt,» ütlesin ma. «Või kui päris täpne olla, siis rääkis mulle puujumalast...»

«Õige,» pistis Neeme vahele. «Me võiksimegi seda ürgset kunstiteost tinglikult puujumalaks nimetada.»

«Mulle rääkis sellest niinimetatud puujumalast kõigepealt šamaani väike pojatütar,» jätkasin üsnagi kobamisi. «Temale võlgnen oma leiu eest kõige rohkem tänu.»

«Kui ma ei eksi,» ütles Neeme, «siis peaks meil siin kusagil olema ka selle tütarlapse foto.»

Kas tõega või? Mul polnud kuigi hästi meeles, missugused pildid Piia lõpuks välja oli valinud. Ja peale selle olid ju veel filmid. Saate ettevalmistamine oli meil nii kiireks läinud, et ma polnud televisioonimajas tehtud pilte üldse näinudki.

Jah, Neemel oligi Manja käes.

«Väga meeldiv tüdruk,» ütles ta.

Nüüd aetas Neeme Manja foto puujumala najale püsti ja palus, et operaatorid selle sisse võtaksid.

Ning siis ma nägin Manjat. Ta vaatas tõsiselt, just nagu natuke hirmunult monitorist välja, ja tema pea kohalt jõllitasid minu poole puujumala surnud silmad. Manja nägu mõjus võõralt. Mis pilt see niisugune oligi? Ah õigus — Hundikivi! See oli see pilt. Manja Hundikivil, no muidugi.

Neeme palus, et ma jätkaksin.

Rääkisin edasi nii üldsõnaliselt, kui andis rääkida. Ja muidugi ei maininud ma sõnagagi viina või šamaani sajatusi jõesadamas. Mul oli tühi tunne. Midagi nagu kõlises kuskil.

«Suurepärane,» ütles Neeme ja heitis vargsi pilgu kellale. «Millest me siis veel pajataksime? Kas vahest ehk sellest, missuguseid haldjaid tundsid minevikus teised, meile võib-olla lähedasemad ja rohkem tuttavad rahvad?»

Sellest võis pajatada küll. Võrdlusjooned Peko ja Tõnniga ju olidki meil kohe järgmise punktina ette nähtud.

Hakkasin uuesti jutustama ning kuidagi märkamatuult jõudsingi varsti lõppkokkuvõteteni välja. Seega siis — tänapäeval pole inimestel enam puujumalaid tarvis ja nõnda edasi. Sedapuhku läks kõik üsna ladusasti.

«No nii,» laususin lõpetuseks. «Rohkem mul vist polegi enam midagi öelda.»

Kuid me olime kõigist kõrvalepõigetest hoolimata ikkagi oma ajatabelist ette jõudnud ja Neeme polnud veel nõus saatele ümmargust punkti panema. Ta rääkis mu viimase jutu uuesti oma sõnadega ümber, pisut pidulikumalt ja kasutades säravamaid fraase. Ning sellestki polnud veel küllalt.

«Aga lõpuks...» Ta naeratas leebelt ja punnitas mulle mingi iseäraliku siirusega otsa vaadata. «Kas sa ei avaldaks meile, milles seisneb sinu meelest niisugune asi nagu õnn? Ma saan muidugi aru, et see küsimus on iseenesest küllaltki trafaretne ja ei ole meie tänase saattega pealegi otseselt seotud. Aga siiski, kui sa pahaks ei pane... Ma lihtsalt ei raatsi seda sinu käest küsimata jätta.»

Niisiis — mis on õnn?

«Õnn,» ütlesin ma, «see on eelkõige töö. Ma arvan, et tõelise õnnetunde tekitab meis just aus ja tõsine pühendumine oma igapäevasele tööle.»

«Ma tänan sind.»

Prožektorid kustusid. Piia võttis kõrvaklapid peast ära ja õiendas midagi operaatoritega.

«Minu arvates oli kõik tipp-topp,» ütles Neeme.

Kõigi oma uurimisreiside ajal kõmõrtide juurde olin peatunud šamaani pool, ja seda peamiselt kahel põhjusel. Esiteks oli šamaan kaheldamatult parim keelejuht kogu külas. Tal oli väga rikas sõnavara, ta keel oli paindlik ja elav ning ta sai üllatavalt hästi aru sellest, mida ma tahan. Kui ta mõnikord harva ka midagi ei teadnud, siis ei hakanud ta kunagi minu meeleheaks mingit kunstlikku tuletist looma, nagu seda näiteks Tikari eide puhul üsna sageli ette tuli. Ta mõistis, et ma vajan ehtsat ja loomulikku keelt. Teiseks olid šamaani juures suhteliselt korralikud elamistingimused. Vanamees ja Manja magasid mõlemad köögis, minu käsutusse anti terve tuba, ja see oli siinsetes oludes isegi oma-moodi luksus.

Ainus häda seisis selles, et šamaan tundis nõrkust viina vastu. Mul pidi alati mõni pudel kodus olema, kui tahtsin kindel olla, et töösse vaheaega ei teki, sest muidu võis mu asendamatu keelejuht äkki tõrkuvaks muutuda ja kas või päevade viisi süngelt vaikida.

Ühel õhtul, juba päris hilja, istusin toas laua taga. Ma ei suutnud mingitele kummalistele verbivormidele kuidagi loogilist pidet leida, olin pisut närviline ja teadsin, et mul ei tuleks voodis nagunii und. Siis avanes korraga uks ja šamaan astus vaikselt sisse. Ta silmad punetasid ning ma sain kohe aru, et ta on jälle joonud.

«Ma ei tahagi praegu viina,» ütles šamaan, märganud mu uurivat pilku.

«See on hea,» ütlesin mina. «Sa jood mõnikord liiga palju.»

«Aga mis ma pean siis tegema?»

«Kuidas? Sa peaksid lihtsalt vähem jooma.»

«Sul on hea rääkida, sul ei ole olnud niisugust poega!»

«Missugust poega?» küsisin üllatunult.

«Niisugust nagu minul. Kes ei oska õiget naist võtta ega teda õigesti magatada.»

«Mis su minial siis viga oli?»

«Ta suri ära. See oli ta viga. Kõige loomulikuma asja juures suri ära. Sünnitamisel. No on niisugune mõni õige naine?»

«See oli kurb õnnetus, kulla mees.»

«Ja peale selle sünnitas ta tütre.»

«Manja?»

«No muidugi Manja. Poega ei tulnud. Minu poeg, see nadikael, ei mõistnud naist mehe kombel magatada. Niiviisi sünnivadki tütreid. Niisugune poeg oli mul. Ta ei osanud isegi kakelda. Laskis enda maha lüüa, kujutad sa ette?»

Ma ei öelnud midagi.

«Mu sugu on otsas,» ütles šamaan.

Mul hakkas temast kahju. Tal oli sel hetkel niisugune nägu, mis ei saanud jätta kaastunnet äratamata.

«Ja kogu mu rahva sugu,» lisas ta.

«Tahad sa lonksu viina?»

Ta nagu poleks kuulnudki.

«Kogu mu rahva sugu on varsti otsas. Järele jääb ainult keel. Sinna. Sinu masinasse.»

Ta osutas magnetofonile.

Paraku oli šamaanil õigus. Ja isegi keel, mis järele jääb, on surnud. Seda keelt ei räägi keegi. Selles keeles pole midagi kirjutatud. Aga selle keele kohta kirjutatakse siiski üks päris põhjalik tükk — minu doktoritöö. Et see edukalt valmis saaks, peab mõnikord šamaanile

lonksu viina andma ja laskma tal rääkida, ükskõik kas brigadiri kiuslikkusest või sellest, kuidas lõpeb kõmõrdi rahva sugu.

«Tahad sa lonksu viina?» kordasin oma küsimust.

«Pole tarvis,» ütles šamaan. «Ma võin sulle ka niisama laulda.»

Rahvaloomingulist materjali ma oma töö jaoks otseselt ei vajanud. Sellest hoolimata olin lasknud šamaanil suure hulga vanu kõmõrdi laule lindile jäädvustada, rääkimata muistenditest ja muust. Tema variandid olid alati palju põhjalikumad kui need, mida teiste käest juhtusin kuulma.

«Ei maksa praegu, Manja võib üles ärgata.»

Ta muutus süngeks.

«Ma pakkusin sulle viina niisama, sõbramehe poolest,» ütlesin. «Et tuju läheks paremaks.»

«Olgu pealegi,» lõi šamaan käega. «Head ööd.»

Kuid uksele pöördus ta veel korraks ringi.

«Sa ära arva, et ma Manjast ei hooli. Ma hoian teda ehk rohkem kui... Nojah, sa võib-olla mõistad. Kui mul pole poega ega pojapoeaga, kellele pean ma siis jätma kõik oma tarkused ja laulud, mida mujal ei tunta?»

Taipasin kahjuks liiga hilja, et tollel õhtul ja tolle meeoleolu juures oleks šamaan mulle ehk laulnud midagi niisugust, mida ta ei saanud laulda oma pojale, kes oli surnud, ega ka pojapojale, keda ei olnudki sündinud.

Neeme oli kohe pärast saadet vaba, Piia samuti. Ma otsustasin neile all kohvikus välja teha. Ka režissöör ja tema assistent pidid natukese aja pärast järele tulema. Toppisin fotomaterjali portfelli. Magnetofoni ja puujumala viisime toimetusse hoiule, Neeme lubas pärastpoole auto hankida. Või kui et just kuidagi ei saa, siis tellime takso, televisiooni jaoks pidavat dispetšer iga kell masina andma.

Kohvikus oli vaikne ja rahulik.

«Mida me võtame?» küsisin.

Neeme arvas, et konjakit, puhveti salakapis olevat tal teada üks täitsa korralik Gruusia mark. Piia tahtis kuiva veini.

Tellisin mõlemat. Piia aitas kohvitasse lauale kanda ja Neeme toda erilist konjakit välja kaubelda. Siis istusime lauda, kaks kohta jäid esialgu tühjaks.

«Teeme kohe ühe pisikese ära,» ütles Neeme. «Pärast ajude gümnaastikat vajab organism teatavat raputust.»

Märkasin, et Piia kallutab oma veinipokaali enam kui tagasihoidlikult.

«Ehk võtad siiski kah klaasikese kangemat?» küsisin Piialt. «Et ennast raputada.»

«Hea küll,» nõustus Piia. «Olgu pealegi, kui just raputuse mõttes.»

«Ja mis siis veinist peab saama!» pahandas Neeme.

«Küll Einike ära joob,» arvas Piia. «Einike joob alati ainult haput.»

See Einike pidi olema assistent, nagu ma aru sain.

«Mis praegu eetrisse läheb?» tundis Neeme huvi.

«Mingi kroonikafilm,» teadis Piia. «Vaalapüüdjate ennastsalgavast pühendumisest oma igapäevasele tööle või midagi taolist.»

«Siis oleks ju valvetoimetajal paras aeg tulla kohvi jooma,» leidis Neeme. «Kes täna valves on?»

«Kannik ise.»

«Ah Kannik,» pomises Neeme. «See vaatab ju isegi usbekkide ring-vaateid.»

«Las vaatab, kui ta niiviisi õnnelikuks saab,» ütles Piia. «Või mis sa tast tahad?»

«Teadagi mis,» viskas Neeme oma pitsi ära. «Ega ma keerutama ei hakka, see ei lähe mu joonega kokku. Ma tahan teada, kuidas mu sih-verplaat talle ekraanil meeldis. Küsin seda tema käest otse ja sirg-jooneliselt.»

«Sinu joon on siis nii-öelda sirgjoon,» püüdsin vaimukas olla.

«Võiksid talle ju helistada,» arvas Piia. «Muidugi, kui see sinu joo-nega kokku sobib.»

«Su pea jagab,» ütles Neeme. «Võid selle suurepärase idee eest ühe plaksuga musi saada.»

«Ei ole oluline.»

Telefon baarileti nurgal oli vaba ja Neeme seadiski sammud sinna-poole.

«Kuidas elad?» küsisin Piia käest.

«Keskmiselt. Anna mulle ka üks suits.»

«Vabandust.»

Pakkusin talle tuld.

«Kannik tähendab Neemele rohkem, kui ta välja laseb paista,» mär-kis Piia.

«Mis suhtes?»

«Ta on ju kannikas, Neeme leivakannikas sõna otseses tähenduses. Kannikaks teda mõnikord kutsutaksegi.»

«Selge.»

«Kui sa temaga kunagi juhuslikult kokku peaksid puutuma, siis kääna ta nime õigesti: Kannik, omastav Kanniku. Muidu ta võib pahaks panna.»

«Katsun meeles pidada. On sul veel mulle head nõu anda?»

«Vala klaasid täis.»

«Kas see ongi nõuanne?»

«See on palve. Et sulle nõu anda, selleks pean ma veel julgust võtma.»

«Võtame siis.»

«Ma olen valmis.»

Seekord lõime ka kokku, minu algatusel muidugi.

«Kas oled nüüd julgem?»

«Võib-olla et olengi.»

«Ja mis nõu sa mulle annad?»

«Ära enam televisioonis esine!»

Säh sulle kooki moosiga. Minu jaoks oli see soovitus praegusel het-kel tsipake liiga otsekohene. Nagunii tundsin ennast sandisti. Mõistsin ka ise küllalt hästi, et ma pole helesinise ekraani tarbeks kaugeltki kõige sobivam kuju. Pigem oleks võinud Piia mind kuidagiviisi lohu-tada.

«Kas saade läks nii põhjalikult aia taha?» küsisin.

«Kaugeltki mitte. Saade oli täitsa viisakas. Ausalt. Ainult et sind ma poleks tahtnud seal näha. Tead, mul oli sinust vahepeal isegi nagu kahju. Või kuidas seda nüüd öeldagi. Mitte kahju, aga... Ära saa minust valesti aru. Tegelikult sa mõjusid sümpaatselt.»

«Ahaa,» ütlesin mina. «Käes. Sul oli lihtsalt paha vaadata, kuidas suur ja tugev mees nii abitult televisioonivõrgus sipleb. Eks ole?»

Piia raputas pead.

«Sa ei saa minust aru. Kõike pole ju võimalik sõnadega seletada. Kas sa seda saate ajal ise ei tundnud?»

«Tundsin küll.»

«Näed siis. Isegi sina . . . Kuigi oled keeleteadlane. Seda fakti sa rõhutasid oma esinemise ajal muide täpselt kuus korda.»

«Et ma keeleteadlane olen?»

«Nojah.»

Mul hakkas Piia kahekesi järjest ebamugavam. Mis ta minust nii kangesti ründab, peaks ju näha olema, et mu kaitse on jumala lahti.

«Vaata . . .» katsusin seletada. «Lugu oli selles, et ma tahtsin rohkem asjast rääkida.»

«Mis asjast?»

«Noh, asjast enesest. Kõige peamist me ju oluliselt ei puudutanudki.»

«Kas sa ei oleks nii armas ja ei selgitaks lähemalt, milles see peamine asi sul seisnes?»

Just nagu eksamineerib mind, ausõna. Aga tõepoolest, kui järele mõelda, milles see peamine asi siis oli? Ei teagi. Tõesti ei tea . . . Millestki peamisest ma ju ometi tahtsin kogu aeg rääkida. Neemega seal kaamerate ees oli kõik hoopis hõlpsam. Kui Neeme oli mu ummikusse ajanud, siis ulatas ta mulle ka otsekohe sõbralikult oma abistava käe. Aga Piia . . . Piia vaikus ja ootas. Ja vaatas, pealegi veel just nagu siiralt huvitatud näoga. Või pagan teab, mis nägu see oli. Äkki olen ma jälle mingil viisil pime.

«Tead mis,» leidsin enda meelest õnneliku väljapääsu. «Kui sa veel kaua nii teraselt pärid, siis ma võin sinusse lõpuks kas või ära armuda.»

«Hästi,» ütles Piia. «Ma ei päri siis enam, kui sa ei taha.»

Tema toonist võis välja lugeda, et ta peab minu armumisvõimalust täiesti tõenäoliseks ja ei imesta selle üle põrmugi. Pagana tüdruk, mis sa mõistad niisugusega peale hakata.

Neeme tuli tagasi.

«Korras,» ütles ta. «Vana astub varsti ise läbi.»

Piia ei olnud sellest eriti vaimustatud.

«On tal tingimata tarvis teada, mis marke me neljapäevaõhtuti tarvitate?»

«Pole midagi,» löi Neeme käega. «Külalise auks võib ka televisiooni-kuli pisikese pisara võtta. Vana ütles, et Laur olevat mõjunud väga loomulikult.»

«Loodad selle arvel autahvlile pääseda?» jätkas Piia endistviisi pealetungivas toonis.

«Ja miks ka mitte?»

Nii et ma mõjusin loomulikult? Piial selle koha pealt kommentaare ei olnud.

Neeme tõstis klaasi.

«Meie kordaläinud koostöö terviseks!»

Ta ütles seda natuke liiga valjusti. Selles kohvikus võis ju igaüks kergesti taibata, mis puhul siin klaase ja iseenda saba kergitatakse. Diktor, kes meid sisse oli teadustanud, istus ainult paar lauda eemal.

«Grusiinlased mõistavad viinamarjadest ikka viimase välja pigistada,» nentis Neeme. «Paar väikest plaksu, ja organismil on juba õrnad helinad sees.»

«Räägi vaiksemalt,» püüdsin teda manitseda. «Ümbrus on ülearu asjalik.»

Peale meie polnud märgata ühtki «helisevat» seltskonda. Kes ahmis tõtlikult mingit söögipala hinge alla, kes tegi kohvitassi taga aega parajaks. Ma ei kannata üldise tähelepanu fookusesse sattumist ja peale selle on liiga vali hääl mulle juba iseenesest ebameeldiv. Just häälte suhtes vajab mu organism soliidsemat distantsitunnetust, kui asja Neeme moodi väljendada.

«Ei olegi enam nii hirmus palav,» ütles Piia.

Tundsin korraga tuima tühimust. Kui mul poleks olnud kohustust siin peoperemehena esineda, oleksin arvatavasti hõlmad vöö vahele võtnud ja koju jalutanud. Aga mis seal ikka. See pisike klaasi- ja sõnakõlksutamise on tarvis veel välja kannatada, siis ei pea mind linnas enam midagi kinni. Homme ajan instituudis paar väikest asja joonde, ostan lastele kingitused ja pörutan otsejoores maale. Kui kaua ma pole juba Kiretit näinud? Helemail oli mitterägemine täpselt välja arvestatud — vist viiskümmend neli päeva. Kireti puhul tuleb kokku juba üle kahe kuu. Puujumal on nõudnud oma altarile päris kenakese tüki mu planeeritud puhkuseajast ja nüüd nõuab ta kurivaim veel konjakit lisaks.

«Tulevad,» teatas Piia. «Einike ja Paul.»

Ta istus näoga ukse poole ja märkas seetõttu saabujaid kõige enne. Tõusime Neemega püsti.

Režissööri, seltsimees Paul Tidrikut, tundsin põgusalt juba varasemast ajast. Me isegi ei kätelnud, sest olime juba enne saate algust jõudnud paar sõna vahetada. Einikest nägin aga esimest korda.

«Ellermaa,» tutvustas ta ennast ja jätkas pausi tegemata: «Mulle meeldis kohutavalt teie puujumal. Lihtsalt jumalik, kui nii sobib puujumala kohta öelda. Ma lausa armusin temasse, tõepoolest.»

Nad istusid ning ma läksin neile kohvi tooma. Tagasi tulles panin tähele, et Einike kõneleb ikka veel vaimustatult puujumalast.

«Sa pole oma elus vist enne jumalat näinudki?» küsis temalt Piia.

Einike mõtles hetke jooksul järele.

«Jah,» ütles ta siis. «Tõepoolest. Ega ei ole tõesti. Ainult pildil.»

Ning selle peale ta naeris, just nagu mõista andes, et saab naljast aru küll.

«Te mõjusite saates väga loomulikult,» ütles mulle režissöör ja hakkas piipu toppima.

«Kannik mainis sedasama,» ütles Neeme.

«Kannikas?»

«Täpselt. Ta on täna valves. Lubas pärastpoole korraks siit läbi astuda, kui aega leiab.»

Võtsin konjakikarahvini kätte.

«Mulle, palun, ärge konjakit valage,» näis Einike ehmuvat.

«Ära karda,» ütles Piia. «Meil on kuiva ka.»

«Ma joon ainult haput,» selgitas Einike. «Ei ole kangemaga harjunud.»

«Kuiv ongi seesama mis hapu,» ütles Piia.

Einike heitis talle jaheda pilgu.

«Ma tean küll.»

Olin unustanud Einikese jaoks veiniklaasi toomata ja tahtsin püsti tõusta, et seda viga parandada. Kuid Einike hoidis mind tagasi.

«Ärge nähke vaeva,» ütles ta. «Ma võin Piia klaasi võtta, kui Piia konjakit joob. Ega sul midagi selle vastu ei ole, Piia?»

«Ei ole,» ütles Piia ja lükkas oma veinipokaali Einikese ette.

Kallasin selle täis. Neeme valas samal ajal teistele konjakit.

«Ma võin ju väga hästi Piia klaasist juua,» ütles Einike. «Me oleme Piia ikkagi töökaaslased.»

«Ehk kolleegid,» ütles Piia.

«Muidugi,» naeratas Einike. «Minu arvates on see täiesti loomulik, et ma Piia klaasist joon. Kas saab juba varsti võtma hakata?»

Einike näis kogu oma olekuga nagu tahtvat rõhutada, et pole ta nii peeps midagi, kuigi joob ainult kuiva veini, et oma põhiloomult on ta täielik kambajõmm, kes võib rahumeeli pruukida kas või võõrast klaasi.

«Seltsimees Lõuendi terviseks!» ütles režissöör.

«Saatebrigaadi terviseks!»

«Haruldaselt hea vein,» ütles Einike ja silmitses pudeli silti.

«Ära muretse,» ütles Piia. «Siin on veel küllalt.»

«Ega ma seda ei vaadanud,» naeris Einike. «Ma tahtsin näha, mis mark see on.»

«Vabandage,» pöördus režissöör minu poole. «Kas peale teie on neid kõmõrte veel keegi nii põhjalikult uurinud?»

«Stopp!» hüüatas Neeme. «Töösajadest praegu ei räägita. Seal, kus töösajadest rääkima hakatakse, on lustil ja lõbul lõpp.»

Režissöör tegi veel paaril korral katset kõmõrtide kohta ühte-teist lähemalt teada saada, kuid alati löikas Neeme tal sellisuunalise jutu otsustavalt katki. Igal asjal oma aeg. Tööküsimused tuleb peolauast võimalikult kaugel hoida.

Kui Einike oli teise pokaali veini ära joonud, võttis ta käekotist välja oma lapse pildid.

«Ega see pealetükkiv ei ole, kui ma teile oma poisipõngerjat näitan?» küsis ta minu käest.

Ülejäänud seltskond oli piltidega juba ilmselt tuttav.

«Vastupidi,» ütlesin armastusväärset. «Mul on ka endal kaks last.»

«Huvitav on võrrelda, eks ole?» leidis Einike ja pidas samas vajalikuks lisada: «Ma ei ole muide üldse abielus, aga minu arvates ei oma see tähtsust. Ma olen seisukohal, et igal minuealisel iseseisval naisel peaks laps olema. Või kuidas teie arvate?»

Arvasin sedasama ning üritasin Einikese umbkaudset vanust ära mõistatada. See võis olla kusagil kahekümne kaheksa ja kolmekümne kahe vahel. Esimese mulje põhjal võis ta nooremgi tunduda — väga sale ja kahtlemata märkimisväärset naiivne. Kuid eriti vaikumishetkedel reetis ta profiil siiski teatavat, küll poolenisti varjatud küpsust, mis tavaliselt ei ilmu naise näkku enne kolmanda aastakümne lõppu. Sihvakas keha ja lapselik meel võivad aastate hindamisel osutada küllaltki kahtlasteks kriteeriumideks.

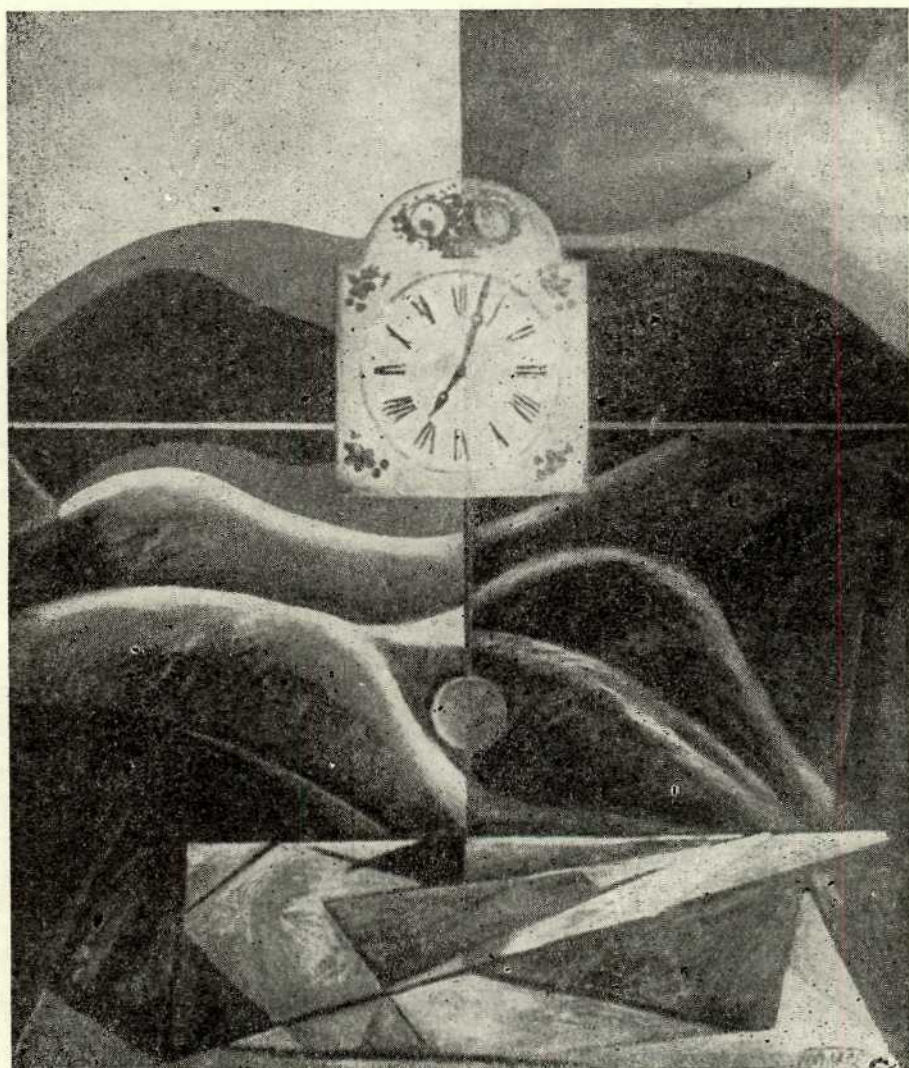
«Mitu hammast tal on juba?» küsis Piia irooniavirvendust varjamata. «Kas ikka veel neliteist nagu üleile?»

«Kaks purihammast on kohe tulekul,» ütles Einike. «Aga vaevalt see sind eriti huvitab.»

«Miks mitte?» nähvas Piia. «Ka mina võin kunagi lapsi saada. Või arvad sa, et pole ühtki meest, kes minuga tahaks...»

«Ta on vist juba poolteist täis?» segasin vahele.

«Nädala pärast saab aasta ja seitse kuud,» ütles Einike. «Ma loodan,»

V. Ohakas

Vana kell (Õli) 1970

et selleks ajaks on need kaks purihammast väljas. Praegu on ta just hammaste pärast mul natuke viril.»

«Ka mina armastasin nooruses kõvasti matkata,» rääkis režissöör. «Aga hulkusin ikka ainult Eestis. Mõni pikem rännak kuskile Siberi- maadele oleks kindlasti pagana põnev. Ainult et minu eas on justkui imelik niisama heast peast minna ringi kolama. Kui oleks mingisugune konkreetne eesmärk...»

«Ta on oma vanuse kohta kohutavalt tugev,» püsis Einike endise teema juures. «Kui ma teda riidesse panen, siis sipleb mõnikord nii kõvasti, et lihtsalt ei saa temaga hakkama.»

«Talle on nähtavasti meeshoidjat tarvis,» suskas Piia.

«Võib-olla tõesti,» nõustus Einike solvumata.

«Sa pane kuulutus lehte,» ütles Neeme. «Üksik ema vajab äärmiselt tugevajõulise poisslapse juurde kogenud meeshoidjat. Elamispind ole- mas.»

«Aga mul on ju ainult üks tuba!» ütles Einike.

Kõik hakkasid naerma. Ka Einike hakkas naerma, ainult väikese hilinemisega.

«Siis märgi, et küte on olemas,» ei jätnud Piia veel järele. «Midagi pead sa ju omalt poolt välja pakkuma, muidu ei lenda ükski kärbes liimile.»

Korraga hakkas mul Einikesest kahju. Muudkui naeravad teda. Mui- dugi, ta on naiivne, aga ega siis sellepärast ei maksa kogu aeg teisele torkeid jagada. Tal on oma laps, keda ta hoiab — õige mul asi, mille ümber irvitada. Piia, see on nagu väike tige koerarakats, iga minut valmis talle kanda kinni kargama. Mida sa, tüdruk, lõppude lõpuks ise endast kujutad? Režissööri abi. Käskjalg, kes kõiksugu kodinaid kokku korjab, mida tähtsamatel tegelastel tarvis läheb. Noh, sa oled üsna aru- kas. Ja kõik. Mis su arukusest kasu on, kui sa mõistad selle abil ainult teisi lolliks pidada. Ise sa ükskord ütlesid, et ei oskagi midagi tahta... Ma otsustasin, et püüan kogu õhtu jooksul olla Einikese vastu võima- likult tähelepanelik.

Küsisin, kas keegi ehk midagi süüa ei taha.

Keegi ei tahtnud.

Ning siis saabus Kannik.

«Head isu,» ütles ta kogu seltskonnale ning see andis kergelt koomi- lise efekti, sest olid ju kõik alles äsja isupuudust ilmutades toidu ära põlanud. Seejärel sain temaga kättpidi tuttavaks.

Neeme tõstis ühe tooli juurde.

«Ma vabandan momendiks,» ütles Kannik ning läks puhvetit üle vaa- tama.

Sealt tuli ta tagasi kohvitassi ja kahe pirukaga. Neeme tõi tema jaoks ka klaasi.

«Ainult üks väike naps, mitte rohkem,» ütles Kannik. «Ainult üks naps seltsimees Lõuendi terviseks.»

«Kuidas te saatega rahule jäite?» küsis režissöör. «Kas teile ei tun- dunud, et seltsimees Lõuend mõjus väga loomulikult?»

«Õige,» ütles Kannik. «Seltsimees Lõuend oli suurepärase. Meie Nee- mel on see üldse tugev külg — ta oskab häid esinejaid välja otsida.»

On muidugi vana tõde, et komplimentide suhtes ei tasu olla liiga kergeusklik, kuid mis seal salata — Kannik tundus mulle korraga väga kena inimesena. Sõbralik ja sealjuures mõõdukalt väarikas. Võib- olla lähendas teda mulle ka asjaolu, et olime kohvikus ainsad, kes

kandsid tumedat ülikonda ja valget särki. Ma polnud enam üksi oma ülesklannitud esinduslikkuses ning see tekitas turvalise tunde. Taolistel piasjadel on minu jaoks mõnikord hämmastavalt kaalukas tähendus. «Muide, kas see originaalne «sina» peale üleminek keset saadet oli teil niimoodi juba varem ette plaanitatud?» küsis Kannik. «Mulje sellest jäi igatahes kõigiti soodne. See mõjus kuidagi vahetult ja heas mõttes intiimselt.»

«Midagi niisugust me just taotlesimegi,» ütles Neeme otsesest vastusest kõrvale põigeldes. «Me seadsime endale eesmärgiks vestelda täiesti vabalt.»

Kannik noogutas tunnustavalt ja rääkis edasi.

«Mul tekkis seda saadet vaadates üks mõte,» ütles ta. «Või õigemini, mõtteid tekkis muidugi rohkem, sest saade oli väga tihe ja probleemirikas, aga üks mõte oleks nii-ütelda praktilise suunaga. Kas «Telefilmis» ei leiduks entusiaste, kes tahaksid seltsimees Lõuendi uurimistööd kõmörtide hulgas filmilindile jäädvustada, nagu öeldakse? Nii saaksime ehk mõndagi kõmörtide kaduvast rahvakultuurist püsivalt tallele panna. Loomulikult oleks ideaalne, kui seltsimees Lõuend kirjutaks stsenaariumi ja ühtlasi nõustuks ka peategelasena esinema.»

«Ma ei lähe kõmörtide juurde kahjuks enam tagasi,» ütlesin kähku. «Ja seal on ka ühendusteet väga halvad.»

See veel puudus. Kujutasin elavalt ette, mis näoga šamaan mind vastu võtaks, kui ma prožektorite ja kaamerate saatel korraga kohale ilmuksin. Kõigepealt ta vist sülitaks. Alguses jalgade ette maha. Siis mulle näkku. Siis kordamööda kõigisse prožektoritesse ja kaameratesse. Ning siis haaraks ta kirve...

«Usun, et mõistan teid,» naeratas Kannik. «Teadus ei kannata teisi jumalaid enda kõrval, kas pole nii?»

«Seda muidugi ka.»

«Lauril on kapp kõmörtide kõnet täis,» ütles Neeme. «Nüüd tuleb see kõik veel arukalt eri sahtlitesse laiali jagada.»

Näe, Neeme ei peagi tööasjadest kõnelemist enam nii kangesti kohatuks.

«Niisugune ju ongi teaduse ülesanne,» leidis Kannik. «Aina lahterdada ja lahterdada, esialgne tervik võimalikult paljudesse sahtlitesse laiali jagada.» Ning Einikese poole pöördudes: «Kuidas teie väikemehe käsi käib?»

«Täna, hästi,» ütles Einike.

«Terve?»

«Täiesti terve.»

«See on kena,» ütles Kannik. «Ma pean nüüd kahjuks minema.»

Ta tõusis, ulatas mulle käe ja tänas mind kordaläinud saate eest.

«Te arvatavasti teate, et me ei saa teile paraku vaevakohaselt tasuda. Eeskirjad. Meie raamatupidamine pole eriti paindlik.»

«See küsimus ei ole sugugi oluline.»

«Täna teid veel kord.»

«Oma kolmkümmend rubla saad ikka kätte,» muigas Piia, kui Kannik oli lahkunud.

«Siis on ju korras,» ütlesin ma. «Puujumal teenis ennast tasa.»

Neeme laskis vahepeal tühjaks saanud karahvini puhvetipidajal tuesti konjakit täis valada.

«Ega sa seda tõsiselt ei võtnud, mis Kannikas kõmörtide filmimisest rääkis?» küsis Piia ja vaatas mulle silmi pilutades otsa. «Tal on mõni-

kord fantastilised ideed. «Telefilmi» majandus ei kannataks niisugust ettevõtmist eluilmaski välja.»

Küllap tal oli õigus.

«Mõned oma ideedest on Kannik siiski üsna energiliselt realiseerinud,» ütles Neeme.

«Seda muidugi,» nõustus Piia. «Aga siis on ideedel ka väike tera sees olnud. Kõmõrdid ei tule kõne allagi. Meie suurepärase saatega võib lugeda selle teema ammendatuks. «Telefilm» peaks käsile võtma näiteks merekoletise.»

«Merekoletise?» imestas Einike.

«Just nimelt,» ütles Piia autoriteetselt. «Just nimelt merekoletise.»

«Ma ei lähe ju nagunii kõmõrtide juurde enam tagasi,» ütlesin mina ja jõin oma klaasi tühjaks.

Möödus tund või ehk pisut enam, ning meie seltskonnast oli jälle järele jäänud vaid esialgne kolmik. Režissööril pidi olema veel maja peal õiendamist, Einike aga läks tädi juurest last ära tooma. Nii et istusime taas omavahel — Neeme, Piia ja mina.

«Mulle ei maksa enam konjakit valada,» ütles Piia. «Ma võin äärmisel juhul selle veini ära juua, mis Einike heast südamest järele jättis.»

«Kas võtad sellesama klaasi uuesti tagasi?»

«Võib ju kah. Kuigi, palun väga vabandust, üldiselt ma olen harjunud puhtaid klaase tarvitama.»

Neeme tõi talle uue pokaali.

Ning siis helises baarileti nurgal järjekordselt telefon. Noormees, kes toru vastu võttis, vaatas nõutult ringi, kuni ta pilk viimaks meie laudkonnale pikemalt pidama jäi. Ta tuli meile lähemale ja küsis:

«Andestage, kas keegi tunneb juhuslikult seltsimees Lõuendit?»

«Me tunneme teda juhuslikult kõik,» ütles Neeme, ta näis olevat noormehega tuttav. «Aga kõige põhjalikumalt peaks seltsimees Lõuend ennast arvatavasti ise tundma. Tunne iseennast, kas nii ei õelnud juhuslikult juba seltsimees Sokrates?»

«Mina olengi Lõuend.»

«Teid palutakse telefonile.»

Tänaasin ja läksin telefoni juurde.

«Kuulen.»

«No kuidas sa ennast tunnend?»

See oli Helemai.

«Sandisti.»

«Seda ma arvasin.»

«Vaatasid saadet?»

«Muidugi.»

«Ma mõjusin vist jube loomulikult?»

Helemai naeris.

«Nende tundralagendikega löi intervjuuerija su vahepeal ju täitsa tummaks.»

«Tõsi küll.»

Ma ei saanud ometi hakata talle seletama, et tummaks ei löönud mind tegelikult mitte tundralagendikud, vaid hoopis režissööri abi ilusad jalad.

«Ja nüüd siis pühitsete?»

«Nojah, natuke. Kuidas sa oskaid mulle siia helistada?»

«Telepaatia. Sa ei usu või?»

«Usun küll. Kuule, ma tahaksin sind näha.»

«Jääd sa sinna kauaks?»
 Tasandasin häält.
 «Ma kasutan su helistamist ettekäändena ja lasen jalga.»
 «On see võimalik?»
 «Täiesti.»
 «Ja kus me kohtume?»
 Mötlesin.
 «Kas sa minu juurde koju ei tahaks tulla?»
 Ka Helemai mõtles.
 «Hea küll, ma tulen.»
 «Kunas umbes?»
 «Kas tunni-poolteise pärast on sobiv?»
 «Äärmiselt sobiv.»
 «Siis nägemiseni.»
 Sammusin võimalikult sünge näoga lauda tagasi.
 «Noh?» küsis Neeme. «Mis lahti?»
 «Jama,» ütlesin häält morniks moondades. «Pean kohe ära minema.»
 «Nii äkki?» imestas Piia.
 «Mul oli üks hiigla oluline asi meelest läinud.»
 «Usun,» ütles Piia. «See kõige peamine asi, üks ole?»
 Ma ei teinud ta torkest välja ja pöördusin Neeme poole.
 «Saad sa mulle masina muretseda?»
 «Takso?»
 «Ükskõik.»
 «Kahju küll, et sul korraga nii kiire hakkas.»
 Neeme tõusis vastumeelselt ja läks helistama.
 «Miks sa täna nii okkiline oled?» küsisin Piialt.
 «Ei tea isegi,» ütles ta, seekord juba leebemalt. «On lihtsalt niisugune tuju. Ma loodan, et sa pahaks ei pane.»
 «Dispetšer?» kostis Neeme energiline hääl üle terve kohviku. «Ma tülitan teid televisioonist. Olge kallid lapsed, andke ühed rattad istumise alla... Kuidas?... Jajah, kaunis kiire, katsuge midagi ära teha... Kuidas?... Televisioonimaja juurde muidugi... See oleks?... Täna teid südamest.»
 Ta tuli tagasi ja nimetas takso numbri.
 «Lubati kohe välja saata.»
 Kustutasin sigareti ära.
 «Aga kuule,» ütles Neeme. «Narr oleks pidu just harja pealt nii järsku pooleli jätta. Sa aja oma asjad korda ja saame pärastpoole uuesti kokku. Võiksime näiteks kuskile sööma minna. Mis sina arvad, Piia?»
 «Mina olen söömise poolt.»
 «No näed,» rõõmustas Neeme. «Sul ei kõlba ometi tüdrukule korvi anda, Laur. Teine on sinu saate pärast nii palju vaeva näinud.»
 «Ma võin teid selle taksoga mõne söögikoha juurde ära viia.»
 «Ja siis?»
 «Ausalt, ma ei tea, kui palju mul aega läheb.»
 «Hea küll,» ütles Neeme. «Me jõuame taksos veel rääkida. Nii et rühime kaasa, Piia?»
 «Nõus.»
 «Siis tehke viinale kiiresti lõpp peale, ma toon vahepeal jumala ja maki ära.»
 Läks. Läks jumalat ja magnetofoni ära tooma.

«Võtad ehk siiski veel pitsikese konjakit?» küsisin Piia käest. «Ma ei tule üksinda toime. Kallist kraami on kahju järele jätta.»

«Olgu,» ütles Piia ja küsis: «Kas see oli mõni naine, kes sulle helistas?»

«Jah.»

«Seda ma arvasin.»

«Millest?»

«Sinu näost.»

«Kas tõesti?»

«Päris tõesti. Kui lubad, siis ma joon Manja terviseks.»

«Kuidas sulle Manja korruga pähe tuli?»

«Ei tea isegi.»

Ta tõstis klaasi. Jõi Manja terviseks. See Manja ei andnud talle ikka rahu.

Neeme ilmus uksele ja viipas meie poole.

Läksime.

««Inturist,» ütles Neeme, kui olime taksosse pugunud. «Ja sealt edasi.»

Autojuht noogutas. Sõitsime.

Korruga tundsin ka mina tühja kõhtu, aga mul ei olnud enam nii palju aega, et kusagil nälga kustutada. Helemai on üldiselt täpne.

«Kuidas siis jääb?» küsis Neeme mu selja tagant. «Kas hüppad hiljem kampa?»

Kehitasin õlgu.

«Võite mulle ju pärastpoole igaks juhuks helistada.»

«Ära käi peale,» ütles Piia Neemele. «Lauril on hirmus olulised asjad, ta rääkis mulle vahepeal.»

«Me siiski helistame,» ütles Neeme.

Veel mõni minut, ja oligi «Inturist».

«Head puhkust sulle, kui me enam ei peaks kohtuma,» ütles Neeme.

«Aga ma loodan siiski, et...»

«Puhka hästi,» ütles Piia.

Lehvitasin neile jumalagajätuks.

Alles nüüd torkas mulle pähe, et peaksin ju Helemaile ka midagi pakkuma. Sõitsin edasi valvekaupluse juurde, tavalised poed olid sel kellaajal juba kinni, ning otsin sealt veini, küpsiseid, saia, juustu, võid, suhkrut, kohvi ja mingisuguseid kompvekke. Kõik see kraam mahtus kuidagiviisi puujumala juurde kandekotti ära.

Kui ma umbes kümne minuti pärast olin taksojuhile sõidu kinni maksnud ja oma kompsudega välisukse vahelt sisse trügin, panin tähele, et mu kirjakasti valendab midagi. Olin aga jätnud kirjakasti võtme teise ülikonna taskusse ja astusin seepärast peatumatult mööda treppi üles.

Tuppa jõudnud, otsustasin ennast kõigepealt kodusemalt riidesse panna ja käisin ühtlasi kiiresti duši all. «Marati» kõrge kaelusega polsärk teist korda elus seljas ja Poola teksaspüksid jalas, hakkasin Helemai vastuvõtuks ettevalmistusi tegema.

Kohvitassid lauale. Samuti suhkrutoos, kaks veiniklaasi ja pudel «Cotnarit». Küpsised ja kompvekid? Küpsised vaagnale, kompvekid puukaussi. Ja kappi klaasi taha. Teine pudel sinnasamasse. Korras.

Saia, juustu ja või viisin kööki. Küll Helemai aitab pärast võileibu

teha. Praegu lõikasin endale esialgseks näljakustutuseks vaid paar saia-
viilakat ja mugisin need niisama kuivalt ära. Kohvi ei tasunud enne
üles panna, kui Helemai kohale jõuab.

Läksin tuppa tagasi. Mis veel? Pagan võtaks, puujumal! Puujumala
oleksin peaaegu unustanud. Aga kes siis veel pidi meie hubast istu-
mist oma juuresolekuga toetama, kui mitte tema? Helemai pole ju puu-
jumalat veel näinudki. Televisoris ta nägi, õigus küll. Aga päriselt
pole näinud.

Võtsin puujumala kandekotist välja ja asetasin oma kohale tagasi.
Las seisab seal. Las vaatab. Tema kõikemõistva pimedada pilgu ees ei ole
mul saladusi. Juhtugu mis tahes.

Juhtugu mis tahes... Korraga tundsin, et täna see juhtubki. Täna
see juhtub meil Helemaiga. Tegelikult olin tundnud seda vist juba
umbes tund aega tagasi. Kui Helemai mulle televisioonikohvikusse
helistas. Aga siis oli see tundmine pigem alateadlik. Praegu ma alles
tundsin, et olin tundnud.

Muutusin kärsituks. Kus ajalehed on? Ajalehed olin ma unustanud
televisiooni. Vist vestibüüli, kui ma ei eksi. Seal sai neid enne saadet
lehitsetud.

Mis ma siis teeksin ootuseminutite lühendamiseks? Pea hakkas tüli-
kalt lahtuma, kuid ma ei soovinud pudelit enne Helemai tulekut puu-
dutada. Korraga meenus mulle, et all oli posti, võtsin kirjakasti võtme
ja läksin seda ära tooma.

Uus «Loomingu» Raamatukogu» number mingite idamaa luuletus-
tega. «Akademkniga» ümbrik, muidugi jälle kõikvõimalikud prospek-
tid ja nimestikud. Ning kiri. Ohoo, tervitus Kõmõrdimaalt! Geoloogide
ekspeditsiooni ülem Grigori Aleksejevits oli suvatsenud meeles pidada.

Kui ma üles tagasi jõudsin, seadsin ennast mõnusasti tugitooli istuma
ja võtsingi selle kirja kõigepealt käsile. Paras tegevus ooterahutuse
leevendamiseks.

Kallis Laur Augustovitš!

*Olime siin äärmiselt vapustava sündmuse mõju all — möödunud
nädalal tappis Marippov, kelle juures Te peatusite, oma pojatütre
Manja. Kuna Te tundsite hästi nii mõrtsukat kui ka tema õnnetut ohv-
rit, siis pean oma kohuseks Teile sellest traagilisest juhtumist mõne
sõnaga kirjutada.*

*Samal päeval, kui Te ära sõitsite, kadus Marippov külast ja Manja
oli ka terve järgmise öö üksinda kodus. Hommikul tagasi jõudes oli
Marippov tugevasti purjus. Ta olevat öelnud mitmele inimesele, et peab
tooma mingisuguse jumala lepitamiseks väga kalli ohvri. Paar tundi
hiljem oli Manja juba tapetud. Paljud asjaolud on küll praegu veel
segased ja võib-olla ei õnnestugi selgitada mõrva tõelisi motive, kuid
mulle isiklikult tundub, et Marippov läks lihtsalt hulluks. Lõpliku sõna
peab siin muidugi ütleva meditsiiniline ekspertiiis.*

*Marippov võeti vahi alla ja toimetati varsti rajoonikeskusesse. Esi-
algu olevat ta kategooriliselt keeldunud kõigile küsimustele vastamast,
edaspidise kohta puuduvad mul andmed. Külaelanikelt pole iga-
tahes saadud tunnistusi, mis uurimist oluliselt võiksid edasi aidata.
Teie ju tunnete kõmõrte palju paremini kui mina ja teate väga hästi,
et nad on eriti võõraste suhtes väga napolisõnalised ja kinnised.*

*Meie Veera sai närvišoki, pole siamaale veel päriselt toibunud.
Varsti jõuame oma tööga siin lõpule ja sõidame tagasi Moskvasse.*

Tervitame Teid kõik.

Grigori Mahhov.

Panin kirja kõrvale ja kallasin endale veini. Ma ei kallanud klaasi, vaid kohvitassi. Jõin tassi ühekorraga tühjaks. Telefon helises. Ma istusin edasi. Telefon helises natuke aega ja jäi siis vait. Kallasin oma tassi teist korda täis. Jõin nüüd vähehaaval. Telefon helises varsti uuesti. Läksin ja võtsin toru.

«Servus, seltsimees, oled lõpuks ometi koju jõudnud.»

«Kes räägib?»

«Ummus, noh, ei tunne jälle ära või?»

«Nüüd tunnen.»

«Kuuled sa, ma vaatasin sind televiisoris. Gratuleerin. Priima lõust ikka küll. Muidugi mitte sinul, vaid sellel puujumalal.»

Ma ei öelnud midagi.

«Ehk saame ikka kuidagiviisi kaubale, mis sa arvad?»

Ma ei arvanud midagi.

«See puujumal sobiks mulle kak rass,» jätkas Ummus. «Täitsa minu kamina jaoks tehtud, ausõna. Ma kujutan juba ette, kui vahva oleks puujumala all šašlõkki säristada. Ajaks kohe mõnusa jubeduse peale. Sina oleksid muuseas esimene mees, kelle ma kampa kutsuksin.»

Tahtsin toru ära panna, ei pannud ka. Mul hakkas korraks Ummusest peaaegu hale. Inimene tahab endale nii kangesti puujumalat saada.

«Kuidas siis jääb?» küsis Ummus.

«Tead mis...»

«Noh?»

Ta hääl ilmutas elevust. Kurat sind võtaks oma puujumalaga.

«Ma ei saa praegu rohkem rääkida. Mul on takso tellitud, dispetšer võib iga hetk helistada.»

Viskasin toru hargile.

Kurat võtaks teid kõiki oma puujumalatega. Aga miks ei võiks ma tööpoolest taksot tellida? Miks mitte? Nagu nalja võin ma tellida endale takso.

Valisin dispetšeri numbri.

«Hallo! Kallis laps, kas saaks kuidagi ühed rattad istumise alla?»

«Televisioonist helistate või?»

«Enam-vähem.»

«Kuidas? Palun rääkige torusse.»

Vajalik nõuanne. Ikka torusse tuleb rääkida, ikka torusse jah. Kui sa kenasti torusse räägid, tuleb teisest otsast see õige hääl välja.

«Ma ei kõnele praegu majast.» Nimetasin oma aadressi. «Asi on kohutavalt kiire.»

«No mis teiega küll teha... Oodake üks hetk.»

Mingi sumin.

«Hallo.»

«Jah?»

«Teile tuleb masin...»

Number see-ja-see. Mugav teenuseliik tõesti, kui sa ikka ilusasti torusse räägid.

«Täna teid kõigest südamest.»

«Sõitis juba välja.»

Tõmbasin kuue selga. Rahakott oli taskus. Kõik.

Ah jaa... Helemai jääb nähtavasti hiljaks. Helemai pidi ju siia tulema.

Istusin korraks laua taha. Jõin veel ühe tassitäie veini ära. Siis langes mu pilk riulile, kus seisis avamata «Cotnari». Pistisin selle taskusse ja läksin alla.

Takso oligi juba ees.

«Tere õhtust.»

«Kuhu?» küsis juht.

Andsin talle Kireti umbkaudsed orientiirid. Kohapeal tuleb nagunii täpsemalt seletada.

Juht näis kõhklevat.

«Palju sinna teeb? Oma kaheksakümmend kilomeetrit?»

«Ma maksan viisakalt.»

Hakkasime sõitma.

Juht oli noor poiss. Mu filoloogikõrv tabas ta kõnest kerge aktsendivarjundi.

«Vist hiljuti sõjaväest tulnud?»

«Ära arvasite. Kuu aega tagasi.»

Jõudsime linnast välja. Oli juba hämar.

«Kus väeliigis teenisite?»

«Raketi peal.»

Mulle meenus, et televisioonisaatest oli Neeme raketid siiski kõrvale jätnud. Taevale tänu.

«Raketid on kiiruse sümbol,» ütlesin juhile. «Kui põrutaksime raketi-väelaste kombel korraliku tempoga?»

«Võib.»

Nüüd elab siis maailmas nelikümmend neli kõmõrti. Manja enam ei ela. Ja temast ei sünni enam kedagi.

«Kas teil juhtub midagi olema, millega pudelit lahti teha?»

Ma istusin tagaistmel. Taksojuht ulatas mulle noa, pilku sealjuures teelt pööramata. Kiirusemõõtja näitas sada kaksikümmend. Urgitsesin korgi pudeli pealt ära ja võtsin tubli sõõmu.

«Suitsu ikka lubate teha?»

«Palun.»

Õigupoolest võib ka šamaani maha arvata. Juba vana mees, vaevalt et ta vanglast veel tagasi tuleb. Nelikümmend kolm kõmõrti...

Pole võimatu, et mõrva asjaolude uurimise käigus lõpuks minunigi välja jõutakse. Et mis juttu ma šamaaniga seal jõesadamas õieti puhusin. Siis tuleb muidugi ka puujumal kõne alla. Kuradi kurat. No ega mina ei ole ju Manja mõrtsukas, et see mõte nii õõnsa tunde tekitab. Ega ikka ei ole küll. Las uurivad mind, kui vajalikuks peavad.

Rüüpasin veel. Paha oli rüübata nii kõva kiiruse juures, kuigi tee tundus olevat sile. Kuradi kurat. Milleks ma üldse selle puujumalaga jändama hakkasin, olen ju lõppude lõpuks siiski keeleteadlane ja mitte etnograaf.

Märkasin, et auto tuuleklaasi kohal ripub väike kuradike.

«Teil on suuremate kiiruste puhuks isegi oma isiklik kurat kaasas?» ütlesin juhile.

«Talisman.»

«Kurat talismaniks?»

«Miks mitte.»

Aga tõepoolest — miks ka mitte.

Korraga ei tahtnud ma enam Kireti juurde sõita.

«Kuulge . . . Ma mõtlesin ümber.»

Juht vähendas otsekohe kiirust.

«Kas keerame tagasi?»

«Ei,» ütlesin ma. «Tagasi pole vaja keerata. Aga sõidame niisama. Ilma eesmärgita. Sõidame lihtsalt sõitmise pärast.»

«Mul ükskõik,» ütles juht. «Peaasi, et me pärast arvega toime tuleme.»

«Arvega tuleme toime,» ütlesin mina. «Selle arvega saan ma üsna kergesti hakkama.»

Auto kihutas edasi.

Seadsin ennast nahkpolstril mugavaks ja süütasin uue sigareti.

Hetk

Puud auravad ja värelevad kastest.
Must vagu rohtu jääb mu väsind astest.
Hein saabastelt ja pükstelt pori peseb.
Veetilgad langevad kui kellukesed.
Ja sellest helinast, mis lauluks paisub,
kaks kitse ärganud on põõsa kaisus.
Nad seisavad, pilk kaalutlev ja küsiv,
kui kaunis nägemus,
                                mis eal ei püsi,
kui unistus,
                        mis hoitud seespool lauge,
kui ideaal,
                        mis ikka olnud kaugel,
kui graatsia,
                        mis mehe pilku võlub . . .
Kaks kitse keset tõusva päeva võru.

Siis lendavad nad nagu nooled vibult.
Ei rohtu, õhku jäta jäljeridu.
Ja kaovad eemal päiksekiirte võrra,
kui polekski nad seisnud minu kõrval.

Ent sellest tillu-tillukesest hetkest
kõik muutunud on tühjal jahiretkel.
Nii kergelt tõstan märgi jahisaapaid,
kui ilus neid mu astumisi vaataks.

Võililleorden

Te, kauged kandidid, olge aga terved.
Ma kõnnin mööda kollast kraaviperve
ja auravaile põldudele vahin,
kus pühapäevalgi käib külvilahing.
On siin mu maa. On siin mu kodumaja.
Siin aeda kaevan, värssse ritta ajan
ja naabri kangeid tegemisi piidlen.

Siin lapsi harin, kasvatan ja riidlen
ja elukaaslast koju ootan trepil.
Siin armastan ja tülitsen ja lepin
ning külaliste seltsis lauas naeran.
Siin on mu põrgu ja mu taevas.

Kes suudaks mulle mujal rohkem anda?
Kes kaugel teaks mu elu ja ta hinda?
Võililleordeni sean enesele rinda —
sest vaevalt teistest ongi selle kandjat.

OH, IMMANUEL KANT,

mis mina nüüd, see vana moosekant,
 tean ilma seletada, elu mõtet leida,
 hea, kui mõne naisega ma paari heidan,
 kes ilmale toob tosin lapsi,
 — seda vaid võin teha ma ja juua pisut napsi,
 alandlikult paluda ehk Kristust nagu sant,
 mis mina nüüd — see vana moosekant,
 ei veena ühtki geenlust, pööra lauseid tagurpidi,
 tooge mulle puurilind, las lõbustab mind tolle vidin,
 las ajan tuba mööda kärbseid taga,
 käin roojamas ja enamjagu magan.
 On tühi moodsaist narridest mu kodukant.
 Oo Jeesus, Hegel, Immanuel Kant,
 las mina olen nüüd vaid vana moosekant.

KEISRIL TEADA ON NII LOHUTAVALT HÄÄ,

et uueks moeks on saanud riigis Hamlet,
 kõhkleb igas vanas, igas uues sasinupp ja kiilaspää,
 see kestab voodis öösiti ja päeval kõrtsis — kõikjal komet.
 Kõhkleb naine, kas petta meest või lasta osta kee,
 laps mõtleb, kas on õigem olla pai või lasta püksi,
 mõtleb poisike, kas lasta oravaid või olla mees,
 mees kõhkleb, kas minna kõrtsi nüüd või juua üksi,
 ihukaitse mõtleb, kas kaitsta kuningat või tappa too,
 et iseendale võiks võtta tiitlid, trooni,
 otsustada ta ei saa, siis oleks reedetud ju mood,
 vaid kuningas ei kõhkle: on parem laibast olla mees, kes
 kannab krooni.
 Kokku rahul kõik on kõhklustes, on vabad kõik ideed,
 ei ole muret, et miski nõnda varsti muutuks.
 Aednik laotab aias sõnnikut ja keiser naudib orhideed,
 ja lossiplatsil sülelemas vennalikult Caesar Brutust.

Kaebuste raamat

Joosep tuli poodi, et maha müüa oma tühi viinapudel. Müüjanna noogutas, uuris pudelit kaua igast küljest, maigutas suud ja ütles:

«Pudeli võtan vastu küll, aga raha ei anna.»

«Miks?»

«Teie sõber Benjamin tõi teiste hulgas ühe katkise ja me ei pannud seda kohe tähele.»

«Võib-olla te tõstsite lohakalt ja tegite ise katki.»

«Ei teinud, meil on tunnistus. Komisjon tegi kindlaks, et pudel oli enne katki.»

«Hea küll, aga mis see Benjaminini pudel minusse puutub?»

«Te ju joote koos.»

«Mis siis.»

«See oli siis sama hästi kui teie pudel.»

«Mina ei tea midagi ega tahagi teada. Makske mulle pudel kinni.»

«Ma võin teile ainult selle katkise asemele anda.»

Müüja peitis pudeli selja taha.

«Ei taha mina teie katkist pudelit, makske mulle raha.»

«Mina ei saa teie purukspekstud pudeleid ometi oma kukrust välja maksta.»

Joosep jäi mõttesse. Lahjad lehmad olid rammusad alla neelanud. Pea see ikaldus ei tule, kui pudeli eest ka enam ei saa. Ta ütles:

«Eks andke mulle siis kaebuste raamat.»

See oli niisugune raamat, kuhu igäüks võis oma mured sisse kirjutada, sest see oli nummerdatud, pitseeritud ja valitseja ise vaatas selle vahetevahel läbi.

Müüjanna kehtas õlgu ja pani Joosepi ette paksu kaustiku. Joosep asetas raamatu serviti lauale ja laskis sel lahti kukkuda — nii pidi kirjutamise järg talle kohe kätte tulema. Kaustik avanes kohalt, kuhu oli joonistatud lõvi pilt. Joosep võpatas, see võis äkki midagi tähendada. Kaebuste raamat polnud piibel, aga lõvi tähendas valitsejat. Oli ta siin hoiatuseks või julgustuseks? Joosep lehitses kiiresti edasi. Järgmisel kahel lehel olid mingisugused lahtrid, need olid täis joonistatud sodiaagi märke ja muid astrooloogilisi tähiseid. Osa neist seisid pea peal. Joose-

pile tundus, et ta peab neid tingimata lähemalt silmitsema, võib-olla oli nende taga varjul midagi tähtsat. Aga pärast pikka vaatamist hakkasid märgid liikuma, nähtavasti võttis pingutusest silmade ees virvendama. Joosep keeras kiiresti teise lehekülje. Siiani polnud ta veel millestki aru saanud, sellel leheküljel olid matemaatilised tehted. Joosepi süda rõomustas, matemaatikas oli ta tugev. Kui ta nüüd seda lahenduskaiku suudab jälgida, peaks asi selge olema. Pikk tehe algas ülalt servast ja jätkus üle kahe lehekülje, teisendused võrdusmärkidega eraldatud. Joosep pidi igast tehtest aru saama, muidu jookseks kõik tühja. Aga kuidas sai $\cos x$ sedaviisi $\tan x$ -iks? Joosep erutus, kas nad olid tõesti vea sisse teinud või oli see sokk? Siit hakkas kõik viltu vedama. Joosep alustas uuesti otsast, kõik läks loogiliselt kuni muutuja b piirväärtuseni, see oli veel enne kui $\cos x$. Joosep muutus rahutuks, ta piilus müüja poole, kes seisis kui ähvardav Buddha, käed risti rinnal. Kas nad tõesti tahavad teda alt vedada? Ta sukeldus uuesti matemaatikasse, libises usaldavalt üle $\lim b$ ja $\cos x$, ikka rohkem ja rohkem tuli karisid ette, Joosep nügis nendest ennast- ja loogikat salgavalt üle, kui ta tagasi vaatab, muutub ta soolasambaks. Kaotanud lugupidamise enese ja võrdusmärkide vastu, punnis Joosep teise lehekülje lõpuni, kus viimase võrdusmärgi taga seisis müüjanna irvitav lõust. Kuidas ta polnud seda enne märganud? Miks ta, loll, oli usaldanud nii kenasti alanud matemaatikat? Aga see kohutamiseks seatud kimäär ei löönud jonnakat Joosepit verest välja. Vastupidi, kui nad mõtlevad selliste vahenditega omandada tema pudelit, siis võitleb ta lõpuni. Tõe ja õiguse eest. Helge tuleviku nimel. Et inimeseks jääda ja mitte kaotada usku ühiskonna juhitavusse.

Joosep keeras veerand kaustikut tagasi. Seal valitses idüll. Kasetüvede vahele oli joonistatud roos ja kirjutatud:

«Kui päike saatis oma kuldavad kiired üle maa, tõusis tuhande föönikslind, lendas katuseharjale ning laulis lapsele säravast taevast ja kahutavast maast, mis oli täis hindamise jälgi.»

Allkirjaks oli: Joosep K. Tema enese allkirja moodi, aga Joosep ei lasknud ennast nendest nõiatempudest enam heidutada. Ta võttis taskust tsitaatide salmiraamatu, pani käe selle peale ja ütles müüjannale:

«Mina ei ole seda siia mitte kirjutanud.»

Müüjanna noogutas rahulolevalt.

Tarvis oli õige järele uurida, mida talle üldse on pihku pistetud. Joosep avas esimese lehekülje. Sinna oli tušiga maalitud: **KAEBUSTE JA HINGEHÄDADE RAAMAT**. Pealkirja kaunistas viljapeadest ja pääsukestest kombineeritud vinjett. **ALUSTATUD ... LÕPETATUD ...** Kuu-päevad puudusid, allservas seisis: «O . . . . ∞». Joosep keeras järgmise lehekülje. Sellele oli kirjutatud: «Meie kaebame», all sissekleebitud grupipilt, millel oli rühm soldateid, tagumine rida seismas, järgmine istumas, ees kükitamas ja veel kõige ees kaks käsipõsakil lamamas. Pildi all olid allkirjad. Huvitav, mille üle nad kaebasid? Oli see lihtsalt pro-

test ja hingehäda ilma kindla sisuta? Selgitust ei leidnud Joosep kusa-gilt. Muidugi, ka nii võis. Ja võib-olla oli see midagi enam, kui mõni kindel kaebus. Vähemalt oli selles võimalusi. Ja esimest korda tundis Joosep oma pudeli pärast pisut piinlikkust. Mis on terve rühma meeste tõsise häda kõrval tema tühi viinapudel, olgugi et terve? Muidugi, need mehed on võõrad, abstraktsed, maailm on selliseid täis ja viinapudeli raha on Joosepile praegu väga tähtis. Miks nad teda seal tagapool vihale ärritavad? Ei, nii seda jätta ei saanud, asi polnud üksnes pudelis, vaid normides.

Joosep keeras järgmise lehekülje, ta otsis juhust. Siin olid ristkoordinaadistikus graafikud, millest Joosep kogu oma taiplikkusest hoolimata aru ei saanud. Kõik nad pürgisid paraboolidena üles lõpmatusse nagu unistus ja Joosepil polnud oma pudelimures selle optimismiga midagi peale hakata. Aga kui ta sedagi oleks teadnud, et tegemist on optimis-miga, võib-olla tähistasid vertikaalteljed hoopis mustust ja häda. Kõik seletused jäid poolikuks. Joosep hakkas tõsiselt vihastama inimsoo peale. Trügib ja trügib, aga midagi lõpule ei vii. Teeb tarka nägu, aga kas ta sellest isegi aru saab, mida ta teistele edasi anda ei suuda?

Ta pööras pahaselt järgmise lehe. Üle kahe lehekülje oli kirjutatud suurelt: «Elukallidus», ja ei midagi rohkem. Joosepil tärkas lootus: siin oli küllalt ruumi, ehk on see õige koht oma kaebuse sissekandmiseks. Ka teema oli kuidagi lähedane — arvestades pudeli eest saamata jäänud raha. Joosep piilus müüjanna poole. Buddha näos polnud midagi muu-tunud. Võib-olla oleks see sissekanne läinud mõne teise instantsi kaela? See poleks õiglane olnud. Paljas sõna «elukallidus», äkki on selle taga midagi üleüldist, riiklikku? Ei, Joosep ei taha küll oma tühja viina-pudeli pärast riigivastaseks või tegelikkuse mustajaks saada... Jah, see sõna võis ka midagi bioloogilist tähendada — elu on ju meile kõigile tõesti kallis. Võib-olla on see nii kaunilt siia paigutatud sõna hoopis ilusaks meeldetuletuseks, et me oma tühja virinaga ei labastaks ega rikuks seda valgusküllast maailma ja elu, mis meile nii üürikeseks antud ja mida tuleks õilmitsedes ära elada? Sel juhul peaks Joosep jällegi häbi tundma oma madalate nurinate pärast. Aga ka otse vastupidi võis kõik olla: olgu maailm kui täis värk tahes, parandada tahtis ta tasahilju-kesi ikka. Ja Joosep võiks omagi panuse sisse kanda. Ei, juhendit on tarvis, kindlat teadmist ja arusaamist! Kust seda võtta?

Joosep pani kaustiku kokku ja avas viimase lehekülje. Sellele oli kleebitud pilt, kus kuri sõdur oli tõstnud tapariista maas lamava mootutatud näoga vana naise kohale. Pilt oli mõjuv ja lugu protestimist väärt, Joosep võiks siia kirjutada: «Kadugu julmus ja vägivald, kadugu sõjad!», aga kas tal on õigust end segada võõrastesse asjadesse, teemast kõrvale kalduda. Sõda on õnnetuseks kõigile. Ainult pikast elust väsi-nud tudidele, kes valitsevad maailma ja kellele inimesed on vaid arvud ja mass, ainult neile on sõda mäng. Aga et Joosep pole valitseja, võib ta

Julgesti oma käe alla panna, olgugi siin ainult pilt ja ei ühtegi sõna seletuseks. Aga mis puutub see pudelisse, kuidas aitab see lahendada Joosepi probleemi?

Joosep lehitses tagasi. Kaks lehekülge olid täis kirjutatud ühtainsat roppu sõna. Ka see võis hingehäda olla, näljase inimese karjatus. Miks nimetatakse seda sõna ülepea ropuks? See ju tähistab lihtsalt inimlikku toimingut, vägagi meeldivat toimingut, õrna ja intiimset, müstiliselt sügavat ja lootustandvat, mis on lähedalt seotud kõige pühama sünniga. Aga seda lihtrahvalikku väljendit peetakse vulgaarseks ja nilbeks, seltskonnas seda ei lausuta. Nojah, kaebuste raamat pole seltskond. Joosep vaatas seda lainetavat sõna ja talle tuli meelde, et see sõna tähendab moonutatud mõttes ka elu nõoki, ebaõnne, tagakiusamist ja muud halba müüserdamist. Võib-olla pani kirjutaja selle siia niisuguse visadusega kajastama kõiki oma elu ebaõnnestumisi ja pisiviperusi, mis tal äkki kokku kuhjusid, ta enese alla matsid, nii et ta kogu selle kupatuse kohta enam muud sõna ei osanud öelda. Ja jälle ei saanud Joosep selgust kätte — isegi nii selge asja puhul. Nii see kaebuste lausumine on: üks ja seesama sõna võib tähendada otse vastupidiseid asju, kõige ilusamat ja kõige jälgimat, ütleja võis tahta sigitada elu, aga võis seda ka põrgupõhja kiruda. Loomulik on koos ilu ja inetus, õnn ja väsimus, tuhin ja pörkamine, armastus ja põlgus. Miks on see nii? Kusagilt ei saa Joosep otsa kätte. Ja küllap oleks nii, et kui ta leiaks mingi juhise, annaks seda ometi seitset moodi mõista, nii et selle käsitamiseks oleks omakorda juhiseid tarvis, ja nii kuni täieliku ööni. Ometi paistis valgust ja elada võis. Saaks ainult pudeli eest raha kätte.

Parem oli mitte mõtelda ennast puntrasse, Joosep keeras terve pataka lehti tagasi. Lõpuks ometi olid siin mõned tühjad leheküljed. Nüüd võis ka Joosep ennast avaldada, oma mängulusti täis hinge välja kallata, et maailm selle järgi ajuti ära parandatud saaks. Joosep haaras juba sule, aga äkki tekkis temas kahtlus. Ta piilus müüjanna poole ja talle näis, nagu oleks pühas budanäos vilksatanud kuratlik muie. Äkki on just nendes tühjades, risustamata lehtedes kõige suurem altmineku oht? Äkki loob tema, pisike Joosep, siin pretsedendi ja viib inimkonna veel enam keerdu, kui nad hakkavad tema tühist arvamust suureks dešifreerima? Või on see vaakum, kust keegi tema arvamust ei loe, miks muidu pole ajalugu seda enne teda ära täitnud. Kas tõesti on just tema see, kes avastas maksmata tühja viinapudeli? Raske on uskuda, et enne teda pole keegi selle peale tulnud. Küllap oli ka sellele oma kindel koht olemas siin kaustikus, aga Joosep ei leia seda kunagi üles, ja kui ta selle siia, muule määratud kohta kirjutab, teeb ta ennast narriks. Ja kui igitõsine valitseja peakski oma tuimuses seda arvestatavaks kaebuseks, saaks ta sellest ikkagi valesti aru ja see läheks valede inimeste kaela, mis oleks selge ülekohus. Ei, nii kergesti Joosep õnge ei lähe, ta piilus müüjanna poole ja pani sulepea käest.

Ja ta seisis tühjade lehtede ees, kõhklev ja pisike, iga mõtteil suutis tal jalad alt lüüa. Oli ju õnn, et ta polnud tobe postament, aga niisama palju õnnetus, et ta seda maailma armastas ning kartis talle haiget teha. Jah, nii see oli, parem tehtagu talle, ta kannatab ära tasumata jäänud pudeli ja seitse lahjat lehma. Armastuse ja helge maailma nimel. Sest ta on ju nii pisike ja saamatu, et peab loobuma oma lihtsatest muredest ja kaebustest, mis kuidagi ei passi sellesse tarka süsteemi, kus määratsevad sodiaagi märgid. Võib-olla ta üritakski maailma mõjutada, aga tal ei ole ühtegi juhust. Ja kui ta looks need ponnistades enesele ise, jääks ta teistele arusaamatuks, suurendaks üldist kõhkluste vohamist.

Aga võib-olla oskaks müüjanna, kelle budalikkuse vastu ta ennast nii tõsiselt oli valmis pannud, talle midagi ütelda? Kas sobiks tema käest küsida? Arguse pärast ei saanud ometi võitlust pooleli jätta. Parem kerjab ta vaenlaste leeris, teeb kõik, et süda rahule jääks.

«Kuhu ja mida ma peaksin kirjutama?» küsis ta.

Turske Buddha näis seda ootavatki. Ta ütles tigidalt:

«Ah sa ei tea!» tõmbas Joosepil raamatu käest, võttis tal kraest kinni ja tõukas kaupluse ukse taha.

«Kuradi joodikud, muudkui kakerdavad siin!»

Võib-olla oligi hea, et ta seda nii kindlakäeliselt tegi, mõtles Joosep ja hakkas Benjamini järele igatsema. Ta astus minekut. Tubli, et maailmas oli inimesi, kes teavad, mida teha. Nagu see müüjanna, kes suutis temale, Joosepilegi, suuna anda. Väga tubli.

Vabadus

Vabadus on õnnistav, tunnen seda kõigi meeltega. Ma lükkan oma käru ja ümberringi on avarus. Aia ääres kasvab rohututt, mis on kui oaas keset tallatud kõrbet. Mõttessevajunud inimeste jalad on elu selles hoovis tolmuks tallanud, aga aia ääres võidutseb metsik loodus ja suurendab minu vabadusetunnet veelgi. Ja rohututi kohal ripub poolraagus puu tohutu kroon, mille varjus seisab katkine pink. Selles pingis on inimlikku mõtet ja tunnet; käed, juhus ja ajalugu on talle kuju andnud, väsinud kehad on ta kuluma nühkinud ja kirk või ajahammas või looduse peidetud viga on jala nüüd katki murdnud. See mõtestatud ase keset õhumerd teeb mulle tohutut rõõmu. Ka sees on kinnised pingid, aga nende soojust ei oska ma tähele panna, nende kohal ei ole sinavasse lõppevat taevast.

Ma olen vabadusse pääsenud, et lükata oma käru; see kohustus ei sega mul mõtet ja tunnet igasse ilmakaarde laiali laotamast. Ma olen vaba ja miski ei saa mind keelata kevadise vasikana visklemast kõikjale, kus silm midagi ammu unustatut näeb. See puu ja rohututt ja pink,

tolm, majasein, kõrge aken, kaugemal väljaspool müüri hääled —, need kuuluvad veelgi laiemasse maailma, aga mulle on sellestki küllalt, nagunii ulatub vaid taevas lõpmatusse.

Otsustati, et ma lükaku käru, ja ma teen seda meelsasti. Ma oleksin seda ka siis teinud, kui mul veel rohkem valikuvõimalusi oleks olnud. Kui mul ka mingit piiravat korda poleks olnud — mine ja tee, mida tahad —, oleksin ma ikkagi käru lükkamise valinud, vähemalt praegu tundub mulle nii. See on vajalik inimestele, kuidas saaksingi ma paremini oma vabadust kasutada. Ei ole ilusamat tunnet kui see, et sa saad teisi lohutada, rääkida nende muredest, kuulata neid ära, uskuda nende juttu. Võib-olla tänu oma tarvilikkusele tunnengi ma end inimesena ja ma ütleksin, kui ma ei pelgaks suuri sõnu, et esimest korda elus.

See esimene kord kestab nüüd juba väga kaua. Ma tunnen end inimesena, kes saab teistele midagi head teha, sõbralikke sõnu lausuda, sügavasti vaikida. Ma ei arva oma isikust palju, aga ometi tundub mulle, et just minule tulevad nad oma hädasid kaebama, võib-olla olen mina ainuke, kes neid usub, kes ei kipu vastutasuna omaenese hädasid laduma võõrastele teadmiseks.

Arstid on julmad, võib-olla on see hädademere igapäevane nägemine neid sellisteks teinud. Nad räägivad meiega võltsi sõbralikkusega, aga nad ei usu meie jutust poolt sõnagi, see võib igäühe metsikuks ajada. Alguses tulevad inimesed nende juurde usaldavalt, räägivad pikalt oma elust ja sellest, mis neile muret teeb, aga nemad vaatavad sulle otsa ega kuulagi õieti, vaid otsivad üksikute lausete tagant diagnoosi. Neil on koolis õpitud rangelt klassifitseeritud haiguste ring, mille sisse nad peavad kõik oma patsiendid toppima. Tegelikult ei ole siin ühtegi, kelle haigus oleks sarnane teise omaga. Aga nemad suruvad kogu maailma mitmekesisuse klassifikaatori lahtritesse ja kaotavad silmist nende ees seisva inimese tema individuaalsuses ja saatuse keerukuses. Juba esimene kõnelus istutab igasse meist umbusalduse seemne ja see kasvab kavaldamise, trotsliku vaikimise või viha taimeks. Kui me siia oleme tulnud tühisegi murega, siis nende suhtumise läbi muutume tõesti haigeks.

Võib-olla ma liialdan, on ka juhuseid, kus mõni terveks saab, aga kas see arstide teene on, annab kahelda. Ei saa me uskuda nende sisse, kui me iga päev peame taluma nende ja südametute sanitaride jõhkrust. Nad ei pea meid inimesteks ja mõtlevad, et meie nähes ja kuuldes võivad kõike. Nad tunnevad küll anatoomiat, aga ei usu hingesse, nad pilkavad nõmedalt maailmu, mida ise ei tunne, kuid mis meie sees on olemas, nad on nii vaesed kesk konte ja lihaseid.

Vahel on mul nendest kahju. Aga ikkagi ütlen ma, et kui inimesel ei ole nii suurt hinge, et ta pika elu suudab võõrale hädale kaasa tunda, vaid muutub tuimaks ja südametuks, ei tohi ta arstiks õppida. Või pole selliseid inimesi olemaski? Võib-olla suudaksid seda vaid need, kes ise

selle hädamere sees sumavad ja kes pääsevad välja vaid käru lükkama. Aga arstidel on peale tööpäeva lõppu veel teine elu, nad peavad seda tõeliseks ja see võtab neid lõplikult meilt ära, kui mõni neist ongi kunagi meile kuuluda tahtnud.

Ei, mina ei pea ennast eriliseks inimeseks, aga ometi suudan ma kõiki kuulata, ja nad saavad sellest lohutust. Aga ma olen ka erand nende haigete seas. Võib-olla kahjuks. Nimelt olen ma terve ja mind hoitakse vaid pahast tahtest siin kinni — nagu see ammu kombeks on, kui kedagi isoleerida tahetakse. Ma tean, et samuti mõtleb mõnigi teine meie seast: just tema on terve, ja hirmus raske on leida, kus on tõde ja kas seda üldse on olemas. Arstid on meile sisse sugereerinud, et kõik siin on haiged. Aga enese kohta me ometi teame, et oleme terved, miks usume siis nii lihtsameelselt teiste haigust? Kui mõtlema hakata, on nendes inimestes enam jõudu ja mitmekesisust kui nendes, kes meid siia erilisuse ja vaimse rikkuse pärast kinni on pannud.

Nemad ei usu midagi, nad väidavad, et minutaoline polevatki mõtlemisvõimeline. Aga näe, ma mõtlen! Nemad ütlevad: ei usu, ja sellepärast pole olemas.

Kas meid vähe on mõnitatud, kas meie arvel vähe pahatahtlikku nalja on tehtud, kas vähe on tallatud meie tundlikku hinge? Aga me ei saa ennast kaitsta. Ja mitte üksi sellepärast, et me oleme vähemuses, vaid ka sellepärast, et me oleme liialt palju isiksused, et kokku hoida. Meie hädad on niivõrd erinevad, et meie ei saa ühineda ega tõsta mässu.

Võib-olla ei saa ma kunagi teada, kes meist on tõeline terve, ja seepärast ei tohi ma umbusaldada kellegi juttu. Kahjuks aga on meie hulgas ka tõelisi haigeid, neid, kes on täielikult tuimunud ja apaatiasse langenud. Võib-olla olid nad alguses niisama erksa vaimuga kui meie, teised, aga see maja on neid selliseks teinud. Seepärast tuleb ka nendele kaasa tunda, aga lohutada ei suuda ma neid enam, kuigi ma lükkaksin kas või kogu elu käru, et neid äratada.

See, et on olemas tõelisi haigeid, teeb meie, teiste olukorra veelgi keerulisemaks. Just nende muserdatute kaudu tõestatakse, et ka meie oleme haiged. Ja kui teinekord viha koguneb ja nii suureks paisub, et me end enam hoida ei suuda ja meeletusi teeme, siis parastavad nad ja ütlevad: näete, see ju isegi määratseb. Kas samasuguseid vihapurskeid väljaspool meie maja, igäühe koduseski elus vähe ette tuleb?

Aga mis sellest kõigest rääkida, kellele sa kaebad, elu on kord selline, peaasi, et me kauem vastu peaksime, et me suudaksime veel määratleda, kui miski vihale ajab, et me niipea tuimaks ei muutuks. Välja me siit nõiaringist ei saa, meid ei aita isegi maailma vapustused ja inimlikkust ei ole kusagilt oodata. Ainult põgenemine võib päästa, kui leiad maa peal koha ja oskad end varjata. Kuni kusagil rännuteel ikka vahele jääd ja kõik sulle, süütule, näpuga näitavad. Põgeneda võiks, olen neid plaane haudunud, aga kas mul on selleks õigust? Olgu me isiksused, on

meie maja ometi omaette maailm ja me peame üksteist toetama. Praegu sain ma vabadusse, mind lasti haigla kõrge müüri ümbritsetud õuele, aga ära ma minna ei saa. Olgugi et arstide usalduse petmine ei teeks mulle vähimatki südamevalu, on siin midagi enam, mis kinni hoiab. Seesama käru, millega ma pean teistele haigetele köögi juurest sööki vedama, seda vähest, mis mitmele meist veel ainsana rõõmu teeb. Süüa antakse meile halvasti, aga ometi on söömaaeg väheseid õnnelikke hetki, kus meelest läheb maailma kius. Ja mul on tunne, et kärus on midagi väga olulist. Kohe ei tea ma neid kõiki sõnu, mis see on. Vist usaldus, ootus, minu enese teadmine, et ma ei tohi neid maha jätta. Võib-olla ma teen oma osa suuremaks, ei tea. Kes lohutaks, kes kuulaks neid, kes usuks neisse, kui mind enam ei oleks? Meie saatatus on arstide käes. Ainult siis, kui nemad kirjutavad oma paberitele, et me oleme terved, tohime me minna. Ja peame minema, kui me seda ka ei tahaks, kui me ei tahaks astuda ühest südametust maailmast teise.

Ainult siis, ja mis on selle taga, ei või ma teada.

Seniks jäävad meiega meie kesised rõõmud ja see ohjeldamatu vabadusetunne, mida ma praegu kõigi meeltega sisse ahmin. Siin saan ma esimest korda elus aru, mis asi on õieti vabadus. Pärast pikka palatit. See on taevas. Ja nemad ütlevad, et ma ei oska loogiliselt arutleda. Mis on see nende loogika? Kitsas ja väljamõeldud asi. Ma lükkan meelsasti käru, kogu oma vabaduse pühendan ma sellele, kogu oma taeva, aga arutlustest hakkab ma väsimane. Sest ma ei kannan enam vilja.

Lükkan käru katlamaja kõrvale köögi juurde. Köögitöölised näitavad vahel, kui puhanud, oma põlgust, aga on siiski vähem jõhkrad kui suurte võtmetega sanitarid, nad laovad pehmed plekk-kausid kärusse ja ma sõidan ettevaatlikult, et õnnistav supp üle ei loksuks, palatite poole. Kui ma seda hästi ja püüdlikult teen, tuleb see kõigile kasuks. Haiged saavad palju suppi ja mina vabadust — mind võetakse teine kordki käru lükka ja ma tunnen taevast. Sellest on küllalt, et olla õnnelik. Peaasi, kui sul on optimistlik meel ja sulle ei tule kiuslikku mõtet supikäru kummuli keerata. On muidugi pahandav, et neid õnnehetki saame kellegi armust, aga nemad ei suudaks meile midagi anda, kui me ise ei tunneks, täiesti iseseisvalt, omaenese rinnaga, omaenese suure optimismiga. See on meie eelis ja isiklik asi, seda ei suuda meilt ära võtta isegi nemad, kelle pärast tasuks küll supp kummuli keerata. Aga ma ei tee seda, sest ma olen tugev, terve, ja mitte haige. Nad loodavad mind siin hoides mu tulevikku vaatavat vaimu maha suruda, aga see ei lähe neil korda. Minul on taevas ja vabadus, minul on mälestus ja mõtted, kellelgi pole seda rohkem, kellelgi pole minu omade üle võimu.

Mina olen vaba. Elagu käru!

Pääsemine

Lõpuks oli Alan kaptenisillal. See oli olnud üks lapsepõlve kujutlustest: sinisädelev meri, ruupor, millegipärast valged kindad, sõrmed ümber reelingulati, juhtiv pilk kaugusesse suunatud. Pärast oli ta vaid reisiija ning soov kaptenisillale pääseda avaldus teisiti ja kaudselt.

Aga nüüd oli ta kaptenisillal ja tal polnud mahti sellele mõeldagi, tuli kõvasti kinni hoida, et laine teda mürkrohelisse merre ei puistaks. Sest kaptenisild oli vaid viis murdunud põõnaga paksu planku, see osa tormis pilbasteks pekstud alusest, mis Alani osaks oli saanud. Ja olgugi need kindlustunnet sisendavad plangud, millel põhjaläinud kapteni võimukas samm äsja astunud oli, loopis lainemurd parve üles ja alla ning silla juhuslikul pärijal oli tegemist, et püsida troonil. Ta oli kõhuli parvel, sõrmed klammerdunud ümber lauaserava, jalad laiali. Rabelev stiimia ei tohtinud neid nüüd enam lahutada.

Kord vajus see putukaga pilbas veevallide vahele ja tõusis siis jälle vahtu pritsivale mäeharjale. All näis Alanile vett nii palju olevat, et võimatu oli selle seest välja pääseda, aga parv libises osavalt märke ja uhkavas kõrguses sähvatas hetkeks lootusrikast valgust, et languse kartuses taas kustuda. Veevallide vahel tundis Alan mere sügavust, laineharjal nägi ta lõpmatust, suur oli see ookean Alanile ja tema kaptenisilla-jäänusele igapidi.

Kamandada ei olnud siit sillalt esialgu midagi. Laeva juhuslik pere oli laiali pudenenud, kes läinud päästepaadis, kes samasuguseid puitosi kasutades nagu Alan, suuremat osa meelitas vist Maakera süda, praegu ei hakanud Alanile lainetekünnis igatahes ühtegi elu silma. Ei ähma, ei märke, ei muutust, ainult vaibuv laine murdis veel viimast viha. Ja soojalembeline inimkond oli kusagil kaugel kuival maal ja tal polnud asja oma hädasoleva pojaga kooretükil. Pojaga, kes on lõpuks pääsenud komandosillale ning vaatab ikka ja jälle rohelist maailma uhkelt harjalt.

Elutus laavas ei olnud sõrmi näksavaid haikalasid, kelle verejanu ja julmuse ees Alan aukartust tundis, ega muinasjutulist päästjat juht-delfiini, keda ülbe mehe mood mõistuse ja heatahtlikkuse eest tunnistama on hakanud. Ei midagi peale mõru ja jäise vee, aga seda oli küllalt. Ja võib-olla oli see õnneks, et peksis laine ja Alanil polnud aega ahas-tada ega igatseda soojuse järele, tunda mahajäetusetunnet.

Tormi ulg oli kustumas ja päev kaldus õhtusse. Alan võis end juba julgemini tunda ja tal oli ainus mõte: mitte magama jääda, mitte lõtvuda. Aga laineharjal pidi ta tõstma pead, et uurida üksluist maailma, et otsida lohutust võimalikust elumärgist, erilist soojust tundnuks ta inimese ja tema masinate vastu, olgu see veesõiduk või teda päästa ihaldav helikopteripõrnikas. Aga oleks kõlvanud ka mõni samasugune hädasolija nende varahommikuses tormis purunenud laevast, kui ta ka

alamat ujukit oleks kasutanud kui kaptenisild. Möllavas hämus võis mõndagi näha, aga neid nägemisi ei saanud eriti usaldada.

Silm tuli selge, mõte erk hoida. Peaasi — mitte magama jääda.

Ja siis muutus üks neist vilkuvaist, tekkivaist ja kaduvaist täppidest tõsiseks. Ta oli aeglane paisuma, aga ta siiski paisus. Lootus võitles lootusetusega, nüüd, kus midagi oli, tekkis hirm seda kaotada. Täpp kasvas visalt ja vahetevahel kadus ta sootuks. Alan sai tema, kelle ta nüüd äsja omandanud oli, keda ta südamevärinas ja kartuses armastama oli hakanud, Alan sai tema truuduse ja truudusetuse pärast hingevintsutusi tunda, et ta juba mõtlema hakkas: parem poleks teda tekkinudki. Aga elu tahtis elada ja tunded tunda, see käis selle asja juurde, mis õnne sa tuimas alalhoiustki leiad. Erutuse õnn oli raske kanda, aga ometi elas Alan sellest nagu leivast ja lootusest.

Täpp paisus ja äratundmine muutis selle äkitselt ja kiiresti laevaks. Ja sündisid uued kartused: kas teda, tillukest ja armetut kaptenit, nähakse, kas armastatu võtab teda kuulda. Saatuse tuju tõi teda üksildase mehe poole, iga pisike nurgamuutus oleks talle teise kursi andnud, ja mis on see mõni sekund nurka.

Kui laev lähemale jõudis, tõusis Alan püsti ja hakkas vehkima. Karjumine ei aita selles mühinas midagi, peaasi on liikumine, inimsilm näeb seda ka siis, kui ta ei vaata. Muidu võivad nad mööda sõita, pidades Alanit kooretükiks, mis lainete ükskõikselt pillutada.

Laev möödus lähedalt, Alan kargles ja vehkles, riskides kaotada jalge alt õõtsuvat kaptenisilda. Ta ei suutnud hoiduda mõttetust karjumisest, aga ta ei kuulnud iseenese häält, kuigi mere vaibuv müha ei olnudki nüüd enam nii vali.

Laev oli juba möödas, kui sellest eraldus pisike mootorpaat ja tuiskas Alani poole. Teda oli nähtud, Alan kükitas maha, hakkas jälle parveservast kramplikult kinni hoidma ja tema hirmudel ei tulnud vahet.

Paadis oli kolm meest. Nad löid vähimagi aukartuseta kaptenisillasse pootshaagitaolise konksu ja hüppasid kõik laudadele, nii et need jalgmaad vee alla kadusid ja küljeli keerata ähvardasid. Mehed tõstsid kükitava Alani kanderaamile. Alan tahtis istuli tõusta ning ütelda, et kanderaami pole tarvis, ta suudab ise paati ronida, kuid ta ei saanud end liigutada ja värisevad huuled tõid kuuldavale vaid mingi ebamäärase inina. Mehed sidusid kanderaami pidemed paari osava liigutusega kaptenisilla murdunud põonade külge ja hüppasid tagasi oma paati. Alan teadis, et ta peab lamama kanderaamil, võib-olla oli tal isegi mõni luu katki. Paat hakkas liikuma ja kaptenisilda veeti konksupidi järel. Alan haaras kaptenisilla servade järele, aga ta ei küündinud ja pidi selle vastiku kanderaami puudest kinni hoidma. Parv lengerdas paadi järel ja õline vahujuga pritsis Alanile ühtelugu pähe. Läbi vikerkaarevärveks pudenevate piiskade nägi Alan vaid tumenevat taevast ega saanud kuidagi vaadata üle pea, selja taha. Piinavale sõidule ei tulnud lõppu, võib-

olla oli laev vahepeal ookeaniavarustesse kadunud. Viimaks kolksatas kaptenisild vastu metalli. Mootorpaadi mürin lakkas, taevas läks selgeks. Kõlas mingi võõrkeelne jutt, kostsid käsklused, mis polnud meremeeste keeli. Üle kaptenisilla ja Alani langes jämedaid kõisi, need hakkasid äkki värisema ja tõmbusid pingule. Ja Alan rippus vee ja taeva vahel. Ta ei saanud ikka veel vaadata üle pea, ta sirutas kätt, kuid ei ulatunud puutuma metalli, laeva oletatavat keret. Kui kaua ta niiviisi rippus, ei osanud ta arvata, see aeg näis olevat ülemäära pikk. Häll kiikus ja Alan kartis, kuigi ei teadnud veel väljakukkumisest midagi. Üleval pea kohal, kus oli vaid sinine taevas, vaieldi millegi üle. Alan ei saanud isegi niipalju aru, oli see äge vaidlus või naljategemine. Tumedad naerupahvakud vaheldusid kimedate sõnavalingutega, mida oleks võinud sõimuks pidada. Ja veidral kombel toimus see hälli kiikumise rütmis.

Alan hoidis kramplikult õrsi peos ja pigistas silmad kinni. Aeg peab andma arutust ja saatus saab oma vigadest aru. Häll hakkas järsemalt kõikumama ja kukkus siis äkki tugeva põntsatusena maha. Alan hoidis veel mõne aja silmi kinni. Kui ta need avas, nägi ta enda ümber seisvas valgetesse palakatesse mähitud inimesi. Alan laskis silmad ringi käia, võõrad ühetaolised pilgud seirasid teda ainiti. Alanil hakkas kõhe, olgu ta küll mõne aja ujunud kaptenisillal, polnud ta sellise tähelepanukogusega harjunud. Ta tõusis istuli ja ütles, et kandraami pole talle vaja. Tema jutust ei tehtud välja, ilmselt ei saadud temast aru. Ta seletas pikemalt, katsus oma käsi ja jalgu. Need teised pidid veenduma sellesamas, milles ta isegi tahtis selgusele jõuda: et ta luud-liikmed on terved. Võõrad aga hakkasid talle läbisegi midagi rääkima, tema ei saanud millestki aru. Ajapikku näis talle, nagu räägiksid nad igaüks ise keelt ja keegi ei kuula. Tundus, et kui nad oleksidki kuulanud, poleks nad üks-teisest ikkagi aru saanud. Üksikud tuttavad sõnad ja silbid kostsid siit ja sealt, Alan haaras nende järele, aga mingit mõtet ta nendest enesele ehitada ei suutnud. Lõpuks ei jäänud muud üle, kui see mõte enesele soovikohaselt ise konstrueerida, ta otsustas, et nad tahavad talle ütelda: tulgu ta kandraamilt maha, kuivatagu oma riided ja söögu ning joogu. See näis loomulikuna ja Alan oli oma konstruktsiooniga rahul. Ta tõusis püsti, tahtis kandraami lahti siduda ja üle kaptenisilla ääre heita, aga tal ei läinud korda avada ühtegi sõlme, ta polnud selliseid veel kunagi näinud. Teda pahandas see sandiks tegev kandraam väga, seda polnud tema ja kaptenisilla vahele tarvis.

Alles nüüd vaatas ta ringi. Tema kaptenisild oli maandatud suurele ja lagedale laevalaele, see oli laotud perspektiivis kitsenevatest laudadest ja silmapiiril paistsid reelingud. Ühes küljes olid tohutud valged poolavatud saaliuksed, nende vahelt paistsid kollasesse rietatud tantsijad. Saaliuste kohal määratu kõrgel rippus kaptenisild, vastu taevast kõrgusid mustad sääririkud ja valgetes kinnastes tohutud käed hoidsid kinni rinnatisest. Alan ajas pea selga, aga tal ei õnnestunud kaptenit

ülени näha. Tema enese komandosild all oli armetu ja katkenud. Ta astus kandraamilt selle vabale servale ja lõi kandraami jalaga minema, see hõljus sulena üle seisjate peade. Valged olevused naeratasid talle nüüd lahkesti, kaks neist võtsid tal kätest kinni ja tahtsid kuhugi viia. Alan tõrkus. Kui nad olid ta kord koos kaptenisillaga siia toimetanud, siis ärgu lahutatagu neid enam. See oli ainuke, mis oli talle sellest teisest maailmast veel jäänud. Alan rapsis oma käed lahti, ajas särgi seljast ja hakkas seda väänama. Valged kogud ootasid. Sedasama tegi ta pükste, sokkide ja aluspesuga. Lõpuks seisis ta täiesti alasti nende keskel, aga nad ei ulatanud talle kuivi riideid, valgeid ega kollaseid. Ta näitas kätega, et tema häbedus vajab katet, aga nad hakkasid jälle oma segases keeles midagi mulisema ja Alan sulges kätega kõrvad.

Alan vaatas lootusrikkalt kapteni säärivate poole, seal oli kõik muutusteta ja abi ei tulnud. Alan näitas suhu, et ta tahab süüa. Valged mehed naeratasid uuesti ja võtsid tal küünarnukist kinni. Alan ei tõrkunud enam, tal ei sobinudki alasti seista kaptenisillal. Ja oli lootust, et ees ootab kaetud laud.

Niipea kui ta oli kaptenisillalt maha astunud, tungisid valged sellele ja sillal algas rüseelemine, lauad nagisesid, põõna naelad kriuksusid, inimesed ähkisid ja rääkisid igaüks oma keelt. Alan vaatas tagasi, ta tahtis astuda uuesti komandosillale, et korda jalule seada, aga naeratavad tummad vedasid teda poollohinale tantsusaali uste poole ja lükkasid sisse. Kollased inimesed haarasid temast üksteise võidu kinni ja ta tantsis nendega. Nad rabasid teda üksteise käest ära ja Alan ei saanud hetkekski puhkust. Vahetevahel kostis kiunuvat kääksumist, võib-olla oli see muusika, aga enamasti summutas selle kiipsivate taldade müra. Alan poleks kunagi arvanud, et ta nii hästi ja kergesti tantsida oskab. Tema osav liikumine pani teda unustama, et ta on teiste seas alasti ja et tal ei ole millegagi katta oma viletsat häbi, külmast ja väsimusest kagarasse tõmbunud räbemeid.

Tantsijate seas vilksatas tuttavaid, osa neist oli selleltamalt laevalt, mille kaptenisilla ta enesega kaasa oli toonud. Aga et nüüd oli ta sellelt maas ja pealegi paljas, pidi ta neile alandlikult otsa vaatama. Nähtavasti oldi ka neid päästetud ja nad olid enesele millegagi kollased riided ära teeninud. Mõned tantsijad vestlesid omavahel ja algul näis Alanile, et nad said üksteisest aru, aga lähemal jälgimisel arvas Alan ära tundvat, et see on vaid mäng, mis käib tantsimise juurde. Sest ka Alani partnerid kõnetasid teda ja ta vastas neile ning oli selge, et teda mõisteti niisama vähe kui tema mõistis teisi, aga keegi ei teinud sellest väljagi. Hoopis paremini mõistsid üksteist kehad, nad liikusid mingis rütmis, kuigi muusikat ei olnud kuulda. Üldine rütm oli vallutanud kõiki, igaüks jäi oma naabritest pisut maha — vastavalt oma loomusele. Nii arvas Alan seda liikumise ebaühtlust määratlevat ja see näis loogiline olevat.

Ka Alani keha mõistis sellest liikumisest midagi, ja kui poleks olnud

ta alastust ja kui ta oleks osanud eraldada naisi meestest, oleks ta ehk midagi tundnud. Aga lootus end arusaadavaks teha kahanes üha, vaid tuttavaid laevalt nähes tõusis aeg-ajalt lohutav usk, et kunagi tulevikus suudab ta neile enesest midagi teatada — veel eile olid nad tema keelt mõistnud. End ühe tantsija käest osavasti teise kätte manööverdades või siis hea juhuse kaasabil jõudis ta inimese juurde — ta oli unustanud, oli see mees või naine, ja praegu ei olnud sel mingit tähtsust —, kes tormis purunenud laeva söögisaalis tema vastas oli istunud.

Alan ütles talle õnnelikult, et on ta lõpuks ometi leidnud, et ta on juba kaua tema järele igatsenud. Aga tuttav naeratas talle vaid mänglevat seltskondlikku naeratust ja rääkis midagi arusaamatus keeles. Alanile näis see jutt tühine ja kasutu olevat, kuigi ta midagi ei mõistnud. Ta vahetas pettunult partnerit, aga iga tuttavaga, lähema või kaugemaga, kordus seesama: teda ei mõistetud, talle räägiti võõrastes keeltes ebaolulist juttu või koguni seosetuid sõnu. Kuidas nad küll kõik uue keele on selgeks õppinud, mõtles Alan, ja talle oli lõpuks see ainsaks lohutuseks, et tuttavad ei saanud ka tema keelest aru, vähemalt ei olnud ta teistest halvemas olukorras. Vilets lohutus, mõistis ta, kes küll seob kord need inimesed ühte? Kas nad on unustanud oma endise keele, Alani keele, või pole nad kõik seda kunagi osanud ning kõik oli mäng — nagu see tants praegu?

Ja seda enam ei võinud ta lõputult tantsima jääda. Keegi peab seisatama, alustama mässu. Ja olgu ta küll alasti, tema tahab see olla. Nõudis meeleheitlikku pingutust, et üldises keerlemises seisma jääda, ta pidi ahelatega kinni hoidma tuhanded kätepaarid, aga ta tegi seda, sest võib-olla oli see kõikide kollaste salasooviks, ainult keegi ei julgenud oma nahka teiste eest turule tuua. Alani kaptenisild oli jäädavalt läinud, ta seisis alasti riidetatud inimeste keskel, aga ta sooritas kangelasteo: jäi seisma keset kollast tantsu. Ja ta hüüdis müriseval häälel:

«Andke mulle süüa!»

Kas teda mõisteti või mitte, aga tuhandest torust hakkas vastu ta nagu voolama külma ja ülesoolatud suppi. Ta tõrkus seda üksluisust vastu võtmast ja ärkas...

Ümberringi oli helesinine hommik, päike oli tõusnud ja meri oli vaikne. Alan lamas kõhuli oma kaptenisillal, ta pea oli libisenud soolasesse vette.

Alan tõusis istuli ja tundis tõelist õnne. Sellest, et ta olemas oli, süütust sinisest merest ja üksindusest. Värvid olid nii kontrastsed, nad hävitasid otsekohe unenäo paine. Ta oli sellel hetkel nii rahul oma olukorraga, et ta pole lahkunud kaptenisillalt, kust juhib kõiki ja isennast. Ta sõudis vaikselt käelabaga selle tohutu ookeani vett ja naeratas. Tal oli hea meel enese üle. Ja selle üle, et kaugel kuival maal rügab hea, tubli, soojalembeline inimkond.

Lihtne luuletus

kord öeldi õnn tuli õuele
ja õu sai õnne täis
siis tuli õnn ka kambrisse
ja kamber sai õnne täis

viimaks õnn tuli sahvrisse
lauta ja aita ka
rõivad veel mahtusid kohvrisse
siis pidi minema

* * *

üks korralik pere ei taha
et minnakse salaja
siis lõunat ei saada teha
liha kooke ja kala ja

kui tehakse seegi siis jahtub
perenaised on pahased
kui tehakse seegi siis jahtub
perenaised on pahased

mu isa läks kodunt välja
kümme aastat tagasi
ja seniajani pole
ta saabunud tagasi

ta mõnikord ilmub mulle
ja me valu on väga suur
ta tahab midagi öelda
kuid näeb et ma olen suur

ta näeb et ma olen vana
ja ainult vaatab nii
et ta nägu näen jahtuvana
ega saa seda tagasi

mu isa mu armas isa
kes sa ikkagi valvad meid
palun too meie majja tasa
oma metsade sala-teid

ja mõnikord ilmu mulle
kui kurbus on liiga suur
ja taha midagi öelda
ära näe nagu oleksin suur

Tagala

Ma hammustasin miskipärast huulde,
ja meelde tuli vana muinasjutt,
kus tuhka maeti pühitsetud tuulde,
et maa pääl poleks ühtki õnnetut.

Kell oli viis ja valgus muutumatu,
kõik seisis paigal. Lombid läikisid.
Kui kell sai kuus, siis tundus mulle äkki,
et terve elu sõbrad vaikisid.

Ja mina samuti ja nõnda läbi elu,
mis kiirelt kohutavaks kippus meie käes.
Kell tagus seitset. Kohvik tehti lahti.
Kõik, kõik mu sõbrad olid sõjaväes.

Surmakuulutus

tol õhtul juhtus õudseid vaheseiku
kitarr läks katki ja üks linnupuur
mu sõbrad surusid mind vahekäiku
ja selgus oli hämmastavalt suur

üks härra platsilt voorimehe võttis
ja sõitis kalmistule kus mu isa haud
ta kaevas küüntega ja vihast nuttis
kui lõpuks käe all oli kirstulaud

mu isa luud ta keeras mantli sisse
ja voorimees viis pidumaja ette
ma mäletan ta vaarus uksest sisse
ja viskas kondid minu jalge ette

nad naelutasid siis mu vastu seinä
ja minu pihta täpsust visati
sa tundsid ehtsat ajaleheleina
kui igast kõrist surma kisati

Külaline

aupäeva õhtupoolikul pidid meile tulema külalised: naise koolipõlvesõbratar oma abikaasaga. Seekord oli külaliste tulek meie pisikese perekonna jaoks suur sündmus, sest ma tegin peaaegu terve suve remonti ja nüüd oli remont jõudnud ükskord lõpule ja sõbratari abikaasa oli elukutselt arhitekt. Hommikust saadik olime elevel, kloppisime vaipu ja seadsime tube korda, siis hakkas naine küpsetama. Olin küll küpsetamise vastu ning ütlesin, et toon kohvikust tordi ja küpsiseid, aga naine ei tahtnud sellest kuuldagi. Teadagi, tänane õhtu pidi kujunema omamoodi korteri esietenduseks ja pealegi veel arhitekti asjatundliku pilgu ees.

«Huvitav, kas nad võtavad lapse kaasa?» küsis naine ning lükkas pirukapanni ahju. «Oleks tore, kui võtaksid,» lisas ta käsi põlle sisse pühkides.

«Ei usu, sest siis nad peavad varakult minema hakkama.»

«Aga oleks tore küll,» ütles naine.

Panin mantli selga ja läksin poodi veini tooma. Poes oli pikk järjekord ja järjekorras seistes tabasin end järsku mõttelt, et meil võiks juba laps olla. Ma ei tea, kas seda mõtet põhjustasid poes ringijooksvad mudilased või naise soov, et külalised lapse kaasa võtaksid, või hoopiski mingi alateadvuslik seos nende mõlema vahel — igatahes olin mõttest sedavõrd haaratud, et kui müüja küsis minu käest, mida soovin, siis vaatasin teda mõistmatult ja ta pidi küsimust kordama. Otsin kaks pudelit «Rieslingit» ning sigarette. Ma ei armasta kangeid alkohoolseid jooke, aga kuiva veini vastu pole mul midagi, mulle isegi meeldib seda sõprade seltsis juua.

Tagasiteel mõtlesin, et tõepoolest oleks juba aeg isaks saada, ma ei olnud naisega sellel teemal enam pikemat aega rääkinud, aga olin kindel, et see teeks talle ainult rõõmu. Tuli meelde see õnnelik päev, kui saime korteri, mäletan, et siis ta hakkas rääkima lapsest, aga ma tegin talle selgeks, et eelkõige peame oma noorele perekonnale kindlalt jalad alla saama, ja ta jäi minuga nõusse.

Ma ei tahtnud otse koju minna ja põikasin lähedal olevasse parki. Oli kaunis sügispäev: puud langetasid kollaseid lehti ja päike paistis punasena. Mõned lapsed sahistasid puulehtedes, ajasid lehed suurde hunnikusse kokku ning mängisid lehesõda. Mulle tundus, et ma pole varem

mitte kunagi näinud lapsi, ja kui ma täna neid märkasin, tajusin endas kummalist uhkust. Kujutlesin end juba istumas siinsamas pingil ja jälgin oma poisi või tüdruku jooksmist, see fantaasiapilt seostus kohe filmides nähtud tragikoomiliste isadega sünnitusmajade ooteruumides, perekonnapiltidega vanadest albumitest, kus õnnelike vanemate vahel istub üleni pitsidesse mähitud lapsuke, ja ma vaatasin õndsalt naerata-des, kuidas lapsed loopisid üksteist kirjute sügislehtedega, toppisid lehti üksteisele põue ja nende kilked täitsid kogu pargitee.

«Oleks tore küll, kui nad võtaksid lapse kaasa,» ütlesin tuppa astudes naisele. Tal olid pirukad juba valmis ja ta hõõrus parajasti munakollast vahule. Naeratasin paljutähendavalt ning ütlesin: «Lapsed on ikka toredad küll.»

«Arvad,» ütles ta ja hõõrus edasi. Mul kibeles keelel talle öelda, et ma väga igatsen, et meil oleks juba õige pea tore poiss või tüdruk, siis haarata ta sellise jahuse ja toimekana sülle ning kanda otse voodisse. Aga ma ainult muigasin, läksin teise tuppa ja võtsin tänased lehed, et hakata lugema, kuid lugemisest ei tulnud midagi välja. Kui lõpuks naine oma askeldustega valmis sai ja magamistuppa ümber riietuma läks, olin ma juba jõudnud sellise hingelise seisundini, et tundsin — ma ei ole enam võimeline rahulikult õhtut ootama ning pean kohe oma otsusest naisele rääkima. Ometi ei tahtnud ma seda teha lihtsalt niisama, soovisin, et sellest kujuneks meid mõlemaid õnnelikuks tegev sündmus, ja seetõttu tahtsin oma otsusest naisele pihtida kõige magusamal hetkel. Ja siis ma ootasin, et naine lõpetaks ehtimise, astuks tuppa ning ütleks: «Nii, kallid, nüüd on kõik korras ja me hakkame külalisi ootama...» Siis võtaksin ta hellalt enda kõrvale istuma, suudleksin teda hellalt laubale, sosistaksin, et oleks suurepärane, kui me saaksime pisikese... Ja ta vaataks mind nii nagu tol õhtul, silmades armastus, rõõm, üllatus. Millegi hoopis uue ootus. Ja võib-olla oleksime siis oma armastuses siirad, oleksime ilma igasuguse kartuseta; ning ma hõikasin naist, et küsida, millal külalised lubasid tulla.

«Kella kuueks,» vastas naine teisest toast.

Mind oli vallanud ärevus, see oli midagi sarnast selle poisikeseliku tundega, mida kogesin siis, kui jäime temaga kahekesi internaadituppa ja ma teadsin, et toakaaslased ei tule enne järgmist päeva. Mõistsin, et pean kindlasti midagi tegema, aga ma ei teadnud, kuidas alustada ja leida see sõna või liigutus, mis teeks olematuks meievahelise tõkke. Mäletan, et püüdsin meeleheitlikult midagi rääkida, aga lõpuks saabus ikkagi kriitiline vaikus, mille lahendamiseks oli vaid kaks võimalust; ta valis esimese — tõusis ja ütles, et tal on aeg minema hakata. Ja ometi oli kõik nii lihtne: aitasin talle mantlit selga ning kogu julgust kokku võttes suudlesin teda. Peale suudlust riputasin ta mantli uuesti nagisse. Me ei vahetanud mitte ühtegi sõna ja siis, kui ta kustutas tule, tundus

kõik nii loomulik, nagu oleksime selles juba ammu kokku leppinud. See oli viis aastat tagasi, aga praegu ma tundusin endale tobedana.

«Nüüd võivad külalised tulla,» ütles naine, istudes minu vastas olevale toolile. Ta oli ripsmekarvad pisikeste kimpudena kokku värvinud ja see sobis talle. Tõusin juba püsti, et teda suudelda, aga istusin kõhatades tagasi: korruga mulle tundus, et see ei ole sünnis — tavaliselt olime ikka oodanud õhtut, sest päeval oli meie arust täitsa riivatu armatseda, ja pealegi naine häbenes mind, hiljuti tahtsin osta magamistuppa suurt peeglit, aga ta oli kategooriliselt selle vastu, arvan, ta kartis, et hakkab peeglist piiluma, kuidas ta end lahti riietab.

Nii istus ta minu vastas, tal olid kenasti värvitud ripsmed ning näol mängles õnnelik naeratus. Äkki ta nägu kalgistus. «Sa võiksid vähemalt puhta särki selga panna,» ütles ta. Tõusin mehhaaniliselt ja läksin magamistuppa. Higiviirud jooksid kentsaka mustrina kuklani, sealt tagasi kraenurkadesse. Imestasin, et ei olnud seda varem tähele pannud, mul oli piinlik ning ma hakkasin kiiruga särki vahetama. Olin juba puhta särki selga pannud, kui mõtlesin ümber ja võtsin riided seljast. Seejärel tõmbasin voodilt päevateki ning ronisin voodisse.

«Irma!» Kuulsin, kuidas mu hääli hüüdes värises.

Ta tuli, jäi ukse peale seisma. «Mis see siis peaks tähendama?» küsis ta mitte mõistes.

«Irmakene, tule palun siia...»

Ta oli vihane: «Hulluks oled läinud! Kohe tulevad külalised, aga sina tembutad. Haigeks oled jäänud, või mis? ...»

«Irmakene...»

«Pane kohe ennast riidesse, sa tead, et meile tulevad külalised,» ütles ta resoluutselt ja lõi paukudes ukse kinni.

Lamasin teki all ja ei osanud enam midagi ette võtta, nüüd oli juba sobimatu teda uuesti kutsuda ja lapsest rääkida; mul ei jäänud muud üle kui tõusta. Läksin akna juurde ja tõmbasin kardina eest. Keset muruplatsi oli laste liivakast, oli juba sügis ja lapsed seal enam ei mänginud, nad olid jätnud vedelema mõned katkised mänguasjad ning ma imestasin, miks keegi ei ole neid sealt ära koristanud. Akna peegeldusest nägin, et naine oli tuppa tulnud ja seisis ukse juures; hoovi sõitis takso, auto uks tehti lahti, sealt tuli välja mees, mehe järel naine, naise järel laps; mees vaatas üles, nägi mind aknal, näitas minu peale, nad vaatasid üles ja mees naeris. Tõmbasin kardinad ette ja pöördusin ümber.

«Kallis,» naine surus end minu vastu, tundsin, kuidas ta üle terve keha värises, see, mis toimus mõni minut tagasi, muutus vastikuks arusaamatuseks. «Irmakene... ma armastan sind!» sosistasin ta huultele. Läbi kardinat imbus tuppa pruunikas valgus, nägin ta pruune, hiilgavaid silmi, ma ei mäleta, et oleksin kunagi varem tundnud niivõrd tugevat erutust, aga just siis, kui hakkasin tal püksikesi jalast tirima, helises uksekell.

«Nad tulevad!» hüüatas naine ja tõukas mu eemale. Vaatasin kibedustundega ukse poole, aga juba ta jooksis avama. Seisin paljana voodi kõrval ning mul tuli tahtmine minna just nii neid külalisi tervitama. Kuulsin, kuidas mehehäääl segunes lapsehäälega, — nad siis võtsid ikkagi lapse kaasa, mõtlesin masinlikult ja panin end riidesse. «Kas teie abiikaasat ei olegi kodus?» kuulsin meest küsivat; vaatasin kella: nad olid tulnud pool tundi varem. Mõtlesin vihaga, et isegi laupäeval ei saa end kodus rahulikult tunda. Kammisin parajasti juukseid, kui eestostast kostis klaasiklirinat, panin kammi taskusse ja läksin otsustavalt külaliste juurde.

Kooliõde ja tema abikaasa istusid kušetil, kooliõde naeris ja minu naine koristas maast vaasikildusid, laps püüdis teda seejuures abistada. «Tule ära,» kutsus kooliõde. «Teed veel käed katki.»

Teretasin, «Saage tuttavaks, minu mees,» ütles Irma. Laps vahtis mind hirmunult. «Ega onu ei pahanda,» ütles ta.

Arhitekt kiitis, et mul olevat hea maitse; olin meeldivalt üllatatud, kui ta sisekujunduse printsiipidest rääkides tõi sageli näiteks mõne minu poolt väljamõeldud riieli või värvikombinatsiooni. Kuid vaatamata sellele häiris mind see liigne tuttavlikkus, kuidas ta kõnetas minu naist ja vahel isegi mind. Lõpuks sai laps kartusest võitu ja ronis sülle. Küsisin, mis lapse nimi. «Piret.» Küsisin, kas Piret on ka hea laps. «Hea,» vastas Piret.

«Kas teil ei olegi lapsi?» küsis arhitekt. Vastasin, et ei ole, ja ta naeratas mõistvalt. Järsku turgatas mulle pähe, et selle naeratusega mõtleb ta, et olen impotentne, ja siis ma ütlesin, et minu arvates peaksid inimesed lapsi muretsema alles pärast mõneaastast abieliu, kui nad on majanduslikult kindlustatud.

«Kuidas keegi...» muigas arhitekt.

Naine valas kohvi, hakkasin «Rieslingilt» korki tõmbama, kui arhitekt läks esikusse, tõi pudeli konjakit — see oli tal nähtavasti mantlitaskus — ja ütles: «Ma ei saa kuiva veini juua.»

«Magu?» püüdsin tema moodi mõistvalt naeratada. «Ei, harjumus,» sõnas ta ja valas konjakit. Valasin veini. «Ma tahan ka konjakit,» ütles Irma. Kooliõde ütles, et ta ootab last ja ei või üldse juua. Olin tema avameelsusest vapustatud. «Mis te imestate,» ütles arhitekt, «rasedatel naistel on väga ohtlik alkoholi tarvitada, see võib põhjustada nurisünnitust või lastel idiotismi, te ei tea, mis tähendab idioodist laps...»

Vaatasin Pireti poole: laps istus toolil ja lehitses raamatut. Kohmetusin ja kartsin, et arhitekt võis märgata mu pilku, aga ta vist ei märganud. Seevastu ütles kooliõde: «Meie Piret on väga andekas laps, ta hakkas juba poolteiseaastaselt rääkima.»

Tekkis piinlik vaikus. Irma vaatas mulle etteheitvalt otsa, ainult arhitekt paistis mitte midagi nägevat, ta tõusis ja pani televiisori mängima, siis nihutas tooli ekraanile ligemale ja laps ronis talle sülle. Oli jalg-

pallivõistlus. Hulk aega valitses toas ainult vile ning kommentaatori kiretu kõnevool. Lõpuks küsisin, kas arhitekt on ise ka sporti teinud, ta pöördus ümber ja vastas kurvalt: «Kahjuks ei, olen alati kadestanud neid, kellel on aega käia spordivõistlustel. Meie ajal ei ole enam romantikat, vahest ainult sport võimaldab inimesele väljaelamist.»

«Kas tõesti ainult sport,» ahhetas Irma.

«Muidugi on veel kino ja raamatud, kuid kõik see ei ole täiuslik, sest kinos sa ei või püsti karata, et hüüda: löö teda või lase ta maha; lähed aga võistlustele ning võid seal, niipalju kui tahad, vehkida rusikatega ja karjuda, et ta lööks otse, see lööbki — ning vastane on audis... Aga muid võimalusi nagu polegi, ah jaa, siis veel armuseiklused...» Ta tegi pausi ja vaatas mulle otsa. «Ning ma olen kuulnud, et mõned mehed elavad oma mehelikkuse puudujääke välja patoloogilistes tegudes, ma mõtlen — seksuaalses mõttes.»

«Olen kuulnud, et Lõuna-Ameerikas hakkavad nad jalgpallivõistluse ajal kaklema,» ütles Irma.

«Mitte ainult Lõuna-Ameerikas,» teatas arhitekt.

Läksin üleni kuumaks, ma ei mõistnud, millele vihjas too arhitekt selle seksuaalsusega ja miks ta vaatas just minu otsa. Püüdsin leida mingit sidet selle jutu ja jutu vahel lastest, kuid ma ei suutnud seda leida. Oli piinlik, aga samal ajal ma ei mõistnud, miks pean tundma piinlikkust. Püüdsin edaspidi mitte enam vestlusest osa võtta ja jälgisin mängu. Teine poolaeg lõppes viigiliselt 2:2. «Munajoodikud!» kirus arhitekt.

Siis tõusis kooliõde püsti. «Piretil on aeg magama minna,» ütles ta resoluutselt ja hakkas ukse poole minema.

«Oh, miks te nii vara ära lähete, oli nii meeldiv...» ütles Irma.

«Lapse elus on kõige tähtsam režiim, sina muidugi seda ei tea,» rääkis kooliõde; kõrvaltoas helises telefon ja ma kiirustasin kergendusohkega seda vastu võtma.

«Kas Elmer on kodus?» küsis käre mehehäääl. Vastasin, et Elmer ei ela siin, ta vabandas, aga ma ei pannud veel telefonitoru hargile. Kuulasin ühtlast tuututamist ja tänasin õnne, et ma ei pea osa võtma lahkumistseremooniast, kus mul tuleks öelda, et oleks ääretult meeldiv, kui nad õige pea meid jälle külastaksid. Kuulsin, kuidas nad jätsid nägemiseni; väljas oli juba pime, lampide ümber udutas, korraga meenus mulle, et kui enne külaliste tulekut vaatasin aknast välja, sõitis hoovi takso, taksost tulid välja just meie külalised ja arhitekt näitas naerdes minu peale, aga mina olin siis peaaegu paljas... Mõtlesin jubedustundega, et just seda arhitekt mõtleski patoloogilisuse all, ja ma oleksin häbi pärast maa alla vajunud, kujutlesin, kuidas ta hakkab nüüd tuttavatele rääkima, et Irma mees on haiglane tüüp, et tal on vaesest naisest kahju, aga mis parata, inimene peab kuidagimoodi oma impotentsust kompenseerima... Kujutlesin, mis näoga sellist juttu kuulaks Irma — ja ma läksin

tuikudes teise tuppa. Avasin ukse ja sinna ma tardusin: televiisori ees istus arhitekt, ekraani sinine helendus mängles ta kiilal otsaesisel. Irma istus tema kõrval ja arhitekt valas parajasti konjakit. Toetasin selja vastu uksepiita, nad ei märganud minu tulekut. «Ma ei mõista, miks nad neid vanu ja igavaid filme näitavad,» ütles arhitekt.

«Aga minule sellised filmid meeldivad,» sõnas Irma. «Minu jaoks on see ajaviide, vaatan sageli ekraanile isegi nii, et mõtlen seejuures oma mõtteid. Mõnikord unistan, väga meeldiv on unistada hämaras toas. Ja konjakit on hea juua.»

Istusin ja valasin endale morsiklaasitäie veini. «Ja teate,» jätkas Irma, «mulle meeldib marjul või seenil käia, ümberringi on vaikne mets, ainult linnud laulavad ning miski ei sega mind seal mõtlemast. Kas teie armastate metsa?»

Mõtlesin, et võiksin nüüd kuidagi jutu sees arhitektile seletada, et tegelikult ma ei ole selline, nagu ta mõtleb, kuid ükskõik mis moel ma seda teeksin, ikka mõistaks ta mind valesti, ja see oleks nagu otseseks kinnituseks tema oletustele. Ma ei teadnud, mida teha.

«Aga minul oli väga raske lapsepõli,» hakkas arhitekt jutustama. «Minu vanemad ei tundnud arhitektuuri vastu mitte mingisugust huvi, isa jõi ja emal oli ilmselt armuke, kasvasime vennaga omapead ja kodus oli alalõpmata tüli...»

Märkasin, et arhitekt oli jõudnud oma konjakipudeli peaaegu tühjaks juua, esimesel hetkel olin rõõmus, kuid siis valdas mind hirm, et tal võib purjus peaga see aknalugu uuesti meelde tulla ja vaevalt siis suudab miski teda pidurdada ning ta hakkab sellest kohe Irmale rääkima. Aga mida rohkem ta mu naisele oma kurba saatust kurtis, seda piinavam oli mul kuulata, ja lõpuks otsustasin valida kahest halvast parema: nihutasin jala seina poole — seal lebas maas televiisori toitejuhe. Loksutasin sussi jalast, võtsin juhtme varvaste vahele ja tõmbasin. Helendav ekraan jooksis kokku peenikeseks kriipsuks.

«Televiisor läks katki,» teatasin õndsalt.

«Tore lugu,» ütles arhitekt ükskõikselt. «Kas teil on varem ka seda juhtunud?»

«Küll sul on alles pikad telefonikõned,» Irma oli alles nüüd mind märganud. «Kas tohib küsida, kes see oli, või hoiad sa seda saladuses?»

«Jaa, mehel peavad naise ees olema saladused,» lallutas arhitekt. «Ärge püüdkegi oma mehe saladuste jälile saada, sest siis ta muutub teie jaoks igavaks.»

«Mina küll nii ei taha,» ütles Irma ja vaatas abiotsivalt minu poole.

«Ärge end petke, tahate küll, kui te mind ei usu, siis küsige oma mehe käest,» ja arhitekt pilgutas mulle silma.

Mul jäi süda seisma, olin kindel, et ta jutustab kohe Irmale, milline haiglane tüüp ma olen; küsisin kogeldes, kas ta ei soovi kohvi.

«Ma ei joo vastu õhtut palju kohvi,» ütles arhitekt, «aga kas te soo-

vite ehk konjakit?» Raputasin pead. Arhitekt valas pudelipõhja endale ja jätkas: «Kujutage ette, arvasin, vähemalt lootsin, et meie abieliu on õnnelik, aga vastupidi, minu naine ei mõista mitte mõhkugi arhitektuurist, vahel olen sunnitud mõtlema, et võib-olla oleks õigem, kui me ei elaks koos, siis oleks meil mõlemal veel võimalus.» Ta ohkas. «Minu arvates ei tohiks inimesed abielluda lihtsalt füüsilise külgetõmbe ajendil.»

«Kui kurb,» ohkas Irma kaasa.

«Kui soovite, siis võin helistada takso välja, laupäeviti on neid tänavalt võimatu saada.» Tõusin, et minna taksot tellima, aga arhitekt peatas mind. «Ärge nähke vaeva, ma ei armasta taksoga sõita ja üldse on vaimuinimestel kasulik jalgsi käia, sest räägitakse, et liikumisnälga olevat meie sajandi katkuks. Aga teate...» pöördus ta uuesti Irma poole, «mulle meeldivad sellised hingelised naised nagu teie. Ma olen aus ja otsekohene inimene ning seepärast pean teile pihtima, et seda ei saa ma oma naise kohta öelda... Ega te ei pahanda, et ma nii teie klassiõest räägin.»

«Oi, mis te nüüd,» punastas Irma heameelest.

Ma nägin, kuidas Irma punastas heameelest, ja mulle tuli meelde, et olen seda kunagi varem näinud, just niisamuti ta punastas... Nägin kevadise pargi rohelist, õrnu läbipaistvaid lehti, Puhus kerge tuul, lehed liikusid. Istusime tiigi kaldal roheliseks värvitud pingil ja vaatasime, kuidas kuldkalad kord tõusid veepinnale, siis laskusid jälle põhjasügavusse. Vaatasin kalu ja Irmat ja äkki ma ütlesin, et ta on hapralt romantiline tütarlaps; ta punastas heameelest, aga siis juhtus midagi, mida ma ei suutnud meenutada, aga mulle tundus, et see peaks olema väga oluline. Pigistasin silmad kinni, et koike uuesti meelde tuletada. Puhus kerge tuul. Vaatasime, kuidas puude lehed liikusid. Toetusime tiigi kaldal olevale barjäärile. Nägin roheliseks värvitud pinki. Tegin ettepaneku istuda pingile. Irma hoiatas, et pink võib veel määrida. Katsusin näpuga, värv oli kuivanud. Jälgisime, kuidas kuldkalad tõusid pinnale ja sukeldusid sügavusse. Irma ütles, et ta kadestab kalu. Ma ei küsinud, miks nimelt. Vaatasin kalu, siis Irmale otsa. Korraga läbis mind seletamatu õnnejoovastus ja ma tahtsin Irmale midagi väga head öelda. Siis ütlesin, et ta on hapralt romantiline tütarlaps. Ta punastas heameelest... Aga rohkem ma ei suutnud meelde tuletada. Tõusin püsti, läksin esikusse, isegi sellel ajal, kui riietusin, seisis silmade ees kevadise pargi roheline. Aga tänaval oli ilm läinud tuuliseks ja külmaks, kahetsesin, et ei pannud mütsi pähe, kuid ma ei tahtnud enam tagasi minna, võib-olla oli see liialdatud kiirustamine, aga ma pidin minema parki, et meenutada, mis toimus pärast seda. Õnneks ei tulnud trammi kaua oodata.

Silmitsesin läbi akna pimedust, helendavaid akenderidu, aken oli hiline, pühkis selle käeseljaga kuivaks ja püüdsin mitte millelegi mõelda, see on alati nii, kui püüad midagi pingsalt meenutada, siis osu-

tub meenutamine lootusetuks ettevõtteks, aga kui suudad seda mõneks ajaks unustada, siis tuleb iseenesest meelde. Hakkasin lugema lambaid, oli naljakas tunne, nagu tahaks magama jääda, aga ei jää. Korraga tajusin, et mind vaadatakse, pöörasin pead, et vaatajat tabada. See oli noorepoolne nahkjopis mees, ta lihtsalt jõllitas mulle otsa ja ei pööranud pilku ära. Mul hakkas palav. Vaatasin aknast välja, oli veel sõita üks peatusejagu. Kallutasin end veidi tahapoole ja tabasin akna peegelpildis mind silmitsenud mehe näo ning mulle tundus, et ta tahab minu poole osutades kellelegi märku anda. Läksin vaguni teise otsa. Kui ümber vaatasin, siis noormees ei istunud enam oma kohal, nägin, et ta seisab teise ukse juures ja ikka veel vahib mind. Otsustasin, et järgmises peatuses astun trammist maha, aga kui tramm uuesti liikuma hakkab, siis hüppan peale. Järgmisest peatusest oleks pargini olnud umbes sama maa. Tramm peatus, kuid nahkjopis mees sõitis edasi. Tundsin kirjeldamatut kahjutunnet, olin kindel, et mees pidas mind kurjategijaks, kui ta oli mingi uuriija või sedasorti ametimees; ta pidas mind kurjategijaks ja ma oleksin tahtnud, et ta oleks mind kinni võtnud ja miilitsasse viinud ning ma oleksin siis võinud tõestada oma süütust.

Ronisin läbi sahisevate lehtede künkale. Puude vahel säras linn. All tiigivees sillerdas tuledekuma. Kuskil sügavuses ujusid kuldkalad. Tundsin, et olen viimasel ajal muutunud närviliseks. Nõjatusin tiigiäärsele barjäärile. Sügisene tuul oli juba suurema osa lehti maha rebinud, aga need harvad lehed, mis liikusid läikivatena tuules, tekitasid jubedustunnet. Samas kõrval põles lamp, mis kõikus otsekui hullunult. Tuul oli veelgi tugevamaks läinud. Kaugemal paistis maantee ja autolaternad sõitsid mööda neoontuledest valgustatud kõrgest hoonest. Püüdsin mõistatada, kuidas kalad talvituvad, olin kuulnud, et nad poevad mudasse, aga ma ei uskunud seda. Posti otsas kõikuv lamp pani vee hiilgama, aga kalade punakaskuldseid selgi ei olnud näha. Mulle meenus, et see oli tegelikult Irma, kes mind pingile istuma kutsus. Ta võttis mul käest kinni ja ütles: «Tule.»

«Võib-olla on pink alles värvitud.» Ma tahtsin veel vaadata vette, sest vees keerlesid kalad, püüdes leivapalukesti.

Irma katsus näpuga pinki. «Kuiv. Ja näe, kõrval pingi peal istutakse.» Nagu vastumeelselt istusin. Irma surus end minu vastu. «Miks sa nii tõsine oled?» küsis ta. Ma ei teadnud, vahtisin ühtsoodu vett, ma teadsin, et pean otsustama, siiski lootsin veel seda edasi lükata, siiski ei tahtnud otsustamist edasi lükata, ma ei teadnud, mida tahtsin. Irma surus end veelgi tihedamalt minu vastu, vaatasin talle otsa, ta vaatas kalu; me mõlemad vaatasime kalu. Tajusin korraga, et ta ootab, et ma talle midagi ütleksin, aga samas teadsin, et ükskõik, mis ma ka ütlen, kõlab see rumalana ja usun, et seetõttu ütlesingi, et ta on hapralt romantiline tütarlaps, teadsin, et ma lihtsalt ei suutnud enam midagi tobedamat välja mõelda, aga Irma punastas heameelest, vaatas kõrvale, äkki haa-

ras ta mu käest kinni ja ütles: «Vaata, mis see seal põõsas teeb.» Vaatasin tema pilgu suunas ja ei saanud kohe aru, siis taipasin, võtsin Irmal käest kinni ja tõmbasin ta minema. Irma vaatas veel korraks tagasi, siis hakkas jooksma. Jooksin temale järele ja me käisime hulk aega vaikides. «Miks sa tema juurde ei läinud?» küsis Irma. Vihastasin ja ütlesin, et see ei ole minu asi, mis teine teeb. «Te olete vastikud,» ütles Irma. «Teie kõik.»

Märkasin, et oli hakanud vihma sadama. Tõmbasin mantlihõlmad koomale ja jooksin trammi peale. Helistasin mitu korda, enne kui Irma tuli avama. Vabandasin, et olin võtme koju unustanud. «Ta läks kohe pärast seda ära, kui sina välja läksid,» ütles Irma.

Magamistuppa minnes nägin, et nõud olid koristamata, mõtlesin talle seda öelda, kuid siis lõin käega. Võtsin kohe riidest lahti ja läksin voodisse. Olin just kustutanud tule, kui Irma tuppa tuli. Lamasin, põrnitsedes pimedat seina. «Mis see arhitekt veel rääkis, ega ta mind taga ei rääkinud?» küsisin nagu naljatades. Kuulsin, kuidas naine ohkas, võttis midagi kapist ja läks tagasi kõrvaltuppa. Tükk aega oli seal vaikus, siis kuulsin, kuidas Irma heitis kušetile pikali ja kustutas tule. Ma ei suutnud enam lamada, istusin voodi servale ja külm higi voolas mööda selga alla. Nii jäingi sinna istuma, põrnitsedes ühtsoodu läbi kardinat valguvat linnatulede kuma.

Sinule

I

Sa nõuad, et oleksin nii nagu sina.
Et vaid seda maailma näeksin,
mis sinu silmades peegeldub.
Et muredeks peaksin ainult neid vaevu,
mis sulle on muredeks.
Et rõõme vaid neid rõõmustaksin,
mida sina pead õnneks.
Et mul kogu elust enne sind
poleks midagi meiega kaasa võtta.
Et mul sinu kõrval poleks mälus
ei ainsatki nägu, ei hellitust, sõna, ei kaotust,
ei ainsatki hetke elu, mis oli teistega.

Aga keda sa siis armastaksid?
Iseenese varju peeglil?
Või oma unenägude igatsust?

II

Üks oli muld. Olid meeles tal
lehtede langemissahin,
esimese külma sammudekõmin,
pakases sinkjalt säranud tähed,
hangede hääletu raskus
ja rauktalve porised jäljed.

Teine oli vihm. Mäletas hästi
hommiku härmatishalli udu,
päikese leekivat ketast,
valgete rüngaste torne ja võlve
ja langemist tuule kiuste alla, mulla poole.

Üks oli muld. Vihm teine.
On ölekõrreta lõpmatus üheta. Teiseta
naergi krigiseb liivaks.

III

Meis kahes kaks maailma on.

Piirid vaid koos.
Nagu põllul ja metsal.
Nagu merel ja maal.
On tee ainult ühine.
Oleme koos ainult rannal.

Olime kaugel.
Nagu päike ja kuu.
Tulime kaugelt.
Leia me jäljed tähtede vahel!

Kaks maailma oli.
Kaks maailma jäävad.
Tuleb kolmas. Ütleb temagi:
isa ja ema.

Kuid tema on tee.
Tema on rand.

Elulugu, teine lõik

amasin voodi all, ja seal ma siis lamasin. Mulle näib, et voodi all oli tolmune. Mu suunurkades oli tolm segunenud rasvaga. Ma olin äsja pekki söönud, praetud pekki. Olin ka teed joonud, kuid peki maitse püsis kauem, millele nüüd lisandus ka veel tolm. Lamasin nüüd voodi all.

Ma polnud vöörihma kinni tõmmanud, pandla serv vajutas paremasse kubemesse. Vasakpoolne kraenurk oli lahti jäänud ja kattis polstrina seda kohta põrandal, millele põsenukiga toetusin. Püsisin liikumatult, ent see polnud puhkamine. Puhkasin niisama vähe kui jänes, kes äsja on jahimeest näinud. Ka mina olin äsja jahimehi kuulnud, ja lamasin nüüd voodi all.

Veel sekund, minut, sajand tagasi olin laua ääres istunud. Olin söönud, joonud, sooja saanud, olin julge ja juba pisut unine. Olime rääkinud magamisest. Oleksin tarvitsenud vaid püsti tõusta, ainult korraks püsti tõusta ja lasta end siis ettepoole kukkuda. Siis oleksid nad mu voodist leidnud. Nüüd leiavad nad mu voodi alt. Nad leidsidki mu kätte.

Lamasin voodi all, pisut lõuna pool Kutno ja Konini vahelisest teest, nii umbes Kolo kohal. Pisut ja umbes; mul polnud ei kompassi ega kaarti. See oli kahekümnendal jaanuaril — nagu ma pärast olen öelnud; mul polnud kalendrit ja mul polnud kella. Kella olin ma viimast korda kolmeteistkümnendal jaanuaril näinud, ja viimast korda öeldi mulle kellaega tõenäoliselt kuueteistkümnenda jaanuari paiku.

Kui ükski reegel enam ei kehti, on raske midagi niisugust kindlaks määrata, välja arvatud ehk seda, et saabub päev ja siis uuesti öö. Kui ei kehti enam see, et hommikul üles tõustakse ja öhtul magama heidetakse, et hommikul midagi süüa antakse, samuti lõuna ajal ja öhtul, et kella kahest neljani või neljateistkümnest kuueteistkümneni valvepostil seistakse, et hommikuti kell seitse rivistutakse ja Lale Andersen kesköö paiku laulab — kui see kõik enam ei kehti, siis on raske kellaega kindlaks määrata. Ja kui see oli pühapäeva hommikupoolik, siis kui köögisõdur maha lasti, selle asemel et kirikus oleks istunud ja lauldud jumalast, kes rauda laseb taguda, ja kui teatakse vaid seda, et see

oli hästi valge talvehommik, mil kõige peale vaatamata lund söödi, ja kui uskuda, et oli möödunud kuid, mille jooksul enam polnud tunda saadud ahjusoojust, siis polnud enam oluline seegi asjaolu, et lamad koputamise ajal poola talupoja voodi all.

Oluline oli vaid see, et koputati. Samuti oli küllalt oluline pingilt maha hüpatas kiiresti varju leida. Koputus kõrvalesta pihta. See tähendas viimast kõrvalepõiget, pelgupaiga leidmist kõige sügavama koopa kitsaimas praos, sügava vao põllumullas, tolmus — ah, kõike varjavas tolmukihis.

See kõik ei vastanud reeglitele. Käsiraamatutes ning eepostes talletatud reeglitele. Vaenlase kodumaal pole sünnis istuda tema enda laua taha, õgida ja ainult õgimisele mõelda. Kui pole silmas peetud julgeolekut, ei tohi ka magamisele mõelda. Üksi jäänud, pistetakse talumehele ja tema naisele püssitoru nina alla ja pannakse nad siis kambri- risse luku taha. Või mis veelgi parem — kõigepealt surutakse neile kõis hammaste vahele: siis saab rahulikult süüa, nagu ukse poole, püssitoru ukse poole, üks käsi kuulipildujal ja ainult teine käsi peki küljes. Nii elatakse raamatutes, ja teisiti polegi võimalik kaua elada. Koputamise peale ei hüpata voodi alla. Vaateväli on tähtsam kui kaitstud positsioon. Kus selle voodi all on vaateväli? Seal on olemas vaid tundmused, seal pole sõda. Kui niisuguses olukorras koputatakse, tuleb kiiver pähe ja kuulipilduja õlale tõmmata, hõigata nagu Kleisti-aegne ratsanik: sisse, kui sa pole rätsepasell! Ja kui see tõepoolest pole rätsepasell, kui see on keegi, kes on hambuni relvastatud, siis lastakse nii terasel kui ka tinal õhus vihiseda. Ja kui neid on mitu, neid, kes on hambuni relvastatud, siis lastakse vastavalt suurematel terase- ning tinahulkadel õhus vihiseda ja hõigatakse samal ajal nagu Schilli husaar: mind, te koerad, kätte ei saa! Ja siis loendatakse pauke ja mõeldakse: viimane on minu jaoks, oh sa mu tõmmu tütarlaps. Mitte mingil juhul ei hüpata voodi alla. Mina aga hüppasin voodi alla.

Samuti oleksin ma pidanud vaenlasi tükk aega varem tabama, mitte alles siin voodi kõrval, Kolost pisut lõuna pool. Ka oleksin neid juba varem pidanud tagasi lööma, kõigepealt Uraalide taha. Juba pikemat aega polnud ma enam raamatute järgi talitanud, juba enne seda mitte, kui voodi alla pugessin.

Selle asemel et vaenlasi tagasi lüüa, olin varvast lasknud, ja ainult sellepärast, et vaenlased minu pihta tulistasid. Selle asemel et silmas pidada hiigelüritust tervikuna, olin kuidagi väga isiklikust seisukohast lähtunud. Olin vaid oma naha hoidmisele mõtelnud, olin kõhu käsku kuulama jäänud, olin oma jalgu vaadanud, ainult sellepärast, et nad olid ära külmanud. Ja kui ma kõõgisõduri maha lasksin, siis ainult sellepärast, et ta muidu mind oleks maha lasknud. Mina, minu, minule, mind. Olin liiga palju ainult iseennast arvestanud ja sealjuures unus-

tanud, et vaenlane kuulus tegelikult Uraalide taha ja mina mitte mingil juhul poola talumehe voodi alla. Ometi lamasin ma seal, käsivarred ettepoole sirutatud, käed pöranda vastu surutud, jalad kergelt konksus, saabaste siseservad vastu pörandat. Silmad olid lahti jäänud, petrooleumilambi kahvatus valguses nägin ripakil madratsivedru; mäletan selgesti seda vedru, suunurkades kleepuvat rasva ning tolmu, samuti vööpannalt kubemes. Mäletan ka veel, kui hästi ma kõike kuulsin. Vasak kõrv, millega paremini kuulsin, oli küll kraenurga vastu surutud, ent ma kuulsin nüüd ka teisega väga hästi. Naine karjus, lakamatult ja hästi poolapäraselt; alguses olin arvanud, et ta on tumm. Mees karjus ukse suunas, seejärel poola keeles, ja lõpuks hüüdis ta mulle midagi voodi alla, saksa keeles. Ta hüüdis mulle, et ma välja tuleksin, tal paistis kiire olevat, ja mulle näis, et ta karjus ukse poole, et ma juba välja tulen, et nad tulistamisega veel pisut ootaksid, et ta nägevat selgelt, kuidas ma tema voodi alt juba välja ronin. Ka seda hüüdis ta kiirustades.

Ma ei julge väita, et ta oleks rõomustanud. Ometi oli tal selleks põhjus: ma olin lahkumas. Kellelegi ei meeldi, kui tema voodi all on keegi mees. Kellelegi ei meeldi püssiga mees ukSELÄVEL. Ent ta laskis mu sisse, tusaselt, kuid veendunud oma talitusviisis.

Ilmselt aitasid selleks kaasa pilkane öö, lõuahabemes kleepuv pori ning saksa rünnakurelv. Rünnakurelv on mõeldud rünnakuks. Ta on kerge, hästi käsitsetav, usaldusväärne, ja usaldusväärne mees oskab sellega üsna kiiresti tulistada. Mitteusaldusväärne mees aga, inimene, kes ei mäleta enam reegleid, kuna ta juba pikemat aega pole õigeaegselt süüa saanud, niisugune mees tulistab saksa rünnakurelvaga veelgi kiiremini. Ja kes niisugust meest sõja ajal kell kaksteist öösel oma lävel kohtab, tunneb reegleid: niisugune mees tuleb kiiresti sisse lasta.

Mees, kes mind nii kiiresti sisse oli lasknud, karjus nüüd ukse poole, arvatavasti ütles ta, et laseb mind kiiresti jälle välja. Ja põhjuse hüüdis ta mulle voodi alla: väljas on suur hulk mehi, kellel on palju relvi ja kes ei taha teda ega tema pekki, vaid nimelt just mind, mind sealt voodi alt.

Mulle näib, et ta rääkis tulistamisest; ta arvas, et teised olid tulistamisest rääkinud.

Olin nõus seda uskuma. Me kõik rääkisime tol ajal üsna sageli tulistamisest. Ja me kõik piirdusime tookord ainult harva rääkimisega. Samuti ei kehtinud enam reegel, mille järgi enne tulistamist oleks tulnud hõigata: pidage, või ma lasen. Lihtsalt tulistati, kuna see kiirendas tohutult sündmuste käiku ja sundis vastase niikuinii peatuma.

Ainult sihtida tuli hästi. Kõõgisõdur, kelle ma maha lasksin, ei sihtinud hästi. Ta väljus oma punkrist, nägi mind, haaras millegi järele, pööras oma laskeriista minu poole — vasak käsi püssitoru küljes aset-

seva ketta ees, parem käsi püssipäral — ja tulistas mind. Mind, kes ma seisin hoopis teisest tulest tekitatud suitsu käes ja nautisin lõhnu, mis üle päikese käes sätendava lume minuni jõudsid: oad, ah — sibulad, pekk ning murulauk, keset sügavat talvenälga, keset ööde-, päevade-, kilomeetrite-, põgenemisteede-pikkust nälga. Keset kogu seda lumega võrtsitatud nälga olin jäänud jalgu murulaugu- ning oasuitsu-rünnakule, viibisin juba keset unenägu oamäest, mille otsas seisis sibulatorn ja mille küljed läikisid pekist. Siis aga tuli kuri kokk, siis tuli kokk oma uksest välja, siis tuli valges kitlis sõdur uksest välja ja saatis kuuli läbi mu unenäo.

Siis tulistasin ma ise tema valget kitlit. Olin tookord kaheksateist aastat vana.

Siis jooksis läbi talvise metsa inimene, kes teadis: palju kokki valvab sõdurite putru, palju kokki maksab kätte ühe koka surma eest. palju kokki jätab maha kulbi ja võtab kätte relva, kui nende kolde ees tulistatakse.

Niisiis jooksis inimene läbi metsa ega näinud metskitsekest ega teisi loomi kuuskede all, ei kuulnud ka lindude sosinat ega haldjate laulu.

Ma jooksin. Kui kaua, seda ma ei tea. Kuhu, seda ma ei tea. Kuidas, seda ma ei tea. Kuidas joostakse seitsmepäevase võidujooksu seitsmendal päeval? Kuidas joostakse seitsmendal näljapäeval? Kuidas joostakse, kui varbad musta porikihi all on pakasest mustaks tõmbunud?

Kui põhjused on olemas, siis joostakse. Mahajäänud surnud kokk kujutab endast korraga suurt põhjuste hulka. Surnud kokk kiirustab sind kohutavalt taga. Ma jooksin.

Kas ma peatusin? Jah, ma peatusin nagu ette nähtud. Raamatutes öeldakse niisugusel puhul tavaliselt: ta põlved nõtkusid. Mu põlved nõtkusid ja ma peatusin kraavi serval. Lume seest paistis midagi: lahti-käristatud kott tsementi, suur tükk kõvakskuivanud tsementi. Kuidas see siia sai? Peatusin ratastega kanalas, mille nurkades vedeles kaks peotäit määrdunud põhku, kuhu alla ma lõpuks pugegin. Leppigu kokad kanadega, mina olin kindlas kohas. Peatusin ka traadil, traatidest koosneva aia kõige ülemisel traadil, mil polnud okkaid. Oleksin ka okastel peatunud; teisiti poleks võimalik olnud.

Jooksin läbi metsa, kuni saabus öö. Põlved nõtkusid sügavas lumes. Peatusin iga takistuse ees. Mitte kauaks. Ma ei pidanud enam kuigi kaua vastu.

Jõudsin ma onni, maja, lossi või kindluse juurde? Kindluse juurde, kindluse sisse, laua taha, taldrikuni. Voodi alla. Seal ma siis lamasin, kuigi alles äsja olin pingil istunud. Pingil, mis meenutas trooni. Kahvel mu käes oli valitsuskepp. Rõhitsesin nagu kuningas. Olin unustanud omad, kes mind juba ammu olid unustanud. Olin unustanud vaenlase, kes mind polnud unustanud. Kuninga- ja soldatireegleid mitte arvesta-

des olin enda kohta kõik öelnud: sakslane? Jah. — Üksinda? Jah. — Juba pikemat aega? Usun, et jah. — Miks? Teised tulid ja me jooksim; alguses kõik, siis ainult mõned, siis vaid mina üksinda. — Kuhu teised jäid? Lumme, nad jäid lumme; püssikuul naba all, püssikuul põrnas, püssikuul läbi kõrva. Ühel oli kuul tunginud ainult põlve sisse, ta päästis lahti käsigranaadi, ja seejärel näis, nagu ütleks granaat talle midagi. — Ja kui vaenlane teid tulistas, kas te siis vastu ei tulistanud? Seda küll, nagu mängureeglid ette näevad. Alguses tulistasime sagedamalt, siis juba harvemini. Ükskord — oli juba hilja — tulistasime ennast veel kord vabaks. — Vabaks? Jah, siis, kui nemad meid udu käes ümber piirasid, tulistasime ennast vabaks; tulistasime — ja nad kadusid. Seejärel olin üksi. — Ja kas sa tulistasid ennast veel sageli vabaks?

Polnud viga, ütlesin, asetades taldriku viltu püssipärale; taldriku peal oli veel rasva, samuti leiba, ja ma ei lausunud talumehele köögi-sõdurist sõnagi.

Siis tuli keegi, et seda talumehele ütelda.

Koputati uksele. Nagu hobusekabjaga. Nagu oleks see mõni sokk. Kolmsada kokka koputas kolmesaja lihalauaga. Kolmsada mongoli tõugu hobust müristas vastu ukselaud. Kolm tuhat hobujõudu ründas talumehe ja minu väravat. 2. Ukraina rinne andis kollektiivse rusika-hoobi meie uksele.

Nagu hiljem meenutasin, haarasin kätte tühja taldriku ja laetud püssi, heites nii taldriku, püssi kui ka iseenda voodi alla.

Sellega eksisin paljude reeglite vastu; need olid reeglid taldrikutega ümberkäimise, saksa relvadega ümberkäimise, vaenlasega ümberkäimise kohta; samuti eksisin reegli vastu, mis käis minu endaga ümberkäimise kohta. Mõni ime siis, et lamasin talvisel ööl liikumatult, suu täis tolmu ning pekki, rauast pannal kubemes, põsenukk kraenurgal, täie kõhuga ja teravalt kuulatades talumehe voodi all, pisut lõuna pool Koninist Kutnosse viiva tee ääres, siis, kui käimas oli sõda.

Mõni ime siis, et tõusin püsti, kui talumees «püsti» käratas. Siis läksin ukse juurde. Siis tõstsin käed üles.

Saksa keelest tõlkinud R. TASA

SDV kirjanik Hermann Kant sündis 1926. aastal Hamburgis. Pärast elektrikutse omandamist võttis ta sõdurina osa II maailmasõjast, sattudes lõpuks Poolasse sõjavangi.

1952—1956 õppis Kant Berliinis germanistikat, töötades siis mõnda aega assistendina Humboldti-nimelises ülikoolis. Käesoleval ajal elab vabakutselise kirjanikuna Berliinis.

Kirjanikutegevust alustas Kant kultuurilis-kirjanduslooliste fõljetonidega. 1962. a. ilmus tema esikteos, proosakogu «Pisut lõunamerd» («Ein bischen Südsee»), milles küllaltki poeetilises vormis kirjeldatakse lihtsate inimeste elukäiku.

Kuulsaks sai H. Kant väga menuka ja paljudesse keeltesse tõlgitud romaaniga «Aula» (1964). See teos on rikas nii huvitavate probleemide kui ka värvikate karakterite poolest. Peategelase, endise tööliste-talupoegade fakulteedi õpilase silmade läbi tutvub lugeja tükikesega SDV ajaloost, õpib tundma moraalseid ning filosoofilisi tõekspidamisi, mis olid tihedalt seotud uue, sotsialistliku intelligentsi kujunemise ja paralleelselt aset leidva kultuurirevolutsiooniga. Samas ei saa märkimata jätta kirjaniku suurepärase stiilitunnet, tema meisterlikku keelt ning humoorikat, pisut groteski kalduvat kõnemaneeeri.

Käesolev novell ilmus ajakirja «NDL» 1970. a. neljandas numbris.

Rahu

Nende haudadest möödub me jalg;
siin surnud mehed koos,
võitjad ja võidetud —
kõigil on võrdne voos.

Toonela hämus
kiivus ei näri.
Kellele võit jäi —
keegi ei päri.

Unistusvariatsioonid

Siruta, püüa
päikesekiirt,
uuri ja hüüa:
kaugel veel piir.

Siis õhtuses rahu
all iidse puu
öö saabudes tasa
vaikib mu suu —
mu unistus see!

Virgu ja hüüa —
näe, päikesekiir!
Püüa! Veel! Ja veel!
Kuni rutakas päev
rahuneb taas...
All pika sihvaka puu...
Laskub tumemust öö

nagu mina.

* *
*

Olen Ameerika nuhtlus —
kalju, mille vastu Vabadus
lõi oma varba.
Olen suurim viga,
mis sündinud aegade hämus.

Aafrika kild

Nii kaugel,
nii eemal
oled minust, Aafrika.
Siiski südames sind kannan:
su igivanu jutte,
su iidseid laule,
sündinud su verest ja su luust.
Olen sinu hälbind poeg.
Nii tihti ei teagi,
et nii kaugel,
nii eemal
oled minust, Aafrika.
On vaikinud trummid.
Siiski — ei!
Läbi aegade hämu
kuulen jälle su häält.
Isaisade maa,
minus igatsus keeb.
Olen kodutu rändur,
kerjus leel, mis minu jaoks vale,
sest nii kaugel,
nii eemal
on minust, Aafrika,
su tõmmu pale.

Inglise keelest tõlkinud A. ERIKSON

USA neegerkirjanik Langston Hughes oli prosaist, luuletaja, näitekirjanik, tõlkija ja õppejõud. Kuid eelkõige luuletaja. Ta sündis 1. veebr. 1902. a. Joplinis, Missouri osariigis. Pidas üle poole tosina ameti. 1922. a. astus Columbia ülikooli. Aasta hiljem katkestas õpingud. Rändas hea hulk aastaid Euroopas ja Aafrikas. Oppis hiljem Lincolni ülikoolis, mille lõpetamise järel hakkas elukutseliseks kirjanikuks. Oli nn. Harlemi Renessansi, ameerika neegerintelligentsi kultuurilis-kirjandusliku liikumise innukas osaleja.

Hughes'i enam kui kolmekümnekõttelise loomingu hulka mahub üheksa luuletuskogu, kaks romaani ja kolm kogu jutustusi. Innustunud teatrist, kirjutas Hughes kolm näidendit. Hughes suri New Yorgis 22. mail 1967. a. Ta laulab kõigest, kõige enam aga oma rahva vermerikkast saatusest.

Aukartus elu ees

Albert Schweitzer, mees, kellelt pärineb juhtmõte «aukartus elu ees», sündis veidi vähem kui saja aasta eest Elsassis ja elas üheksakümne aastaseks, olles oma elu viimastel aastakümnetel üheks kahekümnenda sajandi elavaks legendiks. Juba noores eas sai ta laialdaselt tuntuks kui teoloog, filosoof ja organist, aga eriti kuulsaks tegi teda põhjalik muusikaajalooliline uurimus Johann Sebastian Bachist. Ja siis astus ta kõigi oma tuttavate hämmastuseks kolmekümmeselt veel kord ülikooli, omandas lisaks kahele olemasolevale veel arstiteaduste doktori kraadi, sõitis arstina tööle Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrikasse, praegusesse Gabooni, rajas seal oma haigla ja mõningate vaheaegadega töötas selle juhatajana 52 aastat kuni oma surmani. Tema tegevuse kohta on kirjutatud kümneid raamatuid. Mõned tema austajad on Schweitzeris näinud mitte ainult mõtlejat-humanisti, vaid ka prohvetit, kelle isiksus meenutavat püha Franciscust, kui mitte koguni kristluse rajajat ennast. Need võrdlused on küll ülimalt fantastilised, kuid nad annavad veel veenvamalt tunnistust Albert Schweitzeri kuulsusest — nii ebatavalisest kaasaja jaoks — kui rohked autasud (sealhulgas ka Nobeli rahupreemia), mida ta oma elu viimastel aastatel sai mitmetelt valitsustelt ja rahvusvahelistelt organisatsioonidelt.

Eesti lugejatele on Schweitzer seni jäänud ainult kaudselt kuuldud nimeks, samal ajal kui vene keeles ilmus juba mitu aastat tagasi tema Bachi-monograafia ja G. Göttingi raamat «Kohtumised Albert Schweitzeriga». Ilmumas on Schweitzeri filosoofiline peateos — kaheköiteline «Kultuurifilosoofia». Et seda lünka täita, püütaksegi alljärgnevalt põgusalt valgustada selle suurmehe elu ja mõtteid, sest tema filosoofiline juhtmõte leiab üha sagedamat tarvitamist looduskaitse kaasaegsete probleemide, inimese ja looduse vahekorra arutamisel. Schweitzeri vaateid ja tõekspidamisi on püütud esitada võimalikult palju tema oma sõnadega, kusjuures tsiteerimisel on kasutatud peamiselt tema teoste ingliskeelseid tõlkeid, mis olid autorile kergemini kasutatavad.

Nagu juba öeldud, sündis Albert Schweitzer Elsassis, kus tema isa oli protestantlikuks kirikuõpetajaks Kayserbergis, 14. jaanuaril 1875. aastal. Veidi aega pärast Alberti sündimist kolis perekond üle Günsbachi, kus möödusid Schweitzeri lapsepõlv ja noorusaastad. Koolis oli ta keskpärane õpilane ja paistis silma vaid ajaloos. Tema mitmekülgetest vaimuannetest ilmnis kõige varem musikaalsus. Viieaastaselt õppis ta isa juhendamisel klaverit ja kaheksaselt, kui ta jalad vaevu pedaalideni ulatusid, orelit mängima. Üheksa-aastaselt oli ta juba nii vilunud organist, et mängis kirikus jumalateenistusel.

Schweitzeri lapsepõlv ja noorus möödusid religiooses keskkonnas, mis kahtlemata avaldas suurt mõju tema isiksuse ja mõttelaadi kujunemisele. «Schweitzeri religioossed veendumused ja teoloogilised vaated on tema isiksuse lahutamatuks osaks ja neid ei tohi selle inimese hindamisel arvestamata jätta. Ta oli sügavalt ja ausalt religioosne...» kirjutab J. Levada.¹ Millised lapsepõlvemuljed on andnud tõuget Schweitzeri kogu elu saatnud humanismi ja loomaarmastuse tekkeks, seda iseloomustab hästi üks mälestuskild: «Sügava mulje jättis mulle elamus minu seitsmendast või kaheksandast eluaastast. Tegime koos sõbra Heinrich Braeschiga endale ragulkad, millega sai väikesi kive lasta. Oli varakevad ja paastuaeg. Ühel ilusal pühapäevahommikul ütles Heinrich mulle: «Tule, lähme Rebbergi linde laskma.» See ettepanek hirmutas mind, kuid ma ei julgenud keelduda kartuses end naeruväärseks teha.

Me läksime veel raagus puude juurde, mille okstel linnud meid kartmata oma rõõmsat hommikulaulu hõiskasid. Küttiva indiaanlasena ettepoole kummardudes pani mu sõber kivi ragulkasse ja tõmbas kummid pingule. Tema käskivale pilgule alludes ja hirmsa südametunnistuspäina all kannatades tegin samuti, kuid mõttes töötasin mööda sihtida. Samal hetkel hakkasid päikesesäras ja lindude lauluhääldes helisema kirikukellad. See oli esimene helistamine pool tundi enne usklike kirikusse kutsuvat peahelistamist.

Minu jaoks oli see taevane hää. Viskasin ragulka käest, hirmutasin linnud lendu, et nad minu sõbra ragulka laskeulatusest pääseksid, ja põgenesin lausa lennates koju.

Alati, kui puud kevadpäikeses on veel raagus ja kannatuspühal helisevad kellad, mõtlen ma erutatult ja tänulikult sellele, kuidas nad panid mu südames kõlama sõnad: «Sa ei pea mitte tapma!»

Minu lapsepõlves loomade kaitseks alanud liikumine avaldas mulle sügavat muljet. Viimaks ometi julgesid inimesed avalikult välja näidata, et loomaarmastus on loomulik ja tõeliselt inimlik tunne, ja et inimene ei pea mitte end sulgema selle äratundmise ees.

Mul oli tunne, nagu oleks uus valguskiir pimedusest paistma hakanud ja pidevalt heledamaks muutunud.»²

Aastatel 1893—1897 õppis Schweitzer Strassburgi ülikoolis filosoofiat ja teoloogiat. Sel ajal valitses Strassburgi ülikooli usuteaduskonnas väga liberaalne õhkkond, mis ilmselt soodustas seda, et juba ülikoolis õppides kujunesid Schweitzeri teoloogilised vaated ametlikult tunnustatustest erinevateks. Üliõpilasaastatel puhkeb õitsele tema mitmekülgne andekus ja suur tööviime, mis lubab tal lisaks kahe teaduskonna loengute kuulamisele täiendada end veel orelimängus ja muusikateoorias ning praktiseerida organistina. Tema juhendajaks muusika alal oli Strassburgi Püha Wilhelmi kiriku organist Ernest Münch — Bachi muusika suurepärase tundja. Sel ajal oli Strassburgi Püha Wilhelmi kirik üheks koldeks, kus möödunud sajandi lõpul algas Bachi kultus, ja Ernest Münch oli üks esimesi muusikuid, kes hülgas tema muusika XIX sajandil moderniseeritud esitamisi. Schweitzer veetis palju õhtuid koos Münchiga, et arutada, kuidas Bachi muusikat õigemini tõlgitseda, ja

¹ Ю. А. Левада, Альбер Швейцер — мыслитель и человек. «Вопросы философии», nr. 12, 1965, lk. 96.

² A. Schweitzer, Die Lehre von der Ehrfurcht vor dem Leben. München, 1966, lk. 13—14.

lõpuks sai temast Bachi kirglik austaja ja üks parimaid tundjaid. On huvitav, et samal ajal oli Schweitzeri teiseks lemmikhejiloojaks Wagner, tollal veel rohkem vastuseisu kui tunnustust leidnu, keda ta Bachiga võrdselt austas.

1898. aasta kevadel lõpetab Schweitzer edukalt ülikooli. Dissertatsiooni kirjutamiseks määratakse talle kuueks aastaks stipendium. Ta sõidab Pariisi, et kuulata loenguid Sorbonne'i ülikoolis ja täiendada end orelimängus kuulsa prantsuse organisti Charles Maria Widori juures. Schweitzeri ja Widori vahel kujuneb tugev ja kauakestev sõprus, mille aluseks on ühised muusikahuvid ning vaated. Samaaegselt õpib ta ka klaverimängu Liszti õpilase Marie Jaëll-Trautmanni juures, kelle käe all omandatud täiuslik tehnika oli suureks kasuks ka oreli mängimisel.

Järgnevad seitse aastat on Schweitzeri elus töörohked ja produktiivsed. Kõigepealt lõpetab ta kiiresti uurimuse Kanti usufilosoofiast ja kaitseb 1899. a. suvel filosoofiadoktori kraadi. Seejärel hakkab ta lugema teoloogiat Strassburgi ülikoolis, kirjutab paari aastaga oma neli põhilist teoloogilist teost, hakkab juba kavandama kultuurifilosoofiat ja loomulikult mängib sageli orelit.

Selle perioodi silmapaistvamaks saavutuseks on aga monograafia «Johann Sebastian Bach». Tõuke selle kirjutamiseks andis Schweitzerile Widor, kes kaebas, et prantsuse muusikakirjanduses leidub ainult Bachi elulugu tutvustavaid teoseid ja pole ühtegi, milles analüüsitaks sügavamalt tema muusikat ja antaks juhiseid selle esitamiseks. Nii asubki Schweitzer kirjutama Pariisi konservatooriumi üliõpilaste jaoks esseed Bachi muusikast ja selle tõlgitsemisest. Esialgselt kavandatud esseest aga kasvas välja mahukas 455-leheküljeline raamat, mis ilmus 1905. aastal.³

See raamat leidis tunnustust mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka Saksamaal kui väärtuslik lisa Bachi uurimisse. Schweitzerile oli see meeldivaks üllatuseks, sest enda arvates oli ta vaid katsunud täita lünka prantsuse muusikakirjanduses. Kui Schweitzerile tehti ettepanek tõlkida raamat ka saksa keelde (ta valdas täiesti vabalt nii prantsuse kui ka saksa keelt, kuid luges oma emakeeleks siiski saksa keelt), siis leidis ta, et tõlkimise asemel on lihtsam raamat uuesti kirjutada, ja saksakeelne variant, mis ilmus 1908. aastal, paisus kirjastajate kokkumuseks prantsuskeelsega võrreldes poole paksemaks.⁴ Varsti pärast seda tõlgiti raamat ka inglise keelde.

Omal ajal oli Schweitzeri raamat üks väljapaistvamaid Bachi-uurimusi, mis võitis kohe laialdase rahvusvahelise tunnustuse ja mida hindab vääriliselt ka tänapäeva muusikateadus. Selles raamatus esitatud seisukohad on Schweitzer kokkuvõtlikult ära toonud ka oma autobiograafilises teoses «Minu elu ja mõtted»⁵: «Oma võitluses Wagneri vastu pöördusid Wagneri vastased klassikalise muusika ideaali poole niisugusel kujul, nagu nad selle oma rahulduseks olid loonud. Nad defineerisid seda puhta muusikana, mis nende arvates ei tohtinud sisaldada ei poeetilisi ega maalilisi eesmärke, vaid pidi andma ainult kõige täiuslikumaid helide kooskõlasid. Bachi fuugad näisid neile ümberlükkamatu tõestusena, et ta teenis nende puhta muusika ideaale. Vastupidi neile puhta muusika pühaduse kaitsjatele esitan mina Bachi kui helide poeeti ja maa-

³ A. Schweitzer, J. S. Bach, le musicien-poète. Paris, 1905.

⁴ A. Schweitzer, J. S. Bach. Leipzig, 1908.

⁵ A. Schweitzer, Aus meinem Leben und Denken. Leipzig, 1931.

lijat. Kõike, mis on tekstis emotsionaalset ja piltlikku, püüab ta luua muusika abil võimalikult elavalt ja selgelt. Bach'i muusika on poeetiline ja maaliline seepärast, et tema teemad on sündinud poeetilistest ja maalilistest ideedest. Ja väljaspool niisuguseid teemasid kujutab Bach'i heliteos endast helidesse valatud, lõpetatud arhitektuuriteost, oma olemuselt poeetiline ja maaliline muusika avab ennast kui helideks muundunud gooti arhitektuur. Bach'i kunsti olemusest tuleneb, et tema mõju taasloomiseks tuleb teda kuulajaile esitada elava ja täiusliku plastilisusega.»⁶

Ideed, mida Schweitzer esitas oma raamatus Bach'i muusika ja selle interpreteerimise kohta, leidsid laialdast tunnustust tänu sellele, et nad ilmusid väga õigel ajal. Bach'i vastu tärnanud laialdase huvi tõttu oli muusikamaailm jõudnud arusaamisele, et Bach oli midagi muud kui akadeemilise ja klassikalise muusika esindaja. Interpreteerida teda XIX sajandi harjumust mööda oli ilmselt vale ja nii hakati otsima Bach'i stiilile kohast interpreteerimismeetodit. See ei olnud aga veel selgelt formuleerunud ega põhjendatud. Nii esitaski Schweitzeri raamat esmakordselt vaateid, mida jagasid paljud teised Bach'i vastu erilist huvi tundvad muusikud. See silmapaistev muusika-alane teos jäigi Schweitzeril praktiliselt ainukeseks sellelaadseks, kui mitte arvestada koos Widoriga kirjutatud kriitilisi märkmeid Bach'i fuugade ja prelüüdide esitamise kohta Ameerikas ilmunud Bach'i teoste väljaande jaoks, ning 1909. aastal ilmunud raamatut orelitest ja oreliehitusest, milles ta võitleb tehniliselt täiuslike ja gigantsete, kuid halvakõlaliste orelite vastu ning tema enda kavandatud ideaalse orelit eest.

1905. aasta oktoobris saabus järsk pöördepunkt Schweitzeri elus: ta teatas oma vanematele ja mõnele paremale sõbrale kavatsusest hakata õppima arstiteadust, et seejärel minna arstina tööle Ekvatoriaal-Aafrikasse. See plaan, mida ta nüüd teostama asus, oli tal tegelikult ammu mõttes mõlkunud. Juba üliõpilasena oli talle arusaamatu, miks peab tema elama õnnelikku elu, kui tema ümber paljud inimesed viletsuses vaevlevad. Kord tuli ta mõttele, et ta ei tohi oma õnne asjade loomuliku käiguna võtta, vaid peab selle eest midagi vastu andma. Ja asja rahu-likult kaaludes leidis ta endal olevat õiguse elada kunstile ja teadusele kuni kolmekümne aastaseks saamiseni, et seejärel pühenduda inimkonna otsesele teenimisele. Saanud teada, et Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrikas tuntakse suurt puudust arstidest, otsustas Schweitzer selle tema jaoks sobiva võimaluse ära kasutada. Tema suureks hämmastuseks viis see samm teda konflikti paljude inimestega, kes arvasid, et noore paljutöotava mõtteteadlase ja muusiku niisugune teguviis on ülimalt ebamõistlik. Ta koges nõrdimusega, et paljud inimesed, kes ennast kristlasteks nimetasid, ei pidanud sugugi loomulikuks praktilist tegutsemist kristluse nende printsiipide kohaselt, mida tema kõige olulisemaks pidas. Kokkupõrge tuli Schweitzeril ka Pariisi Misjoniühinguga, mille teenistusse ta pidi Aafrikasse sõitmiseks astuma. Siin olid raskuseks tema teoloogilised vaated, mis ametlikult tunnustatud dogmadega mitmeski punktis ei ühtinud, ning pärast pikki läbirääkimisi lubati tal sõita Gabooni vaid sel tingimusel, et ta tegutseb ainult arstina ega sega ennast usuküsimustesse.

Kõige ebamõistlikum oli Schweitzeri sõprade arvates just tema soov minna Aafrikasse mitte misjonärina, vaid arstina, sest uue kutse oman-

⁶ A. Schweitzer, *My Life and Thought*. London, 1958, lk. 81—83.

damine nõudis pikki ja vaevarikkaid õpinguid. Schweitzer ise vaatas samuti hirmuga rasketele õpiaastatele, mis täiskasvanud inimesele tähendavad hoopis midagi muud kui noorukile, kuid arsti elukutse valikut määranud põhjused olid siiski tugevamad.

«Ma tahtsin saada arstiks, et võiksin töötada, ilma et peaksin rääkima. Aastaid olin ma ennast väljendanud sõnade abil ja olin rõõmus, et olin valinud teoloogi ja pastori kutse. Oma uues tegevusvormis ei saanud ma aga esineda armuõpetusest rääkijana, vaid ainult selle praktilise ellurakendajana. Meditsiinilised teadmised võimaldasid mul oma kavatsust kõige paremini ja täielikumalt teostada, ükskõik kuhu mu teenistuskäik mind ka ei kannaks. Silmas pidades Ekvatoriaal-Aafrikat oli nende teadmiste omandamine eriti nõutav, sest selles rajoonis, kuhu ma kavatsesin minna, oli misjonäride teadete kohaselt arst kõigi vajalike asjade hulgas kõige hädavajalikum. Nad kaebasid alati oma ajakirjas, et neid külastanud pärismaalased, kes füüsiliselt kannatasid, ei saanud soovitud abi. Ma leidsin, et kui saan ühel päeval arstiks, keda need vaesed olendid vajavad, siis tasub see arstiteaduse õppimist. Kui mulle tundus, et aastad, mida pean selleks ohverdama, on liiga pikad, siis meenutasin, et Hamilkar ja Hannibal valmistusid Rooma peale tungimiseks Hispaania aegavõtva ja tüütu vallutamise kaudu,» selgitab Schweitzer ise oma motiive.⁷

Teistkordsed üliõpilasaastad Strassburgi ülikoolis, seekord arstiteaduskonnas, olid Schweitzeri elus ülimalt pingelised. Lisaks sellele, et ta pidi teadmiste omandamiseks tunduvalt rohkem vaeva nägema kui noored üliõpilased, lõpetas ta õpingute ajal veel poolleiolevaid teoloogilisi töid ja esines orelikontsertidega tunduvalt sagedamini kui varem. Viimase põhjuseks polnud mitte ainult järjest kasvav tunnustus, mis tõi kaasa kutse esineda kõigil Bachi muusika kontsertidel peale Pariisi ka veel Barcelonas, vaid ka vajadus raha teenida, sest ta oli kaotanud oma sissetuleku teoloogia õppejõuna. Nagu Schweitzer ise tunnistas, olid tema teised ülikooliaastad pidev võitlus väsimusega, ja kui ta 1911. aasta detsembris andis ära viimase eksami, siis pidi ta koju jalutades ennast korduvalt veenma, et on ärkvel ega näe und. Tema kõrval sammuva kirurgiaprofessori hääl kostis nagu mõnelt kaugelt planeedilt: «Te tulite sellise tööga toime ainult tänu oma suurepärasele tervisele.»

Akadeemiliste õpingute järel tuli Schweitzeril läbi teha veel aastane haiglapraktika ja 1913. aasta kevadel võis Schweitzer koos oma naise — Strassburgi ajaloolase Breslau tütre Helenega — asuda teele Lambarénésse Ogoue jõe ääres Gaboonis, et asutada seal oma haigla.

Lambarénés alustas Schweitzer peaaegu tühjalt kohalt. Ta sai enda käsutusse ainult ühe laineplekist hoone, pidi sisustama arstikabinetid, otsima abipersonali, ja seda kõike olukorras, kus teda juba algusest peale abivajajad üle ujutasid. Oma haigla rajamisel juhendus Schweitzer põhimõttest, et ravile tulevad kohalikud elanikud peaksid võimalikult vähe oma igapäevast eluviisi muutma. Arvestus, et ootamatu sattumine täiesti võõrasse olustikku traumeerib haiget psüühiliselt ja et aafriklaste sügavale juurdunud tavadid ei ole võimalik päevapealt murda, oli ilmselt õige, sest isegi veel viiskümmend aastat pärast asutamist, kui haigla säilitas järsu kontrastina Gabooni linnadesse tekkinud moodsate euroopalike haiglate kõrval oma vanamoelisuse, oli ta gaboonlaste hulgas ikka veel kõige populaarsemaks haiglaks.

⁷ A. Schweitzer, *My Life and Thought*, lk. 114—115.

Schweitzeri esimest Aafrika-perioodi ulatub aga segama Esimene maailmasõda. Schweitzer kui elsaslane interneeritakse kohe sõja puhkemisel prantsuse võimude poolt ja paigutatakse kodusesse aresti, kuid vabastatakse sealt peagi Pariisi sõprade toetusel ja ümbruskonna elanike nõudmisel, sest oli mõeldamatu jätta laialdast piirkonda ilma ainukese arsti abist. Ent 1917. aastal viidi ta siiski Prantsusmaale ja paigutati sõjavangide laagrisse, kust pääses 1918. aasta alguses, kui teda vahetati välja prantsuse vangide vastu.

Schweitzeri esimesel Aafrika-perioodil sünnib tema filosoofiline peateos — kaheköiteline «Kultuurifilosoofia». Kavatsus kirjutada raamatut kultuurist⁸ ootas tal teostamist juba möödunud sajandi viimastest aastatest. Algul oli see kavandatud vaid manduva kultuuri kriitikana iseloomuliku pealkirjaga «Wir Epigonen» («Me oleme epigoonid»). Kui aga puhkes maailmasõda, siis sai selgeks, et niisugusel teosel, mis pidi näitama kultuuri allakäiku ja juhtima tähelepanu sellega kaasaskäivatele ohtudele, pole enam mõtet, sest toimunud katastroof oli igapähele käega katsuda. Ja nii läks Schweitzer kultuuri kriitikalt üle kultuuri taassünni jaoks konstruktiivse lahenduse otsimisele. Mõteldes kultuuri, progressi ja maailmavaate vahekordade üle, jõudis ta oma põhiteesini «aukartus elu ees».

Ta ise kirjeldab selle mõtte sünni nõnda: «Me ronisime aeglaselt vastuvoolu (Schweitzer sõitis jõelaeval haige juurde — A. R.), otsisime vaevarikalt läbipääse liivaseljakute vahel, sest oli kuiv aastaeg. Istusin mõttesse vajunult laevatekil ja püüdsin leida elementaarset ning universaalset eetika põhimõistet, mida polnud avastanud üheski filosoofias. Täitsin ühe paberilehe teise järel seosetute lausetega vaid selleks, et keskenduda probleemile. Kolmanda päeva õhtul, kui me päikeseloojangu ajal tegime endale teed läbi jõehobuste karja, sähvatas mu peas ootamatult ja iseenesest fraas «aukartus elu ees». Raudne uks avanes ja tee läbi tihniku tuli nähtavale. Nüüd olin ma leidnud oma tee ideeni, milles maailma- ja elujaatamine ning eetika olid kõrvuti koos.»⁹

Seda, mis on aukartus elu ees ja kuidas ta tekib, seletab Schweitzer järgmiselt: Kui Descartes võttis oma filosoofia lähtepunktiks teesi «ma mõtlen, järelikult ma olen», siis oli see ekslik, sest mõtelda tähendab mõtelda midagi, ja nii ongi inimese teadvuse kõige esmaseks faktiks teadmine, et «ta on elu, mis soovib elada, keset elu, mis soovib elada». Sellest algtoest peabki inimene alustama iseenda ja enda ning maailma vaheliste suhete analüüsimist. Tunnetanud oma elutaht keset teisi olendeid, kellel kõigil samuti on elutahe, peab inimene otsustama, kuidas ta suhtub oma elutahtesse. Ta võib seda eitada, asendada seda sooviga mitte elada nagu india filosoofias ja üldse kõigis pessimistlikes süsteemides, kuid see viib ebajärjekindlusele ja vastuoludele maailma- ja elu eitamise ning sellest hoolimata ikka edasi eksisteeriva elu ja elutahte vahel. Seepärast on loomulik oma elutahtesse jaatavalt suhtuda. Mõtleva olendina saab inimene aru, et peale tema on veel väga palju

⁸ Schweitzer asetab täieliku võrdusmärgi sõnade «kultuur» ja «tsivilisatsioon» vahele ja peab ebaõigeks eristada tsivilisatsiooni kui ühiskonna tehnilis-materiaalset külge ja kultuuri kui vaimset külge. Ta ütleb, et sobiva sõna valik sõltub vastava keele traditsioonidest: seal, kus sakslased ütlevad «kultuur», kasutavad prantslased ja inglased sõna «tsivilisatsioon». Eesti keeles oleks ehk vaja kasutada kord üht, kord teist sõna, kuid käesolevas ülevaates on algkeele eeskujul järjekindlalt tarvitusel «kultuur» (A. R.).

⁹ A. Schweitzer, My Life and Thought, lk. 185.

olendeid, kes kõik samuti tahavad elada, ja seepärast on loomulik ka nende elutahet aktsepteerida ning hinnata teist elu niisama kõrgelt kui enda oma. Järelikult tuleb pidada headuseks elu säilitamist, elu toetamist, elu edasiarendamist kõige kõrgemale tasemele, ja kurjuseks elu hävitamist, elu kahjustamist, arenemisvõimelise elu allasurumist. Kõigi seniste eetikute suureks süüks on olnud, et nad pidid enda arvates tegelema ainult inimestevaheliste suhetega. Tegelikult kuulub eetika valdkonda inimese suhtumine kogu maailma. Nii sisaldab aukartus elu ees, mis on välja kasvanud oma elutahte analüüsimisest, maailma- ja elujaatamisega ühteliitunud eetika. Tema eesmärgiks on luua väärtusi ja teostada progressi inimese ja inimkonna materiaalse, vaimse ja kõlbelise arenemise alal.¹⁰

Vabanenud 1918. aastal vangilaagrist, veetis Schweitzer järgnevad kuus aastat Euroopas. Ta lõpetas «Kultuurifilosoofia» kaks köidet, mis ilmusid 1923. aastal,¹¹ ja esines paljudes maades filosoofialoengute ja orelikontsertidega. Aafrikasse tagasipöördumine viibis sellepärast, et sõja ajal oli ta oma haiglaga majanduslikesse raskustesse sattunud. Lambaréné haiglat ei finantseeritud ametlikult ja Schweitzer pidi läbi tulema omaenda rahade ning vabatahtlike annetustega. 1924. aasta algul oligi ta likvideerinud võlad ja kogunud küllaldaselt raha, et pöörduda tagasi Lambarénésse ja võtta seal ette haigla põhjalik ümberehitamine.

Järgnevatel aastakümnetel nõudis endale suure osa Schweitzeri ajast järjest laienev haigla, kus näiteks 1932. aastal opereeriti 600 haiget, aga edaspidi tõusis operatsioonide arv aastas üle tuhande. Schweitzeri eluajal sai tema haiglas abi ligi 80 000 gaboonlyast. Üsna sageli sõitis ta aga lühikeseks ajaks Euroopasse, et puhkuse ajal leida aega filosoofiliste uurimuste, loengute ja oreli jaoks. Kui Schweitzer esmakordselt Aafrikasse sõitis, siis arvas ta, et on sunnitud musitseerimisest loobuma, kuid tema sõbrad Pariisi Bachi-ühingust kinkisid talle troopikatingimustele kohandatud klaveri, mis võimaldas tal ka Lambaréné's pidevalt harjutada. Kuulajad ja kriitikud hindasid teda kui üht oma aja väljapaistvat organisti ja tema interpreteerimiskunsti on jäädvustatud ka heliplaatidel. Mingi kujutluse saamiseks toome R. Grabsi vahendusel kirjelduse Schweitzeri esinemisest ühes Rootsi kirikus:

«See oli hoopis teistsugune orelimuusika, kui ma seni olin kuulnud, kuid teataval määral olin ma midagi niisugust tema raamatute lugemise järel oodanud. Ta mäng oli kindlalt ja vabalt virtuooslik ja ta mängis temposid aeglasemalt kui enamik teisi organiste, mis muusikale kohe suurema väärikuse andis, mida ma Bachi orelimuusikas varem polnud tajunud. Aeglased tempod võimaldasid tal polüfoonia üksikute helide esitamise puhtas fraseeringus. Kui kuulata Albert Schweitzerit Bachi mängimas, siis tekitab see tunde, et ta muusikat välja joonistab, nagu koosneks see ilusatest vanadest majadest, mis ei ole mitte surnud kividest, vaid elusatest helidest.»¹²

Kolmekümne aastate algul kirjutab Schweitzer india filosoofiast ja maailmavaatest ulatusliku uurimuse¹³, milles ta arendab

¹⁰ A. Schweitzer, *My Life and Thought*, lk. 186—189.

¹¹ A. Schweitzer, *Verfall und Wiederaufbau der Kultur*. München, 1923 ja *Kultur und Ethik*, München, 1923.

¹² R. Grabs, *Albert Schweitzer, ein Lebensbild*. Halle, 1961, lk. 43—44.

¹³ A. Schweitzer, *Die Weltanschauung der indischen Denker: Mystik und Ethik*. München, 1935.

edasi oma õpetust kõikehõlmavast eetikast. Pidevalt jätkab ta ka tööd «Kultuurifilosoofia» kolmanda osa kallal.

Saabumas on aga sünged ajad — fašismi võimutsemine Saksamaal ja II maailmasõda. Kindlalt iseeni jäädes keeldub Schweitzer Goebbelsi kutsest hitlerlikul Saksamaal kontsertidega esineda ja lõpetab kirja «keskaafrika tervitusega», mis vastusena Goebbelsi «saksa tervitusele» kõik väga selgelt ära ütleb.

Pärast II maailmasõja lõppu, kui rahvusvahelises olukorras tekivad uued pinevused ja maailma kohale kerkib aatomisõja oht, on Schweitzer üks järjekindlamaid aatomikatsetuste ja tuumarelvastumise võidujooksu vastu võitlejaid. Sellele positsioonile tõi teda ajalookäigu loogika: selleks, et jääda järjekindlaks humanistiks, ei piisa enam individuaalset tegevusest, vaid tuleb aktiivselt sekkuda rahvusvahelisse probleemidesse. 1953. aastal omistatakse Schweitzerile Nobeli rahupremia. Selle kättesaamisel peetud kõnes rõhutab ta veel kord ohtu, mis maailma ja inimkonna kohal ripub: «... inimene on muutunud üliinimeseks. Tema üliinimlikkus seisneb selles, et ta ei käsuta mitte ainult oma keha füüsilisi võimeid, vaid ka loodusjõude ja rakendab neid oma teenistusse... Üliinimene aga kannatab hukatusliku vaimse ebatäiuslikkuse all. Ta ei ilmuta üliinimlikku arukust, mis peaks vastama üliinimlikule jõule. Ta peaks omandatud võimu kasutama ainult mõistliku ja hea täidesaatmiseks, aga mitte tapmiseks ja hävitamiseks. Sellepärast on tema saavutused teaduse ja tehnika alal muutunud rohkem hukatuseks kui võiduks.»¹⁴

Järgnevatel aastatel nõuab ta korduvalt tuumarelvastumise keelustamist, ja kui 1963. aastal sõlmiti Moskva kokkulepe tuumakatsetuste osalise keelustamise kohta, siis tervitas ta seda vaimustatult ühes oma kirjas: «Lõpuks ometi välgatas valguskiir pimeduses, milles eksleb inimkond. Viimaks ometi ilmus lootus, et valgus ajab laiali pimeduse. Moskva kokkulepe Lääne ja Ida vahel atmosfääriliste ja veealuste tuumakatsetuste keelustamise kohta on üks suuremaid, jah isegi kõige suurem sündmus maailma ajaloos.»¹⁵ Samal ajal nägi ta täiesti selgesti, et inimkonda ähvardavat ohtu on võimalik likvideerida ainult tuumarelvastumise täieliku keelustamisega: «Kui tahame praegu rahu teele asuda, siis on loomulikult lähtepunktiks 25. juulil sõlmitud Moskva kokkulepe. See on esimene samm sellel teel. On aga tarvis veel teisigi arukaid kokkuleppeid, enne kui kaob oht, mis on tekkinud tuumarelvastumise olemasolust. Moskva kokkulepe on kui koidupuna. Päike saab aga alles siis tõusta, kui kõik katseplahvatused, sealhulgas ka maa-alused, lõpetatakse...»¹⁶ Need sõnad on jäänud aktuaalseks ka tänapäeval.

Schweitzer säilitas oma töövõime ja huvi maailma sündmuste vastu kõrgest east hoolimata kuni oma surmani. Veel oma elu viimastel päevadel kirjutas ta alla Nobeli preemia laureaatide ühisele läkitusele rahu taastamiseks Vietnamis. Suure mõtleja ja humanisti elutee jõudis lõpule 5. septembril 1965. aastal Lambarénés.

Albert Schweitzeri filosoofiat analüüsides tuleb silmas pidada selle lähtekohta — konflikti ideaalide ja tegelikkuse vahel. «Praegu on iga-

¹⁴ A. Schweitzer, *Das Problem des Friedens in der heutigen Welt*. 1954. a. Oslos peetud kõne, tsiteeritud väljaande järgi A. Schweitzer, *Die Lehre von der Ehrfurcht vor dem Leben*. München, 1966, lk. 118—119.

¹⁵ Г. Гэттинг, *Встречи с Альбертом Швейцером*. Москва 1967, lk. 103.

¹⁶ A. Schweitzer, *Die Lehre von der Ehrfurcht vor dem Leben*. München, 1966, lk. 133—135.

ühele selge, et käimas on kultuuri enesetapp... Valgustusajastu ja ratsionalismiajastu rajasid mõistusele põhinevad eetilised ideaalid, mis käsitlesid isiku arenemist tõeliselt inimlikuks, tema kohta ühiskonnas, ühiskonnas tekkivaid materiaalseid ja vaimseid probleeme, erinevate rahvuste vahelisi suhteid ja nende osa inimkonnas, mis tuleks ühendada kõige kõrgemate kõlbeliste ja vaimsete eesmärkide saavutamiseks. Need ideed hakkasid nii filosoofias kui ka üleüldises mõtlemises seostuma tegelikkusega ja muutma üldist olustikku. Kolme või nelja põlvkonna jooksul toimus nii kultuuri aluseks olevate ideede kui ka nende materiaalse kehastuse niisugune progress, et maailmale näis koitvat tõelise kultuuri ajastu, mis töötas pidevalt edasi areneda. XIX sajandi keskkel aga hakkas eetiliste ideaalide ja tegelikkuse vaheline mõistmine ja koostöö lagunema ning kadus paari järgmise aastakümne jooksul pea-aegu täielikult. Kultuur loobus troonist ilma vastupanu ja kaebusteta. Tema ideed jäid maha, nagu oleksid nad liiga tühjaks pigistatud, et ajaga sammu pidada,» kirjutab Schweitzer.¹⁷ Kultuuri allakäigu põhjuse leiab ta olevat filosoofia allakäigus, sest ta rõhutab vaimu primaati ühiskonna ajaloos: «Tegelikult sõltub kogu inimlik progress maailmavaate progressist, kuna aga allakäik on tingitud maailmavaate allakäigust. See, et me oleme kaotanud tõelise kultuuri, on tingitud maailmavaate puudumisest.»¹⁸

Schweitzeri filosoofia on välja kasvanud sügavate vastuolude tunnetamisest kodanliku tsivilisatsiooni välise progressi ja humanistliku eetika ideaalide vahel, mis häiris paljusid mõtlejaid käesoleva sajandi alguses ja muutus liigagi silmanähtavaks hiljem — kolmekümnendatel kuni viiekümnendatel aastatel. Schweitzeri filosoofias avaldub lääne maailmavaate traagika, mis näeb küll probleeme, kuid ei leia nende sotsiaalset lahendust. Ilmselt ekslik on ka tema hinnang filosoofilise mõtte arenemisele XIX sajandil, kus ta näeb ainult allakäiku, keskendumist kõrvalistele probleemidele ja filosoferimist filosoferimise pärast. Märkamata jääb tal aga dialektilise materialismi sünd ja selle ajalooline tähtsus. Selles ongi Schweitzeri piiratus. Esile tõstab teda aga asjaolu, et ta püüdis järjekindlalt humanistlikelt positsioonidelt lähtudes anda oma positiivset programmi.

Nagu märgib Schweitzeri uurija V. Petritski, on tema filosoofilise positsiooni omapära selles, et ta seisab eemal kaasaegsest kodanlikust filosoofiast. Tema kõlblusõpetuse humanism ja elujaatus astuvad vastu pessimistlikele langusfilosoofiaile.

Ühte üsnagi hüpoteetilist aspekti Schweitzeri kõikehõlmava eetika võimalikust rakendamisest on puudutanud V. Petritski, kelle arvates on eriti huvitav mõte vajadusest luua eetika, mis tegeleks nii inimestevaheliste suhetega kui ka inimese suhtumisega mistahes võimalikesse eluvormidesse. Kosmosesse tungimise ajastul omandab praktilise tähtsuse inimese suhtumine tõenäoliselt avastatavatesse varentundmatutesse elusolenditesse, kes võivad olla mõistusega olendid, kuid meist vähem arenenud. Selles suhtes on Schweitzeri eetika esimeseks katseks vastata sellega seotud erutavatele küsimustele.¹⁹

¹⁷ A. Schweitzer, *The Decay and Restoration of Civilization*. London, 1955, lk. 3—4.

¹⁸ A. Schweitzer, *The Decay and Restoration of Civilization*, lk. VII—VIII

¹⁹ В. Петрицкий, Эволюция принципа «уважение к жизни» в философско-этическом учении А. Швейцера. Ученые записки кафедр общественных наук вузов г. Ленинграда. Выпуск 6. Философия. 1965, lk. 188.

Tänapäeval saab aga üha selgemaks, et kõlblusprintsiipe peab laiendama mitte ainult (ikka veel raskesti ligipäasetavale) kosmosele, vaid ka palju maapealsematele asjadele, mis seni nende mõjusfäärist kahjuks välja on jäänud. Schweitzeri järgi eetiline süsteem, mis tegeleb ainult inimese suhtumisega kaasinimesse ja ühiskonda, ei saa tegelikult olla kooskõlas maailmavaatega. Tal puudub seos Universumiga. Loogiliselt võimatu on rajada eetilist maailmavaadet eetikale, mis tegeleb ainult meie kaasinimeste ja inimühiskonnaga. Eetika liiga kitsa kontseptsiooni tõttu pole inimõtte seni suutnud veenvalt esitada eetilist maailmavaadet.

Ainult siis, kui eetika hõlmab kogu Universumi, saab eetiline maailmavaade tegelikult võimalikuks. Ja ainult siis tuleb ilmsiks, et eetiline maailmavaade on tegelikult eetiline ühtekuuluvustunne kogu loodusega (Schweitzer ise tarvitab siin terminit «eetiline müstitsism», mis tähendab tal vaimset ühtekuuluvustunnet Kõiksusega).

Õige eetika on ülemaailmne. Kõik, mis on eetiline, taandub üheleainsale moraaliprintsiiobile — elu säilitamisele tema kõige kõrgemal tasemel ja elu edasiviimisele. Kõlbeline on see, kui säilitatakse oma elu selle kõige kõrgemal tasemel ja kui säilitatakse teisi elusid kaastundliku abivalmis eneseohverduse kaudu. Eetika on piiritu oma mõjus ja lõputu oma nõudmistes. Ta puudutab kõiki elusolendeid, kes satuvad meie tegevussfääri.²⁰

Kui Descartes omal ajal kuulutas vaid inimese olendiks, kellel on hing, ja kõik teised loomad (taimedest rääkimata) väitis olevat hingetud automaadid, siis tegi ta sellega küll karuteene inimõtte arenemisele. Tänapäev on ju üldlevinud teadlik, või mis veelgi halvem — alateadvusse juurdunud, kartesiaanlik inimese jumalustamine võrreldes selle osaga loodusest, kus närvisüsteemi areng on madalamal tasemel. Niisugune kartesiaanlik mõtteviis on aidanud inimestel alati ennast õigustada, kui nad oma majandusliku tegevusega on loodust rängasti kahjustanud, sageli ühepäevaeasmärkide nimel. Alles viimase kümne aasta jooksul on inimtegevusega kaasnevate ebameeldivate kõrvalnähtuste kasvamise ja bioloogiliste teaduste, eriti ökoloogia arenemise koostööl tulnud ilmsiks, et seosed looduses on palju keerulisemad ja tugevamad kui seda pealiskaudsel suhtumisel võis arvata, ja et mõtlematu tegevus tehnika progressi nimel võib inimesele endale ohtlikuks muutuda. On kätte jõudnud aeg, mil inimühiskond peab tõsiselt arvesse võtma oma tegevusega väljakutsutud vastumõjusid looduses ja seda, kuidas ta looduse jõude ja loodusvarasid kasutab. Juba pool sajandit tagasi kirjutas Schweitzer, et olelusvõitlus on kahekülgne: inimene peab ennast maksma panema looduses ja looduse vastu ning oma kaasinimeste seas ja nende vastu. Kultuur on seega oma olemuselt kahekülgne: ta teostab ennast mõistuse üleolekus loodusjõududest ja inimese meelelaadist. Viimane sisaldab endas ka oskuse õigesti kasutada tehnilise progressi tulemusena inimese kätte saadud tohutut võimsust ning Schweitzer tundis õigusega juba tollal muret selle üle, et kui inimkonna vaimne küpsemine jääb tehnilisest progressist maha, siis võib see ühiskonnale ohtlikuks muutuda.²¹

Ja kui Schweitzer paar aastat enne oma surma väitis: «Elu ees aukarust tunde kõlblus ei erista kõrgemat ja madalamat, väärtuslikumat ja

²⁰ A. Schweitzer, *Indian Thought and its Development*. London, 1936, lk. 259—261.

²¹ A. Schweitzer, *The Decay and Restoration of Civilization*, lk. 36—37.

vähem vääruslikumat elu. Katse tõmmata üldtunnustatud piire elusolendite vahele taandub sellele, et otsustada, kas nad seisavad inimesest kõrgemal või madalamal, mis on täiesti subjektiivne. Kes teab, missugune tähtsus on teisel elusolendil iseenda ja kogu universumi jaoks,²² — siis on selles tõde, mida tuleb aktsepteerida ja hoolikalt järele uurida, missugune on mõne elusolendi tähtsus looduslikes süsteemides, enne kui tema vastu midagi ette võetakse. Muidu võib juhtuda nii nagu hiinlastega, kes omal ajal pärast suurt varblaste hävitamise kampaaniat olid sunnitud tunnistama, et see linnuke oli jäänuste hävitajana asulates ehk siiski tähtsam kui teraviljasaagi kahjustajana. Tagantjärele targaks saamise eest tuleb aga alati kallist hinda maksta.

Nii tulebki Schweitzeri kõlblusõpetuse põhiteeside tähtsust tänapäeval näha selles, et nende mõistmine aitab inimestes kujundada uut suhtumist loodusesse, et inimene on selle looduse lahutamatu osa, aga mitte väljaspool loodust seisev (halb) peremees. «Igasugust elu hävitamist ja kahjustamist, kui see pole tingitud hädavajalikkusest, käsitab elu ees aukartust tundev kõlblus kurjusena,» ütleb Schweitzer.²³

Seda vaateviisi tuleb pidada ka kommunistliku kõlblusega kooskõlas olevaks, ja inimeste teadvuse muutumist selles suunas ei tohi kuidagi alahinnata. Inimeste teadlik ja õige suhtumine loodusesse peab tänapäeval enesestmõistetavalt kuuluma eesrindliku ühiskonna moraali hulka. Sest nagu kirjutas Lenin: «Kommunistliku kõlbluse aluseks on võitlus kommunismi kindlustamise ja lõpuleviimise eest.»²⁴ Neist sõnadest järeldub selgesti, et just sotsialistliku süsteemi võimsuse edasise suurendamise huvides tuleb hoiduda igasugustest kergekäelistest ja lühinägelikest arvestustest, kus meie ette iganes kerkib looduse ja ühiskonna vaheliste suhete probleem. Ja nii leiame, et täielikku ja igakülget aukartust elu ees peaksid meil tundma kõik, eriti majandust juhtivad ja planeerivad isikud, kelle määrata on praktiliselt see «hädavajalikkuse» piir, mille ületamine toob ühiskonnale loodetud hüvede asemel ainult raskusi.

Kui A. Schweitzer töötas välja oma optimistliku, elujaatava maailmavaate ja eetika, siis ei näinud ta elujaatamises mitte kitsalt egoistlikku, ainult enda huvide nimel elamist, vaid vastukaaluks laialt levinud egoismile seadis kõrgeimaks eesmärgiks ühiskonna progressi ja selle teenimise. Ta kirjutab: «Elu- ja maailmajaatamise sügavaima vormina saavutab inimene... seesmise vabanemise maailmast ja muutub võimeliseks ohverdama oma elu mingi eesmärgi nimel. See, kes ohverdab oma elu kaasinimese või inimkonna eest, jaatab elu. Ta tunneb huvi maailma asjade vastu ning oma elu ohverdades tahab anda maailmale seda, mida peab vajalikuks. Elu ohverdamine mingi eesmärgi nimel ei ole elu eitamine, vaid elujaatamise sügavaim vorm, mis asetab ennast maailmajaatamise teenistusse.»²⁵ Kõlbliselt kultuurne inimene teenib oma kõrgeltarenenud mõtlemise ja tahtega oma rahvast ja kogu inimkonda.»²⁶ Ja neid tõekspidamisi järgis ta harukordse järjekindlusega kogu oma elu jooksul.

²² A. Schweitzer. Die Lehre der Ehrfurcht vor dem Leben. Berlin, 1962, lk. 55.

²³ A. Schweitzer. Sealsamas, lk. 35.

²⁴ V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 263.

²⁵ A. Schweitzer. Indian Thought and its Development, lk. 6—7.

²⁶ A. Schweitzer. Die Lehre der Ehrfurcht vor dem Leben. Berlin, 1962, lk. 39.

J. Levada tsiteerib Schweitzeri vestlust Normaani Cousinsiga, milles Schweitzer ütleb: «Ma otsustasin oma elu teha oma argumendiks. Ma pean kaitsma seda, mida usun, elu kaudu, mida elan, ja töö kaudu, mida teen. Ma pean püüdma, et minu elu ja töö kõneleksid sellest, millesse usun.»²⁷

Albert Schweitzeri tõeline suurus seisnebki eelkõige tema elavas isiksuses, mis paistis silma harukordse terviklikkusega, kooskõlaga praktilise tegevuse ja teoreetiliste vaadete vahel. Meie sajandi mõtleja jaoks nii ebatavaliselt terviklikus isiksuses peitubki Albert Schweitzeri ühiskondliku mõju saladus, sest järeltulev teoloogia ja filosoofia suhtub tema nimesse ja ta vaadetesse nende erandlikkuse ja praktilise sobimatus järeltulev ühtegi süsteemi üsnagi ebalevalt. Mingi kokkuvõtliku hinnangu andmiseks tuleb nõustuda J. Levada kontseptsiooniga. Selle järgi oli Albert Schweitzer üks viimaseid klassikalise kultuuri esindajaid, kelle mõju määras mitte nende taga seisvate masside jõud, vaid eelkõige nende isiku suurus. Meie suhtumist temasse ei saa mõõta kaugusega tema filosoofia ja kaasaegse teadusliku maailmavaate, marksismi vahel. Siin tuleb lähtuda teistest mõõdupuudest, mis lõpuks osutuvad seotuks just tema isiksuse suurusega. Schweitzeri elu ja isiksus olid kibedaks etteheitete ajale ja ühiskonnale, kellel polnud kangelasi ja kes ei vajanud neid. Ja samal ajal on tema elu inimlikkuse ere näide, moraalne tipp, mida austavad veel kaua inimesed, ükskõik milliseid teid nad ka ei käiks.

---

²⁷ Ю. Левада, tsit. teos, lk. 92.

Eakaaslaste saatus

Illem Grossi esimene romaan «Tiivasirutus» on kirjutatud rohkem kui paariteistkümnne aasta eest. Niisugune vahemaa peaks olema küllaldane, et praegu teost uuesti lugedes lähemalt mõista, millest oli tingitud tema ilmumisaegne menu, ning ühtlasi heita hindav pilk kirjaniku poolt siiani läbitud teelõigule.

50-ndate aastate lõpus ja 60-ndate aastate alguses kirjandusse tulnud autorite hulgas kuulub Villem Gross prosaistide nn. keskmisse põlvkonda. Kõrvuti sellesama vahetuse silmapaistva esindaja Paul Kuusbergiga väljendab tema kõige reljeefsemalt oma põlvkonna programmi ja kunstisuundumisi. Mõlemad käsitlevad ka oma hilisemas loomingus kaasaja teravaid probleeme, neid huvitab ühiskonna eetiline atmosfäär ja eelmisel kümnendil meie teadvusse söövunud arusaamad.

On tähelepanuväärne, et mõlemad kujutamislaidi ja tegelikkuse analüüsimise poolest nii erinevad kirjanikud oma teostes peaaegu üheaegselt pöördusid ühesuguste probleemide poole. Nii vaatles V. Gross oma esimeses romaanis murrangulist aega eesti rahva elus ning jälgis selle mõjusid üksikisiku saatusel, nagu oli teinud ka P. Kuusberg oma esikromaanis «Müürid» (1958). Nende teoste suurele erinevusele vaatamata tunneb lugeja autorite ühesugust taotlust ajajärgu ja selle eripära edasiandmisel ning leiab sarnasust ka paljude tegelaste saatuses, näit. kas või selles, kuidas isiksuse kujunemine saab alguse revolutsioonilise situatsiooni tingimustes. Siin ei saa juttugi olla teema varieerimisest ega teineteise jäljendamisest, sest teatavasti annab ühiskonna ajaloo üks või teine pöördealine periood alati mitmeid ja mitmeid just nimelt sellele ajale tunnuslikke jooni fikseerivaid teoseid. Ei oleks põhjust siingi rääkida kahe romaani temaatilisest lähedusest, kui nende autorite edasises loomingus — V. Grossi «Pinginaabrites» ja P. Kuusbergi «Andres Lapeteuse juhtumis» — poleks uuesti ja selgemini ilmnenuid ideelise suunitluse ning probleemistiku mõnetine paralleelsus. Eraldi tahaksin siin veel rõhutada ühte ühisjoont — ajastu oluliste probleemide peent tajumist. Minu arvates väärneb see seda enam tähelepanu, et V. Grossi ja P. Kuusbergi romaanid, kui neid üheskoos võtta, täiendavad teineteist ning avaldavad koos suurt mõju mitte üksnes lugejale, vaid kindlasti ka kogu eesti kirjanduse arengule. Need, kes tulevad nn. keskmise põlvkonna prosaistide järel ja kujutavad oma teostes elu teisi tahkusid, kasutavad teistsugust stiili ja tõstavad esile teistsuguseid kangelasi, on paljugi eest tänu võlgu selliste teoste nagu «Enn Kalmu kaks mina», «Andres Lapeteuse juhtum», «Südasuvi», «Müüa poolleiolev individuaal-elumaja» ja «Pinginaabrid» loojaile.

Villem Grossi kui romaanikirjanikku iseloomustab võime erksalt tajuda seeguseid muutusi, mis leiavad aset inimisiksuse väljakujunemisel. Et Grossi teosed ei ole laia eepilise haardega, siis on nad pigem lood üksikutest inimestest

konkreetsetes ajaseostes. Kuid isegi ühe inimese «kunstilist biograafiat» võib lugeda nagu paljude elukäiku hõlmavat, kui selles on suudetud esile tuua olulisi jooni, mis puudutavad paljude hingi ning kajastavad nende poolt kogetut. Kirjaniku tähelepanekud inimeste elu ja ajasündmuste seose kohta omandavad tähenduse ja pakuvad huvi ainult siis, kui nad ei piirdu sündmuste registreerimisega, vaid suudavad luua üldpildi kiiresti liikuvast ajast ning muudatustest, mis toimuvad sündmuste keerisesse tõmmatud inimestega.

Kirjanikul, kes on seadnud endale eesmärgiks teatava ajajärgu käsitlemise, on vaja arvestada mitte üksnes tänast, vaid ka tulevast lugejat, kes võtab tema teose kätte aastate pärast. Kas ta leiab antud kunstilisest dokumendist ajastu sellise kujutuse, mis aitab tal mõista möödunud aega kogu selle muutuvuses ja vastuolulisuses?

V. Grossi neli romaani annavad igaüks omamoodi huvitavat materjali selle ülemõtlemiseks. Alljärgnev arutlus puudutab neist ainult kolme — romaane «Tiivasirutus», «Müüa pooleliolev individuaal-elumaja» ja «Pinginaabrid», mis kujutavad endast romaansüklit ühe ja sama põlvkonna, n.-ö. eakaaslaste elust.

1

Mida andis Villem Grossi esimene romaan «Tiivasirutus» tegelikkuse kunstilisse reprodutseerimisse, kuivõrd on tänapäeval meie jaoks olulised kirjaniku tähelepanekud ja vaatlused, mille kaudu ta on tahtnud näidata põhjalike muudatuste aega oma kodumaa elus?

Möõngem, et nendele küsimustele polegi nii lihtne vastata. Igal juhul on seda raskem teha kui «Tiivasirutusele» järgnenud romaanide «Müüa pooleliolev individuaal-elumaja» ja «Pinginaabrid» analüüsimise puhul. See ei tule sellest, et «Tiivasirutus» on kirjutatud rohkem kui kümne aasta eest ja et vahepeal on ilmunud uued teosed, milles autor teda paelunud probleeme on veenvamalt ja sügavamalt käsitlenud. Keerukamaks muudab vastamise eelkõige romaani enda žanriteostuslik eklektilisus, adreessaadi ebatäpsus ja autori tunduv žurnalistlik-publitsistlik kallak, millel oli üpris kindel koht 50-ndate aastate teise poole romaanides.

Ajajärgu atmosfääri ja neid olutingimusi, milles mehistuvad poisid ja tüdrukud, kellel autori kinnitust mööda seisab ees «kasvulavast» lahkumine, «ava-maale» minek ja «tiibade sirutamine», iseloomustatakse romaanis järgmiselt:

«Koolis hoolitsesid poisid selle eest, et rusuv teadmine sellest seal [jutt on Poola sündmustest II maailmasõja alguses — Z. K.] ei tuhmuks ühekski päevaks. Tähtsalt, väga tähtsalt rääkisid nad sündmustest rindel, jõudude asetusest, relvastuse moodsatest liikidest, Siegfriedliini ja Maginot' võimsusest.» Seda öeldakse päris alguses, kus meid juhatatakse teose tegelaste ja nende huvide maailma. Üks neist, «pealtnäha õrna, tegelikult aga trotsliku hingega» Öie mõtleb isegi sellele, kas on õige uskuda, «et inimesi võidakse hakata massiliselt tapma nii nagu vanasti». Kuid ei Öie ega teistegi tegelaste mõtted peatu pikemalt nendel võimalikel ohtudel. Nad elavad justkui omaette, oma murede ja omaenda gümnaasiumiõpilaste maailmas, kus aja pulsilööki on nõrgalt tunda. «Nii jõuti edasi, niisuguste suhetega jätkati elu kümnendal õppeaastal gümnaasiumi esimeses klassis,» märgib autor mõningatest koolielu üksikasjadest jutustades ja jätkab: «Suve jooksul mehistuti veelgi rohkem ja tõsiduse süvenemiseks andis paljugi juurde ajajärg, milles elati.» Viimane lause meenutab juba trafaretset ajaleheväljendit. Ent kui autori selline järeldus oleks üksnes stamplik, võiksime kahetseda, et ta pole suutnud ajalehelikke aabitsatõdesid vältida. Häda pole siiski selles, sest jutt on

ajajärgu atmosfääri ja selles toimivate muutuste edasiandmise laadist. V. Gross kirjutab, et «mehistuti veelgi enam», arvestades ilmselt, et neid sõnu võib võtta kui üldistust, sest noorukite mehistumisele «andis paljugi juurde ajajärk». Ikka ja jälle kohtame teoses valmis järeldusi, autor püüab oma remarkides rõhutada «sündmustega sisustatud» ajajärgu paratamatut mõju inimeste hingelede.

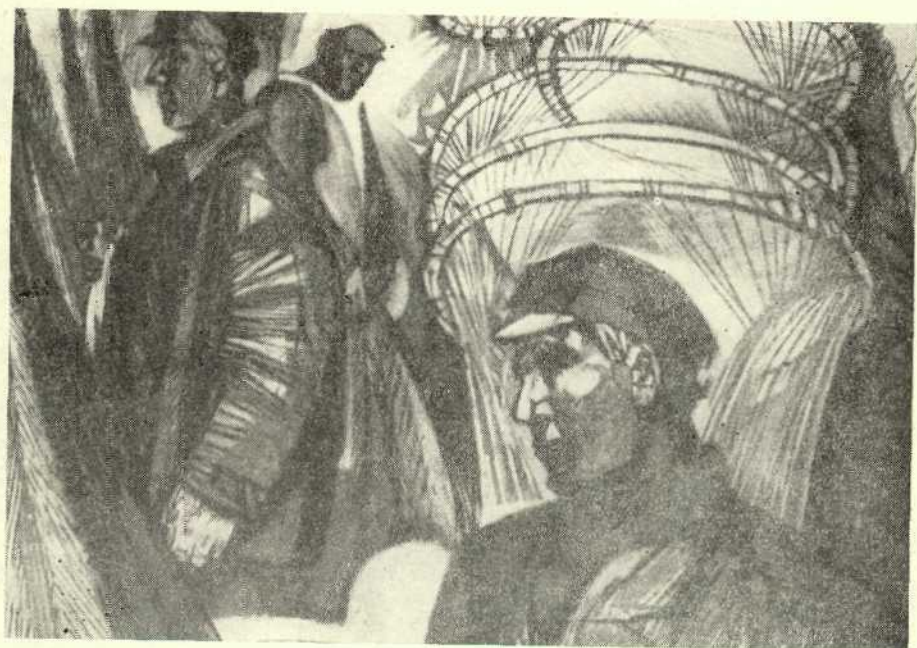
V. Gross on oma teose nimetanud romaaniks ja pole lisanud täpsustavat aadressi — «vanemale koolieale». Järelikult pole ta seda mõtelnud kirjutada ainult noortele, vaid eeldas noorte inimeste elu käsitledes, et teose probleemid huvitavad igasuguses vanuses lugejat. Seda arvestades vaadelgemgi, kuidas on ta oma kavatsuse teostanud. Tekib küll kahtlus, et V. Gross ei ole nimelt tahtnud oma teost tõsiste probleemide analüüsimisega keerukamaks muuta, sest tema tegelasi huvitavad küsimused südametunnistusest, vabadusest ning rahvuslikust iseteadvusest on juba iseenesest väga tõsised. Kuid hoolimata sellest kahtlusest ei jää märkamata süžee lihtsamaks muutmine ja püüd hoiduda karakterite sügavamast analüüsimisest; seda asendavad romantiliselt häälestatud kirjeldused koolielu sündmustest. Need eksisteerivad sageli omaette, justkui eraldi ajastu üldisest õhkkonnast, mida tuuakse teksti ainult kõrvalmäärgetena, valmis järeldustena.

Romaanis väidab Henn Onton poleemilise trotsiga: «Minul ei ole rahvustunnet!» Otsekui juhuslikult pillatud märkus leiab edaspidi põhjenduse ka Henu tegevuses, mis teose finaalis viib ta vastu traagilisele hukkamisele. Miks Henu rahvustunne puudub? Kas peab autor seda veendumust vääraks või arvab ta koos oma tegelastega, et rahvustunnet ei peagi olema noorel inimesel, kes püüab selgusele jõuda, milline tee tal tuleb ajasündmustes valida? Või on see ainult uljas loobumise kultiveerimine, seisukoht, et inimene on kõige tugevam siis, kui ta on üksi?

Mõnede juhuslikult pillatud repliikide järgi otsustades näib Henn tõepoolest loobumisjõudu kultiveerivat: «...ta oli õnnelik, sest suured sündmused läksid liikvele ning tema avastas endas erilise, seni tundmata jõu — loobumisjõu. Kui vaba on inimene, kes suudab öelda — ma ei taha!» Kui nendes sõnadesse süveneda, siis selgub, et autor rõhutab Henu iseloomu ennekõike vabadushimu — noormees tahab olla vaba rahvustundest, vaba sellele mõtlemast, kas talle meeldib tütarlaps teda armastab või mitte, ja vaba paljudest muudest sidemetest, mis inimest kammitsevad. «Mina ei tunnusta rahvusi. Üldse mitte. Rahvust puhutakse ainult lollidele pähe, et sõdasiid pidada,» kordab Henn teisel, tundes juba mõneski mõttes teadlikuks saanuna, kui «ääretult kaugele oli jäänud see pulbitseva elu tsentrum [kool], kus võitlus uute mõtete maksmapaneku eest oleks võtnud alles oma õige värvingu». Vastuseks rahvustunde eitamisele arvab Henu ema: «Sõda on hirmus jah, selles on sul õigus, poeg, aga rahvus ju ikka jääb. Meie oleme eestlased, väike õnnetu rahvas.»

«See on orja jutt,» vastab Henn. «Mina ei taha olla ori. Tahan olla vaba inimene ja olen ka seda.» Sedahtu vabaduspüüded, samuti arvamus, nagu oleks rahvustunne orjalik tunne, võivad olla iseloomulikud kasvues ja romantilise maailmatajumisega noorukile. Ent kuidas kooskõlastub see püüdlus vabadusega, õigusega öelda «ma ei taha», õnnetundega suurte sündmuste lähenemise ootel?

Kas autor kujutab nooruki mõtetes valitsevat segadust kavatsuslikult? Kindlasti. Arvestades autori taotlusi, tema püüet kajastada teatavaid aastaid ja noori inimesi, keda see aeg vormib, võib selline elukäsitlus kõigi ta vasturääkivustega (ka tegelase eluaastatele mõeldes) muutuda tegelikkuse edasiandmisel konkreetseks detailiks. Ent ainult sel juhul, kui seda psühholoogiliselt ja sotsiaalselt põhjendatakse, eeskätt siis, kui see ei osutu tardunuks, otsekui igikehtivaks. Nõuab ju romaanivorm muutuste edasiandmist, dünaamikat. Kahjuks ei kohta me selles romaanis veel ei muutuste sügavat sotsiaalset ega psühholoogilist analüüsi

I. Linnat

Kolm kalurit (Süsi) 1969

ning ei näe ka tegelaste maailmavaatelist edenemist. Tundub, et selle põhjuseks on süzee aluseks võetud sündmuste valik.

Koolisündmuste kroonika, millele kirjanik nagu eesõiguse annab, takistab teda süvitsi analüüsima probleeme; romaanis neid seetõttu ainult puudutatakse, kuid ei jälgita. Inimese vabaduse, tema rahvusliku iseteadvuse ja oma isikliku seisukoha õigust arutatakse ainult autoritekstis ja sealgi põgusalt, ilma et see avalduks tegelaste arengu kaudu. Siit tulebki tunne, et romaani aadress on jäänud ebamääraseks. Ühelt poolt on see teos koolikroonika, teiselt poolt jutustus isiksuse kujunemisest senise elukorra põhjaliku muutumise olukorras.

Keskseks sündmuseks kujuneb õpetaja Orase boikoteerimine. Siin peaksid esmakordselt ilmema noorte inimeste moraalsed väärtused, nende suhtumine õiglusse, vabadusse, seltsimehelikkusesse, nende põhimõttekindlus. Just selles episoodis näitab V. Gross, kuivõrd ettevalmistamata on ta «kasvulavas» elama harjunud kangelased «avamaa» jaoks, kui infantilsed nad veel on.

Oletagem, et kirjaniku kavatsus just selles seisneski, et näidata oma tegelaste ebaküpsust ja ettevalmistamatust vähegi tõsisema ning järjekindlama seisukoha avaldamiseks. Milleks muidu peatüki lõpus autoripoolne kinnitus: «Romantismi periood oli lõppenud. Realism tungis jõuliselt edasi.»

Ütleme, et «Tiivasirutus» on Henu romaani ning teiste tegelaste käekäik on selles teoses kõrvalise tähendusega; ja kuigi me jõuliselt edasi tungivat realismi tema tõelises valguses ei näinudki, osutuvad gümnaasiumis toimunud sündmused Henu jaoks lõpuks siiski olulisteks.

Tema mõtete kulgu jälgides märkame, et Henu ei toimu erilisi muutusi. Ta jääb ühtviisi infantiilseks nii siis, kui tunneb endas loobumisejõudu ja lahkub koolist, et minna tööle, või siis, kui ta leiab oma koha revolutsioonilistes sündmustes. Henu osavõtt nendest sündmustest on samuti põgusalt kujutatud, sest tema mõte ei suuda pikemalt peatuda romaanis puudutatud põhiprobleemide lahendamisel: ta on juba koolipõlves enda jaoks justkui lahendanud kõik need vabaduse ja rahvustunde küsimused ja nüüd pole tal suurte sündmuste tõttu mahti nende juurde tagasi pöörduda. Ta ainult nendib: «Kui piinlik on ära elada kaheksateistkümmend aastat ja tulla revolutsiooni leeri siis, kui revolutsioon juba tehtud, suurimad hädaohud võidetud!» Henn hakkab mõtlema ja kõnelema peamiselt deklaratatsioonides: «Ideede eest võib surra!», «On aeg lüüa käed külge. On aeg tegutseda. Mida varem seda parem. Siis kui uus kord on valmis ja kõik kätte võidetud, siis on hilja kaasa lüüa. Praegu on aga teha veel väga palju. See pärast, käed külge!», «Punaarmee võitleb ja kaitseb kõige kõrgemat ühiskondlikku formatsiooni!» jne. Kui militatsioonäär Pung pärast Henu järjekordset arutust (ta tõi näiteks Piiteri tööliste, kes langes Denikini vastu võideldes) küsib: «Kellest sa räägid?», vastab ta: «Ma räägin üldiselt.»

Henn räägib tõepoolest üldiselt, teda on kaasa haaranud miitingute ja koosolekute laine, ta organiseerib neid ka ise ja arusaadavalt pole tal aega vastata Edna kirjadele, tal pole aega mõelda ei iseenda üle ega sellele, mis temal ja ta kodumaal lähemal kuudel võib ees seista. Sellist ajastu kangelast luues ei maksa autor lõivu mitte üksnes traditsioonilisele skeemile, mille järgi on konstrueeritud oma loobumuses üllaid romantilisi noorukeid, vaid ta tahab ka lugejaid veenda, et nood olid «pronkskujude» sarnased: «...päevitunud ülakehaga, seisis Henn keset hämarat tuba nagu pronkskuju, olles niiviisi väljakutsuv ja valmis katsustele vastu minema.»

Kui poleks Henu traagilist hukkumist, siis võiks öelda, et ajadokumendina kavatsatud romaan ei täitnud oma ülesannet ja teose kangelane oleks jäänudki autori fantaasia poolt loodud «pronkskujuks». Romaani finaali tõstab siiski uude valgusse nooruki, kes ei jõudnud lõpuni läbi mõelda tema enda, ta kaasaegsete

ja nende järel sammujate jaoks nii tähtsaid probleeme. Ta hukub juhuslikult, jõudmata päriselt mõista tema kodumaal alanud veriste sündmuste sisemist loogikat.

Kangelase hukkumine, selle traagiline mõttetus ja ühtaegu paratamatus muutavad kirjaniku poolt vaadeldud epohhi võrdkujuks. Siin saavutab V. Gross elu vaatlemisel uue kvaliteedi ja romaani viimased stseenid on märgatavalt erinevad nii stiililt kui ka autori lähenemiselt kujutatavaile nähtustele. Teose lõpp lubab aimata V. Grossi kui kirjaniku perspektiivikust, mida tõendavad tema järgmised romaanid.

2

«Sisseelamine... tuleb ajaloo puhul lihtsamalt kui kaasaja puhul,» ütleb üks romaani «Müüa pooleliolev individuaal-elumaja» tegelastest. «Tuhanded pisisajad, mis käivad sajandist sajandisse inimese kannul, ning kunstnikul tarvitseb need ainult omistada oma ajaloolistele tegelastele, et saavutada elu täius ja eksimatut kunstitõde. Pisisajade märkamatu sideaine nagu seesama tsement nende kivide vahel...»

Nendes Essi sõnades väljendub tänasest päevast romaani kavandava kirjaniku programm. Osalt kõlavad need nagu polemiseerimine iseendaga. Imselt on V. Gross mõistnud, et ta eelmises romaanis asjatult vältis seda «sideainet», seda «tsementi», üksik- ja pisisaju, mille asemele astusid «tiibu sirutavate» tegelaste lennu romantilised kirjeldused.

Pole juhuslik, et uues romaanis asub kirjanik jälgima inimeste isiklikke ja perekondlikke suhteid. See analüüs osutub niivõrd tõsiseks ja mitmekülgseks, et annab hea ettekujutuse sõjajärgse Eestimaa elust konkreetsel ajalõigul ning laseb mõista paljude inimeste otsinguid.

Romaani esimene osa on nagu proloogiks, ettevalmistuseks sellele loole, mida me lõpuks teada saame Rein Leisiku ja Urve Pagari armastusest, abiellumisest ja lahkuminekust.

Nagu esimeses romaanis, nii püüab V. Gross ka siin edasi anda oma tegelaste romantilist ellusuhtumist, tema väljenduslaad on pidulik, vahel isegi üpris tundedine. Näit.: «Kusagilt väga kaugelt kannab suveõõ jahe õhk tütarlaste hapraid lauluhääli. Kes nad on? Kellele laulavad?» Ohtrasti leiame ka selles teoses autori-poolseid arutlusi, järeldusi ja kommentaare, mis küllalt tihti kujunevad peatükke iseloomustavaks «vinjettideks».

Mida enam kirjanik süveneb Reinu ja Urve elusse, seda harvem tunneb ta huvi sündmuste välise haaravuse vastu; sententsid ja kommentaarid asenduvad detailidega. Saame teada, kuidas ja millest elavad inimesed sõjajärgsel ajal, mida nad söövad, kuidas rõivastuvad, kuidas hindavad riietust ja palgaks saadud raha, kuidas on sisustatud nende korter, kui palju miski maksab, ühesõnaga — mõistame, et neil on praegu veel raske, kuid nad on tulvil tahtmist elu paremaks muuta.

Olustikudetailid, tegelasi ümbritsevate pisisajade täpne kirjeldus, samuti nagu romaani peateema — oma maja probleem — saavad konkreetse ajajärgu väärtuslikuks kujutuseks.

Oma kodu loomise mõte tuuakse sisse romaani alguses, kui Rein näeb Tallinna varemeid. Temas ja lugejas kutsub sõjas purustatud majade nägemine esile assotsiatsioonipildi purustatud kodumajast, sõjatules kannatanud kodumaast, mis nüüd vajab abi. Edaspidi saab see kodumaja pilt jutustuse käigus uue kõla, muutub Reinu ja Urve jaoks nende elukäsituse ja vastastikuse suhtumise mõõdupuuks. Isegi nende armastuse alguses, kui nad on alles haaratud kohtumiste

ootusest ega mõtle veel sellele, kuidas oma elu korraldada, kui see neil tõesti peaks ühine olema, suhtub kumbki erinevalt majasse kui eluasemesse.

«Tuba. Neetud peeglilaud! Kapikolakas. Voodi. Mööblihood, aga mitte tuba,» mõtleb kuueteistkümnenda-aastane Urve Reinu esimest külaskäiku oodates. Selge — ta häbeneb olusid, milles elab. Ka see on selge, et Urve on isemeelne ja harjunud oma tahtmist saama. «Kui ema peaks «maja puhtust» niiviisi kaitsma, et ajab Reinu välja, siis tuleb tal seda kibedasti kahetseda... Maailm on suur ja lai, noortele on kõik teed lahti,» arutab ta ja võtab nõuks olla «visa nagu terasleht. Ei, terasleht murdub. Tuli olla kõva ja samal ajal paindlik...» — Meie ees on inimene, kes ei kavatse taganeda millegi ega kellegi ees, inimene, kellele isegi teras tundub liiga nõrk...

Rein on palju leebem ja lihtsameelsem ning tema süda on rõõmule rohkem avatud. Seepärast vaatab ta ka Pagarite tuba hoopis teise pilguga: «Teil siin nii ilus ja puhas, et ei julge kohe istuda ega astuda.»

Algul otsekui juhuslikult avaldunud erinevas suhtumises ühtedesse ja samadesse asjadesse peitub sügav mõte, mis ilmneb karakterite edaspidises arenduses.

Urve on teise põlvkonna inimene, tal polnud vaja näha ega teada seda, mida Rein sõjas läbi elas. Ta on alles eeskujulik ja auahne koolitüdruk, kes arvab, et kõik on saavutatav, tuleb ainult kindlalt tahta. «Ah, lõppude lõpuks — kõigega võis hakkama saada. Elu on antud selleks, et olla õnnelik.» Ta elab veel oma koolihuvide keskel ja armastus täiskasvanud noormehe vastu ei suuda teda neist eemale meelitada. Ega nad asjatult kõnele koolist nii mitmel korral ja ka oma esimesel abieluööl. Rein seevastu on sõjast läbi käinud, ta käed kihelevad töö järele. Armastatud tütarlapse kõrval selle sooja meeldivas kodus sulama hakanud, usub ta, et kui juba «sõjast eluga välja tuldud, siis on korteri asi tühi täpe».

Nii algab lugu kahest erinevate elukogemustega ja erinevate püüdlustega inimesest. Nende iseloomujooned, mida märkasime juba päris alguses, saavad teravapilgulise kirjaniku sule all huvitava ja näiliselt ootamatu järje. Ootamatu seepärast, et see kutsub välja nii tegelaste kui ka nende konflikti olemuse erinevaid tõlgendusi, nagu näeme romaani kohta käivaid retsensioone lugedes.

Reinu ja Urve konflikti käsitlemisel kaasaegsusele lõivu makstes süüdistavad mitmed kriitikud Reinu väikekoodanluses ja individualismis ning näevad Urves kaasaja positiivset kangelas, kelles on kehastunud tõeliselt edasiviiv ellusuhtumine. Kõige selgemalt ilmnes niisugune tõlgendus annotatsioonis, millega kirjastus «Sovetski Pissatel» romaani tutvustas:

«Rein on noor inimene, tema ees on lahti kogu elu, ja äkki muutub ta ahnitsejaks, väikekoodanlaseks, olesklejaks. Oma maja ehitamine varjab tema eest kogu maailma — Rein ei kuluta selle ehitusega mitte üksnes oma füüsilist, vaid ka moraalselt jõudu. Veel halvem, ta hakkab kõike hindama eraomaniku positsioonilt, satub mitmesugustesse mahhinatsioonidesse ja kaugeneb üha oma seltsimeestest — töölistest. Nüüd huvitavad teda ainult raha ja ehitusmaterjalid.

Kirjanik ei jutusta mitte üksnes oma kangelase langusest, vaid ka sellest raskest ning vaevarikkast teest, mida mööda Rein Leisik sammub oma moraalsele taassünnile, hingelisele mehistumisele.»

Ei tahaks uskuda, et see, kes kirjutas annotatsiooni, polnud V. Grossi romaani lugenud, ent sellise kohtukeelse otsuse Reinu kohta võis siiski kirjutada ainult teosest mööda lugedes.

Romaani teine osa algab Urve kahekümnenda sünnipäeva pühitsemisega restoran «Glorias». Kõrvuti detailidega, mis iseloomustavad tallinlaste sõjajärgset argipäeva, on selles stseenis huvipakkuvaid tähelepanekuid tegelaste kohta.

Et Urve ja Rein on täiesti erinevad, selles pole midagi imelikku, sest kas vähe on erinevate iseloomudega abielupooli. Häda pole ka selles, et Urve tunneb kel-

neri tahumatusesse tõttu piinlikkust, Reinule aga on selline reageerimine võõras ja teda valdab õiglane pahameel. Ei ole ebaloomulikku selleski, et Reinu mõtted tegelevad pidevalt korterimurega, kuna Urve suhtub sellesse kergemalt. Rein on ju sõja läbiteinud mees ja peab hoolitsema oma kodu ning perekonna eest.

Veenud õhtu restoranis, silmitsevad nad eriti tähelepanelikult oma kodust elamist. Urve mõtiskleb kibedusega nende viletsate korteritingimuste üle: «Kas oli mõtet pidada sünnipäeva kõrtsis, kui tegelikult oli ette teada, kuidas kõik lõpeb: ei kusagil mujal kui siin soojas toapugerikus, mis neis agulites olid nagu loodudki selleks, et kainestada pidulisi, teatrist või kinost kojujõudjaid?» Nii mõtleb Urve — toapugerik, mitte rohkem. Kuueistkümnenda aastase tüdruku romantiline õhin: «Mis tähtsus võis olla korteril, kui kaks noort inimest otsustasid abielluda,» on asendunud perspektiivituse kibeda äratundmisega: «Töö, kodu ja lapsed...»

Kuid Urve pole inimene, kes vähesega rahuldub. Ta ju sisendas endale, et tuleb olla «visa ja pindlik nagu teras». Vastavalt oma karakterile hakkab Urve väljapääsu otsima. «Ta ei tahtnud sel hetkel tuttavaks saanud elu, ei tahtnud harjumuslikku. Ka sõnad «minu oma», «minu ilus Urr» võivad kõlada helitult, peaaegu helitult, nagu liiva alt. Igapäevast on liiv.» Ta tunneb, et «keegi ei tohi neid mõtteid teada, sest need on halvad mõtted». Miks halvad? Kust tuleb selline enesekontroll — ta ei hakanud nutma, ei süüdistanud Reinu selle harjumuslikkuse pärast, mis teda piinas — kust selline tasakaal ja oma taotluste täpne mõistmine? Jah. Urve iseloom pole tavaline, vaid vägagi tugev, ja nagu lõpuks näeme, rebib ta end sellest harjumuslikkusest lahti ükskõik mis hinna eest.

Sellest stseenist alates jälgib V. Gross hoolikalt Urve arengut ja kujundab tema psühholoogilist portreed. Kirjanik rõhutab Urve eesmärgiseadmiste ja kavatsuste järjekindlust ning mõne aja pärast seisabki meie ees külm ning kalk inimene, kes teeb karjääri kõigi takistuste kiuste.

Urve tunneb täpselt aja pulssi ja tendentse, teda pannakse tähele, tema juurde saadetakse ajalehe korrespondent. See on piirjoon, mille taga peab algama uus elu. Urve aimab seda ette, seepärast mõtleb ta erilise rõõmuga kohtumisele. Täendusrikas on seegi, et just tolle õhtul külastab Rein tütarlast, kellesse ta oli koolipõlves armunud. Urvet ja Reinu ühendanud «toapugerik» viib nad nüüd lahku, nad hakkavad elama kumbki oma elu. Rein unistab majast, Urve sellest, et harjumuslikkusest lahti rabelda ja elus silma paista. Teda põletab auahnus: «Õppida! Rohkem lugeda kõike, kõike. Ei tohi elust maha jääda!»

Milleks õppida, milleks rohkem teada? «Ei tohi elust maha jääda,» mõtleb Urve pärast toimetuses käimist, kui ta on vaimustatud inimestest, kes töötavad selles «kummalises majas». «Nad kirjutavad ning võivad oma kirjatöid trükituna lugeda. Missugune tunne see võib olla?» Seda tunnet õpib Urve tundma siis, kui hakkab ise ajalehele kirjutama. Ta on uhke, et seda, mis tema on kirjutanud, «homme, ülehommene võivad lugeda kõik. Endised klassikaaslased ja praegused sõbrad vabrikust... Uskumatult hea oli üle lugeda oma käega kirjutatud mõtteid.»

Urve ei tunne loomingupiinadest tingitud kahtlusi, talle on tundmatu mure, et see, mis tema kirjutab, võib mõnele mitte meeldida. Vastupidi — ta on endaga rahul, tal on uskumatult hea lugeda «oma käega kirjutatud mõtteid». Mis mõtted need olid, mille üle nii suurt uhkust tunti, kui olulised olid need teistele inimestele? — «Sel varasuvisel kaunil hommikul kontoris rutates küsisin endalt mitmel korral, mida suudan ma anda kontoris arveametnikuna, miks ei õpi ma ära tootvat tööd, mis võib mulle saada huvitavaks elukutseks.»

Noorele algavale ajakirjanikule võime andestada šabloonsuse, halva stiili ja mõttestambid — nii alustavad ajalehes peaaegu kõik, kuid kuidagi ei saa mõista

ta uhkust, seda, et puudub nii enesekriitika kui ka rahulolematu kirjutatu puhul. Kas Urve tõepoolest avaldas oma salajasimad mõtted, kas ta tõepoolest mõtles niiviisi?

Jah, nimelt nii see oli, kinnitab kirjanik. Esimeses ajaleheartiklis avaldub kroonulik mõttelaad ei erine peaaegu milleski tema igapäevaste mõtiskluste laadist.

Auahned taotlused viivad Urvet üha edasi. Varsti esineb ta aktiivil. «Tema läks tulle. «Jupiterid» löid helkima. Seekord tema pärast.» Ja Urve näitab jälle «taset», teda saadab siingi menu, kuna ta tajub täpselt aja nõudeid, tunneb suurepäraselt selle võimalusi, teab, kuidas meeldida.

Esinemine toob Urvele uue tunnustuse ja ta jooob sellest: «Vaheajal koridoris jalutades märkas ta endal heatahtlikke muigavaid pilke.» Kuid see pole veel kõik — ootamatult tehakse talle ettepanek hakata ajakirjanikuks, ja mis veel — tema pärast veavad vägikaigast koguni kaks toimetust. Kas seda tõesti oli vaja: Urve oli ju kirjutanud üheainsa artikli (ja sellegi iseenda kohta) ning esinenud korra aktiivil, ja juba on tema järele suur nõudmine. Tõepoolest — «mis päev see täna küll niisugune oli... Oli eelsuvi, oli sirelite aeg, tema elukanga mustri ja koe suur muutmise aeg.»

Iseloomukindlus ja oskus suure muutmise aja kutset kasutada andsid soovitud tulemuse. Sellest hetkest alates hakkas Urve end «harjumuslikkusest» lahti rebima, kuigi on raskevõitu mõista, miks oli tema lool oma elu «harjumuslikkusest» ajalehes ja aktiivil selline menu.

Millega tegeleb Rein sel ajal, kui tema naine «ülesmäge» sammub? Pärilaste asjadega — lõhub talveks puud ja muretseb selle pärast, et Urve töökoha vahetamise tõttu ei saa nad kogu perega puhkuse ajal sõita Reinu vanemate juurde. Ja selleks, et nagu kompenseerida mehe täitumata jäänud unistusi, ütleb Urve, kes lahtusega ähvardades oli kategooriliselt maja ehitamise vastu, nüüd ise: «Ja tead, Rein, hakkame julgelt ehitama. Nüüd tuleme me sellega küll toime, eks ole?»

Abielupaari elus algab uus ajajärk. Majaehitamine viib nad lõplikult eri teed.

Rein on õnnelik, ta tunneb uhkust uue töö üle, mida kavatses teha ise, oma kätega. Ta ei tunne veel kõige lihtsamat tõde, et maja iseendast ei loo veel õnne, et inimesed ei too uude korterisse kaasa mitte üksnes oma mööbli, vaid ka konflikte. Tema on tulvil lootust: «Tulevaks sügiseks peab majal katus nagu punane kübar peas istuma ja akendel klaasid ees. Siis jääb... aega ka õppimiseks.» Ta ei taha Urvest maha jääda, kuid tundes oma kohustusi perekonna toena, hellitab ta kodu rajades «erilist armastust oma kätetöö vastu». Ka Urve on vaimustatud oma kätetööst, kuid teistmoodi kui Rein. Tema töötab iseenda jaoks. Kui ehitamine on täies hoos, sõidab Urve pooleks aastaks Moskvasse täienduskursustele, ilma et oleks enne mehega nõugi pidanud. Reinule räägib ta sellest alles paar tundi enne rongi väljumist. Vastuseks mehe muretsemisele ja hoolitsevale küsimusele: «Millest sa seal need kuus kuud elad? Mingid stipendiumid,» reageerib ta solvumisega: mees mõtles kõigepealt rubladele!

Siit pärinebki otsus Reinu kui ahnitseja ja väikekodanlase kohta, keda huvitavad ainult raha ja ehitusmaterjalid: see otsus sõnastub kõigepealt enda egoismi õigustava Urve mõtetes. V. Gross oskab erksalt tabada seda inimloomuse joont — egoistlikku püüdu iga hinna eest teist süüdistades ennast õigustada.

Kirjad, mis Urve Moskvasaadab, kõnelevad oma moraliseerival ning kroonulikult toonil üha süvenevast ükskõiksusest nende ühise elamise vastu. Kohe pärast Moskvas tagasitulekut mõtleb Urve: «Milline vastik nägu!... Niisugust võib ainult vihata. Kui temasugune tuhm kuju oleks pidanud samasuguse programmi läbi tegema...» Tuhm kuju aga rabab nii, et «higi leemendab ja peopesad narmendavad», et «päästa kogu pere hunnikus elamise vaevast».

Reinu unistused olid asjatud. Urve ei ole võimeline neid jagama, ta on hõivatud «loomingulisest tööst». Tema «looming» kõneleb ise enda eest: «Möödunud aastat võib õigusega nimetada suure murrangu aastaks eesti talurahva elus. Tänu venasrahvaste pidevale abile, tänu meie oma vabariigi tööstuse järjekindlale kasvule sai võimalikuks meie üksiktalupoegade hulgaline asumine kolhoositeele.» — Stambid, aabitsatõed, ülespuhutud fraasid on Urve looming, seesuguse inimese oma, kellel õnnestus läbi teha täienduskursuste programm Moskvast.

Muidugi jääb Rein tukkuma, kuulates Urve järjekordset kirjatükki, milleks tema naist innustas J. Ristna artikkel «Oktoobrirevolutsiooni kajastusi eesti kirjanduses». Artikli autor on Urve uus ideaal, kes ei meeldi talle mitte ainult ajakirjanikuna («nii targalt kirjutada ei lootnud ta kunagi. Aga tahtis püüda, tahtis edasi jõuda parimate eeskujude najal»). Urve on Jaan Ristnasse armunud ja läheb Reinu juurest ära tema juurde.

Ristna on niisamasugune robot nagu Urve ja kõneleb niisamasuguste formuleeringutega: «Vaadake meie linnaserva kerkivatesse üksikelamutesse. Seal lokkab väiklane individualism mõnikord niisama kõvasti kui meie paljukiidetud talupoja hinges.» Urve võtab seda kui kohtuotsust Reinu kohta ja siitpeale viimane enam armu ei leia.

Järjekindlalt detaile lisades avab V. Gross Urve ja Reinu vahelise konflikti. Jutustus nende tülidest, mis viivad lahutuseni, kasvab üle olustikulise perekonnaloo raamide ning muutub jutustuseks ajast, mis kujundab inimeste veendumusi ja ideaale.

Kas Urve oleks jäänud Reinu juurde, kui puudunuks see õnnetu maja? Muidugi mitte. Küllap oleks leidunud teisi põhjusi, mis oleksid aidanud neil lahku minna. Rein oma igatsusega rahu ja perekonnarõõmude järele on Urve jaoks juba liiga tühine. Urve on pingul nagu vedru, ta tunneb edu hinda vägagi hästi ja oskab osavalt oludele kohaneda. Temaga koos töötav Essi ei ütle asjatult, et «ta on tahtejõuline ja halastamatu, kui talle midagi meeldib». Ja nagu teame, meeldib talle edu ning tunnustus. Urve on nagu Reingi oma aja laps, ainult kuulakam ja edasirühkivam, ta ei taha oodata ega tegelda nii tühistes asjadega nagu perekonnaelu korraldamine, sest muidu võiks keegi sel ajal tema kohale asuda.

Urve individualism on märksa halvem ja eetilisel taunitavam kui Reinu nn. individualism, mis sunnib teda ajutiselt jätma õppimislootused ja ära ütlema ühiskondlikest kohustustest, sest tal lihtsalt ei jätku enam jõudu. Urve oma individualismis on hoolimatu talle lähedaste inimeste — ema, Reinu ja isegi poja suhtes. Järelikult võib ta olla kahekordselt hoolimatu võõraste suhtes, mis teeb ta ajakirjanikutöö jaoks professionaalselt sobimatuks. Tema tahe ja visadus on võimelised purustama mistahes tõkked. Ega ta asjatult korda: «Inimene võib kõigest üle saada!» Võib üle saada häbist andetult kirjutatud artiklite pärast, üle saada kaastundest, kui mees ennast ehitusel väsinuks rahmeldab, võib saada üle ebamugavustundest, kui ta hüljatud Reinule jätab rahasumma enam mitte kellegi vajaliku maja ehitamiseks.

Nii jälgib kirjanik oma tegelase olemust, polemiseerides lõpuni tema väitega, et Rein on väikekoodanlane ja ahnitseja. Selles poleemikas jääb autor peale ja tõestab, et elu on märksa keerukam, kui arvab Urve koos omataolistega, ja et tal lihtsalt vedas, kui ta saavutas elus edu ja leidis «oma koha päikese all». Mitte sellepärast, et ta oleks olnud Reinust võimekam või parem, vaid seetõttu, et oskas kasutada tolle aja võimalusi.

Mõte sellest, et inimese väärtust ei hinnata tema edu järgi, mitte selle järgi, mida temast ta artikleid lugedes ja ettekandeid kuulates mõeldakse, vaid selle järgi, kuidas ta mõistab moraalseid kriteeriume, juhib autorit, kui ta analüüsib Urves ja Reinus toimunud muutusi. See mõte juhib autori sulge, kui ta kirjeldab

Reinu solvumiskibedust ning kurbust Urve sedelikese ees («Jätsin sulle raha»), tungib läbi majamüümise valu ja sisendab lootuse, et põrmu tõgatud Rein leiab endas jõudu uuesti otsast peale hakata.

3

Me lahkusime Urvest ja Reinust nende uue elu lävel. Kirjanik visandas kum-magi edasise arengu perspektiivid. Need on küllalt selged, sest teoses olid oma aega väljendavate tegelaste tüüpilised karakterid.

Romaani «Pinginaabrid» lõpetades märkis V. Gross: «Inimesed pole mitte alati oma aja peremehed. Enamasti on nad oma aja väljendajad.» Samuti kui eelmises romaanis, nii kõneleb ta ka «Pinginaabrites» ajast ja inimestest, kelles nende aeg väljendub.

Taas ümbritsevad meid väärtuslikud olustiku- ja iseloomudetailid, pisisünd-mused ja faktid, mille kokkuseadmisest kujuneb üldist haarav elupilt.

Võrreldes V. Grossi esikromaaniga on aeg vahepeal edasi läinud. Henn Onton hukkus päris sõja algul, tema eakaaslastel aga laskis saatus sõja üle elada ja sam-muda juunipäeval Eesti Rahvuskorpuse ridades läbi Tallinna.

Henn Ontoni eakaaslaste saatus sai omal kombel järje romaanis «Müüa pooleli-olev individuaal-elumaja». See jätkub ka V. Grossi järgmises romaanis, mille tegelased Urmet, Irene, Aita ja Vambo on Henn Ontoni ning Rein Leisiku eakaas-lased. Kuigi Henn ja Rein ei istunud koolis ühe laua taga nagu Vambo Paltser ja Eino Urmet, teeb neid lähedasteks see aeg, millest sai alguse nende teadlik kujunemine. Nad kõik on sellest põlvkonnast, kelle noorusele jättis oma märgi järsk muudatus rahva elus — nõukogude võimu kehtestamine ja varsti selle järel puhkenud sõda.

Inimsaatusesse tunginud ja neid suunanud ajaloosündmused avalduvad kõige vahetumalt just selle põlvkonna karakterites, selle põlve püüdlustes ja ideaali-des. Jälgides oma kolmes romaanis eakaaslastest tegelaste elukäiku, peab V. Gross silmas muutusi ka konkreetse ajalõigu ühiskondlikes tingimustes. Seda huvita-vam ja vajalikum on kirjaniku püüd jälgida, kuidas tema tegelaste ühesuguselt alanud elukäik saab igal üksikjuhul erisuguse järje, mis «Pinginaabrites» viib nad juba vastandlikesse leeridesse.

Olukordade muutumisele ja vahepeal möödunud ajale vaatamata on Vambo Paltseri ja Eino Urmeti eraldiseisimise põhjused kahtlemata seotud Urve ja Reinu eri teed mineku põhjustega. Urve on muidugi teise põlvkonna inimene, keda ei saa pidada Henn Ontoni, Rein Leisiku või Eino Urmeti eakaaslaseks. Kuid peale karakterist tingitud omapära on Urvel romaanis veel tähendus kui selle ajastu produkti, inimesel, kes aja kutsele tundlikult reageerib ja seda kuulekalt järgib.

Sihikindla ühiskonnaredelil tõusmise teema läbitöötamist jätkab V. Gross Eino Urmeti kujus. Sellega ei süvenda ta üksnes kindla tüüpkarakteri, vaid ka ühiste tegurite analüüsi, mis tingisid kunagi Urve, nüüd Urmeti käitumise. Reinu ja Urve perekondlike kokkupõrgete puhul väljendatud mõte, et inimväärikust pole võimalik mõõta formaalse eduga, ametiredelil tõusmisega, vaid moraalsete kritee-riumide ja väärtuste õigsusega, saab «Pinginaabrites» uue kõla, see kristallisee-rub ja leiab tõestuse märksa keerukamate ühiskondlike tingimuste analüüsis.

Ühe põlvkonna elu uue etapi jälgimine nõuab kirjanikult rangemat kujutus-viisi. Näib, et sellal, kui küpsevad tegelased, kes on loomulikult ka autori enese eakaaslased, mehistub ka viimane ise. Ökonoomsemaks muutuvad tema lüürilised kõrvalepõiked ja peatükkidele «vinjette» lisavad kommentaarid, mis ennekoike näitasid tema kui kirjaniku noorust. Seekordne aspekt ja materjal nõuavad teist-

sugust kujutamiseviisi ja literatuursus taandub situatsioonide ning karakterite hoolika ning pingelise uurimise eest.

Uude kvaliteeti ei astu mitte üksnes analüüsi- ja stiilivõtted. Seoses kirjaniku kavatsuse, temaatika ja ideeliste motiivide läbitöötamise meetodiga muutub ka romaani tüüp. Kui «Tiivasirutus» oli mõeldud ja loodud romantilise jutustusena ning kasutas selle žanri atribuutikat, «Müüa pooleliolev individuaal-elumaja» aga probleeme tõstva romaanina, siis «Pinginaabrid» on intellektuaalne romaan, kus V. Gross näitab kirjeldatavale ajajärgule iseloomulikke ideede võitlust.

Alustades perekonna rajamisega, otsisid Urve ja Rein võimalusi sulatada oma isiklik saatus ühte oma koha leidmisega ühiskondlikus elus. Me teame, et selles võitluses, mille Urve talle peale sundis, ei suutnud Rein sammu pidada ning jäi kaotajaks. Kuidas õnnestus Urvel saavutada kooskõla kõige vahel, seda võime oletada Urmeti käitumist jälgides, sest too mees sarnaneb paljus eelmise romaani Urvega.

Üks «Pinginaabrite» keskseid tegelasi Vambo Paltser alustabki oma teed äratundmisega, et tal on võimatu end kohandada olukordadele, millesse ta satub. Erinevalt Urvest eelistab ta oludele kohanemise asemel otsida teed kohanemise vältimiseks. Tema seisukohast on tal märksa mõttekam varjujäämine ja enese-säilitamine või õigemini — moraalse jõu säilitamine, selle asemel et oma intellekti kulutada momendil tõestamatu tõestamisele.

Edaspidi selgub, et Vambo arvestab oma jõude õigesti, hoides neid talle kutsumuseks oleva õpetlasetöö jaoks.

Vambo on analüütik, ta pole võimeline mitte ainult abstraktselt mõtlema, vaid oskab ka ühiskondlike olukordade kujunemist ette näha. Ta pole kärsitu, ta oskab oodata, hinnata ja kasutada pisimaidki võimalusi professionaalselt vajalike teadmiste omandamiseks. Peategelase truudus oma elu põhiülesandele muutub teose põhiideeks. Vambo käekäigu loogilise arendusega kinnitab V. Gross, kui vajalik on uskuda mõistuse võitu Urmeti ja selle mõttekaaslaste pudedate ning lüüasaamisele määratud tõekspidamiste üle. Vambost kõneldes kirjanik otsekui soovitas: õppige oma aega ootama, ja kui tunnete kutsumust, ärge kulutage end tühistes solvumistes ning tüldes, õppige olusid arvestama ja nende olemust analüüsides ajaloolise arengu kulgu ette nägema. Isegi kui te milleski eksite, saate vähemalt rõõmu tunda selle üle, et te pole teinud midagi niisugust, mis pole teile vastuvõetav, nagu juhtus Vamboga tema nooruses. Nüüd suutis ta seda vältida.

Vambo käekäigu õpetlikkust rõhutab V. Gross korduvalt. Peamise tähelepanu pühendab ta siiski oma tegelase elukäsitusele. Siin tajub lugeja pidevalt Vambo intellekti jõudu. Vambo analüüsiv mõte muutub ülitäpseks instrumendiks, millega ta igakülgselt uurib olusid ja inimesi, kes nagu temagi väljendavad oma aega.

Romaani intellektuaalne küllastatus muudab V. Grossi teose lähedaseks J. Dombrovski romaanile «Muististe hoidja», mis on meie viimaseaegse kirjanduse tähelepandavamaid teoseid. «Muististe hoidja», mis avaldati ajakirjas «Novõi Mir» (eri raamatuna hiljem kirjastuse «Sovetskaja Rossija» väljaandel) peaaegu üheaegselt «Pinginaabritega», väljendas nõuet uuekvaliteedilise, kõrgemal tasandil mõtleva kangelase järele. Nende erinevate kirjanike lähedus teineteisele ei ilmne mitte ainult selles, et nii «muististe hoidja» kui ka Vambo on teadlased, mõtlejad, keda nende elukutse abistab tegelikkuse analüüsimisel. Vähem olulised pole ka nende teised ühisjooned, kummalegi on omane eetiliste printsiipide puhtuse säilitamine, nad kaitsevad neid endi jaoks küllalt keerukais ja koguni ohtlikes isikukultuse tingimustes.

Algusest peale haarab V. Gross lugeja kaasa Vambo Paltserit ümbritsevasse rahutusse õhkkonda ja samuti kohe, võiks öelda, et juba esimesel kümnel lehe-

küljel kohtame veel üht uut erijoont V. Grossi proosas — kirjelduste, dialoogide ja episoodide esitamise hoogsust. Autor otsekui köidab kesksed süžeesõlmed, reastab nad rangelt järjekindlasse ahelasse. Igaühes on ideeline tuum, mis aitab avada nelja peamise tegelase põhiolemuse. Sellisteks sõlmpunktideks võib lugeda Vambo ülikoolist väljaheitmist, tema esimest kohtumist Urmetiga, Irene ja Urmeti tüli, Aita vallandamist, Vambo ja Aita jutuaajamist pärast pikka lahusolekut, ja lõpuks Allikmäe enesetapmise tagajärgi, mis seavad ohtu Urmeti karjääri. Kõiki neid omavahel seotud elunähtusi pingestab poleemiline laeng. Esitades samu probleeme ja sündmusi erinevalt seisukohtadelt, teravdab kirjanik neid tegelaste omavahelise poleemikaga, mis annabki romaanile ta mõttepinge ja hoogsuse.

Kummatigi ei kujuta neli kesket tegelast — Vambo Paltser, Eino Urmet, Irene ja Aita ainult vaidlevate leeride eri pooli, vaid neile langeb veel mõni teinegi osa. Nii näiteks on Irene, kelles headus ja leebe naiselikkus seostub meheliku mõistusega ja keda autor on sümpaatiaga kujutanud, teoses kirjaniku enda seisukohtade väljendajaks. See on just Irene, kes nõuab romaanis tõstatatud küsimustele vastust Urmetilt, «aparaadi» töötajate konkreetse keskkonna esindajalt, kellelaolised isikukulture ajal juhindusid elusse ja inimestesse suhtumisel ette kindlaksmääratud põhimõtetest.

Aital on teistsugune osa: kanda inimlootuste ja hingelise vastupidavuse ideed. Temas tüpiseerib kirjanik omadusi, mis on tunnuslikud niisugustele inimestele, kes ei paista silma millegi erilise poolest — ei erilise andekuse poolest nagu Vambo, ei tegevusiha poolest nagu Irene ega karjeristlike kalduvuste poolest nagu Urmet.

Näib, et nende eri teed käivate inimeste elu võiks olla seotud üsna habraste sidemetega — üksnes koolimälestustega ja ühise noorusega, mispoolest nad võiksid suurema kahetsuseta lahku minna. Mis siis, et Eino Urmet ei suutnud mõista Vamboga toimunu kogu keerukust. Sellest ajast, kui nad ühes pingis istusid, oli ju palju vett merre voolanud ja vahepeal võis paljugi juhtuda... Nad oleksid võinud juttu ajada, üks teist mitte mõista ja lahku minna — Aita ja Vambo ühele, Irene ja Eino teisele poole. Selgub aga, et selline lihtne otsustamine on neile kõigile võõras. Neid ei seo mitte üksnes koolipink, kus nad lapsepõlves istusid, nad on pinginaabrid seetõttu, et söövad siamaani ühte putru ühest ja samast katlast, ainult ühele see puder maitseb, teised söövad seda häda pärast... Seetõttu ei saa ükski neljast suhtuda ükskõikselt lõhesse Eino ja Vambo vahel. See pole lihtsalt lõhe kahe kunagise sõbra vahel, keda elu on lahku viinud, kinkides ühele laheda elu ja karjääri, teisele aga ebaõnne. See on pikaleveniv ideeline vastuolu, mida suudab lahendada ainult ajaloo käik. Ajalugu aga loovad teatavasti inimesed. Seepärast on Urmet oma veendumuste kindlusest ja oma kontseptsioonide näilise loogilisusest hoolimata rahunud. Ta tunneb vastutuse painet, kui just mitte Vambo ees, siis vähemalt oma naise Irene ees, kes Vambot kaitseb.

Kõik on vastutavad selle eest, mis toimub, kinnitab autor, — igaühe käest küsitakse: mida oleksid sina mõelnud ja kuidas käitunud romaanis kujutatule sarnanevail puhkudel? Oled sa mõtelnud Uudsemaa poolt esitatud küsimuse üle: «Mis kasu saab ühiskond sellest, kui ta oma paremaid päid hakkab maha koksima?» või Urmeti poolt kuulutatud «jalaga andmise» teooria õigsuse üle. «Tead, on inimesi, kellele tuleb lihtsalt jalaga anda, näed niiviisi?» Sportlase sihvakas jalg tegi õhus sujuva kaare...»

See teooria ütleb mõndagi Urmeti ideelisest ja kõlbelisest olemusest. Niisamuti nagu inimestesse diferentseeritud suhtumise eitamine on seegi teooria ühiskonnaliikmeile laostav, sest ta on vastuolus uut tüüpi riigi ülesehitamise printsipiidega. Urmeti sõnadetegemine klassivõitluse olemusest ja iseärasustest pole

muud kui nende printsiipide demagoogiline moonutamine. Märkimisväärne, et pärast Allikmäe enesetappu saab Urmet ka omal nahal tunda jalaga andmise ähvardust. Lammutamisele määratud «masina» osana satub ta «masina» demon- teerimise eel peaaegu selle rataste alla.

V. Gross analüüsib kodaniku ja moraalse vastutuse positsioonilt lahkkelide keerukust ja sügavust, mis valitsevad ideaalide tõeliselt ustavate inimeste ja demagoogide vahel, kes sõnu pildudes ainult moonutavad nii keerukate nähtuste mõistmist nagu klassivaen ja ideoloogiline võitlus. Ta ei jälgi nende ideelist kokkupõrget mitte üksnes kunstnikuna ja psühholoogina, vaid teeb seda ka kui ajaloolane ja poliitik. Sellise sünteesi näiteks on nii autori enda kui ka tema tegelaste suhtumine teatesse Irene isa hukkumisest fašistlikus piinakambris.

V. Gross kasutab seda kaalukat argumenti oma tegelaste vaidluses selle üle, kas on võimalik leppida inimestega, kes traagiliste olukordade sunnil on eksinud. Suhtumine Irene isa hukkumisse võib osutada lakmuspaberiks, mille abil saab kontrollida Irene arvamust, et tuleb usaldada sõja-aastail Saksa armeesse sattunud Vambot. Siin peab selguma, kas on võimalik andestada Vambo biograafias seisvat «kõrvalekaldumist», ühesõnaga — andestada neile inimestele, kes on oma minevikust lahti öelnud, oma valiku teinud ja elavad nüüd väärtuslikku elu. Kas neid võib usaldada? Kuidas lahendab V. Gross need küsimused?

Urmet saab kõigist varem teada Irene isa mahalaskmisest, ta teab seda juba enne esimest kohtumist Vamboga. Miks ta ei ütle seda Irenele siis, kui nende tüli on haripunktis? See teade võiks rusuva tüli jalamaid lõpetada, olla otsustav argument tema kasuks. Kas ta tahab Irenet säästa või viivitab ta selle teatega mõnel muul põhjusel — kas või egoistlikel kaalutlustel, teades, et see rikub tema rahulikku elu?

Need pole siiski egoistlikud kaalutlused, mis teda viivitama sunnivad. Ta ei arva, et tal oleks oma veendumuste õigsuse kinnitamiseks vaja lisaargumente. Urmet tunneb oma jõudu, ta ei taha «kasutada seda teadet näitematerjaliks oma seisukohtade juurde. Löögu siis naine teda parem jalaga.»

Niisiis on Urmet veendunud oma töökspidamise jõus ja õigsuses. Ja ta ei eksi. Isa mahalaskmisest kuulda saades ütleb Irene tõepoolest: «Sul oli õigus. Taevane arm, kuidas ma sind nüüd mõistan!» — «Mõistusega võttes» teab Irene, et Vambo «millekski sääraseks pole võimeline», kuid ütleb siiski, et Urmetil oli õigus, tema aga on «tühine naine», kes «jonnis nagu väike laps». Kas võib seda mööndust hinnata kui Urmeti võitu? Kas Irene isa hukkumine tõestab, et Urmeti suhtumine on õige, et Vambo-taolistesse inimestesse pole vaja diferentseeritult suhtuda? Ei. Irene reageering ei tõesta veel Urmeti õigsust. Jutustades Irene suhetest, rõhutab V. Gross usalduseprobleemi keerukust ja mitmekülgust. Irene meeoleu analüüsides kujutab autor tema reageerimist psühholoogiliselt õigesti. Kirjanik märkab inimlikult arusaadavat joont — meeleheites otsib Irene toetust ainsalt lähedaselt inimeselt ja unustab omavahelised lahkkelid. Mida enam valu vaibub, seda enam piinab Irenet uuesti mõte, et Vambo puhul pole Urmetil siiski õigus.

Usalduseprobleemi keerukust ja selle üheülbalise lahendamise ohtlikkust ei näita V. Gross mitte üksnes siis, kui ta oma tegelasi psühholoogiliselt analüüsib, ta kontrollib nende veendumusi ka mitmetes vasturääkivates situatsioonides. Romaani läbiva vaidluse olemust pole võimalik mõista ilma vastaspoolte moraalse programmiga tutvumata.

Pärast Urmeti ja Vambo esimest jutuaajamist, milles ilmneb kõigi kaasvestlejate vaadete erinevus, näivad pinginaabrite eluteed kulgevat lahknevates, omavahel ristumata suundades. Ent see on ainult näiv eemalolek. Nad elavad samas linnas ja hingavad sedasama õhku. Nende sisemist kontrastsust täiendab nende elu

välise külje kontrastsus: näeme Urmeti ilusat korterit, mille ta varsti vahetab veel toredama maja vastu, näeme ka ühiselamut, mis pakub Vambole peavarju. Pole ka ime — Urmet asub vastutaval tööpostil, tema tööd hinnatakse ja selle eest tasutakse ühiskonnas kehtestatud normide kohaselt. Kui ta oleks sellele ühiskonnale kasulik inimene, kes aitab seda edasi viia, kui ta oleks selle ühiskonna põhimõtetele ustav ja eetilisel puhas inimene, siis poleks mõtet tema heaolu nõnda rõhutada.

Tutvume nüüd sellega, kuidas ta õigustab endale osaks saanud usaldust. Tema kabinetti astub külastaja, elatanud õpetaja, kes on koolist vallandatud selle pärast, et ta okupatsiooni ajal lapsi õpetas. Kuidas suhtub Urmet, kes «kõigest tosin aastat tagasi oli Vana-Sirkla keskkoolis korraliku käitumisega, õpetajaid arvestav õpilane», elatanud pedagoogi palvesse kontrollida vääraid süüdistusi? Urmet on nõrkinud, teda ärritab see «kuldraamidega prillmadu». Ennast vaevu vaos hoides ja «iseloomukindlust» säilitades ütleb ta naisele vaikse häälega: «Õpetaja kohta teile ei anta. Tuleb ümber kvalifitseeruda.»

Inimese saatust otsustades on Urmet kaugel kõhklastest ja mistahes kahtlustest. Kontrollida fakte, nagu palub külastaja — ei, tema polnud «see isik, kes oleks hakanud uuesti kontrollima kõiki üksikasju». Mis temal üksikasjadega tegemist! Nii sulanduvad Urmet kui ametnik ja kui inimene ühte ning kõne all olev episood loob pildi mitte ainult südametust, vaid ka ebaausast inimesest, kes oma teenistuskohustusi halvasti täidab. Ta kuritarvitab talle riigi poolt osutatud usaldust, ei koorma end töö väljaselgitamisega ja käib rahvahariduse süsteemis juhtival kohal töötades ebaperemehelikult ümber pedagoogide kaadriga.

Tema seisukohtade ebaõiglus on ilmne, kuna ta võtab kuritegudes süüdistatud inimeselt õiguse oma süütust tõestada.

Urmeti ebaausus avaldub ka tema jutuaJamises Vamboga. Ta segab kaarte nagu valemängija, kasutades taas neidsamu demagoogilisi võtteid, mida pruukis õpetajaga vesteldes. Vambo räägib, kuidas teda seitsmeteistkümnendaastase noorukina vapustas kaasõpilase Elli Loorbergi väljasaatmine just tüdruku komsomoli astumise eel. Oli ju Vambo teinud väga palju selle heaks, et Elli koos temaga komsomoli astuks. Ta armastas Elliot ja teda ümber kasvatades oli noormeest vallanud «mingi erakordne inspiratsioon».

Vambo jutustab oma nooruse tragöödiast, annab toimunule hinnangu oma praegustelt positsioonidelt, kuid Urmetile on see ükskõik, ta on kurt, ei kuule ega oska mõista inimlikke tundeid. Nii on tal mugavam, sest tema jaoks ju ei eksisteeri «eeldatavat süütust». «Mida Elli sinuga seal rääkis, on mulle teadmata. Vaevu usutav, et ta oleks sel sügisel Tartusse komsomoli liikmena tulnud, sest organisatsiooni astumine poleks olenenud ainult temast. Aga see pole praegu enam tähtis. Sind kogu lugu küll välja ei vabanda.» Nii vastab Urmet Vambo pihtimusele. Edasi tulevad juba poliitilised süüdistused: «Millest sa ka aru oled saanud? Jah, sellest küll, et vastupropagandat ei saa enam teha vananenud võtetega... Ära looda mulle oma tarkusega prügi silma puistata... Mäng sentimentaalsetel tunnetel on kerge ja odav mäng.»

Seda kõneldes on Urmet veendunud, et «revolutsiooni ei tehta siidkinnastes». Kuid miks ründab Urmet Vambot, kes ise tunnistab, et tema, «väikese rahva liige», ei tahtnud aidata «Saksa fašismil maailma vallutada», et ta «surmanuhtluse ähvardusel sunniti rivisse»? Ikka seepärast, et nii on temale kasulik, ei taha ta Vambot ära kuulata ja peidab end üldiste formuleeringute taha, millel ei ole konkreetse juhtumiga otsest sidet. Nii on tal lihtsam selgitada iseendale oma seisukohta õpetajasse suhtumisel ja palju muudki oma eluloos.

Kui teatav seisukohavõtt on ainult endale kasulik, siis on see ebaaus teiste suhtes. Ja Urmet ongi ebaaus siis, kui ta pateetiliselt kuulutab: «... minu ja Paltseri

vahelt läks läbi niisugune tuleliin, mis põletas kõik mälestused», ebaaus ka siis, kui ta kinnitab, et ta «pole vaimne prostituut kunagi olnud ega kavatse selleks saada», samuti siis, kui ta küsib Irenelt: «Kas mulle ei meeldiks olla üks hea inimene kõigi teiste heade hulgas? Oi, Iiris, küll meeldiks, küll meeldiks!»

Kui see kõik oleks tõi, kas siis mees, kes on olnud aus enda ja nende ees, kes talle usaldasid vastutava töö, kokkuks nii väga süüdistusest seoses Allikmäega, kes tema arvates oli kristallpuhas inimene?

Mida kardab Urmet, kes on kindel oma tõekspidamistes? Kust imbub see loomalik hirm «pronkskujusse», kes vaikse häälega soovitas vanal õpetajal ümber kvalifitseeruda? Aitast, keda ta hästi tunneb, on tal isegi kahju. «Vaene tüdruk,» ütleb Urmet. «Ja ometi ei kavatse ma tema pärast lõmitajaks hakata.» Tema keeles tähendab see, et ta ei taha kõrt kõrre peale tõsta, et aidata «suurepärasest inimest». Miks siis? Aita kui õpetaja küsimuse arutamine on ju tema otsene ülesanne. Loomulikult seepärast, et ta ise ei usu oma deklaratsioonidesse. Õigus on Irenel, kui ta ütleb tema kohta: «Vahel muutub see päris kõrge ja vägev printsiipiaalsus lihtsalt mugavuseks: nii tehakse, nii arvatakse, niisugused on seisukohad.»

On veel üks põhjus, miks Urmet ei taha isegi «suurepärase inimese» pärast «lõmitajaks hakata», ja see selgitab mõndagi tema iseloomus. Urmet arvab, et inimene harjub tihti ka «kõige hirmsamate tegudega, kui need pole puudutanud konkreetset teda ennast». Siin on võti Urmeti tõelise olemuse mõistmiseks ja seetõttu on ka selge, et ta «hakkab lõmitama» alles siis, kui hädaoht ripub tema isikliku karjääri kohal. Siis unustab ta oma tõekspidamiste laitmatu puhtuse, mida ta nii sageli on proklameerinud, unustab oma printsiipiaalsuse. «Väino Allikmäe! Võimatu uskuda. Vabariigis oli teisigi, palju silmapaistvamaid isikuid, endisi revolutsionääregi ränkade süüdistuste alla langenud. Ja mitte kordagi ei tulnud pähe kahelda, et süüdistuse esitamisel võidakse eksida. Kuidas võis nüüd järsku kahtlus lammutava jõuga hinge tungida? Kas ainult sellepärast, et Väino Allikmäe oli liiga lähedane tuttav?» Küsimine: kas siis Aita polnud lähedane tuttav? Kuid Aita saatus ei puudutanud vahetult teda ennast. Seepärast tunnebki Urmet nüüd «kahtluste lammutavat jõudu». Tema järgmine mõte kinnitab juba tingimusteta ta karjuvat ebaprintsiipiaalsust: «tema [Allikmäe] tegude vari langeb ka Eino Urmeti süütule olemusele... ja sellepärast tuli kõigepealt ennast kõvaks teha, tuli kõigepealt välja rookida kahtlus, tuli leppida kohutavaga — Väino Allikmäe reetis. Järgmine samm: tuleb tunnistada oma viga, nii kummaline kui see ka ei oleks.»

Ring ongi sulgunud, sõnad «ma pole vaimne prostituut kunagi olnud ega kavatse selleks saada» osutusid valeks. Urmet tõukas end ise troonilt ja ta pronkskuju oreool osutus ainult kassikullaks, rekvisiidiks tema poolt esitatud ideede draamas.

Kuidas elab tema oponent Vambo Paltser sel ajal, kui Urmet korraldab oma uut maja, ootab uut edutamist ja pärast «hüppe» peatamist — kohtuotsust.

Vambo südametunnistus on puhas, intellekt aga säästab teda väiklaselt solvumast Urmeti-taoliste inimeste pärast. Vambo ei taha midagi elu käest ära rebida, tema ausus ei luba tal ära kasutada isegi sellist soodsat juhust nagu tema tehases sooritatud katsete vastu huvi tundva ajakirjaniku külaskäik. Kui Vambo poleks ajakirjanikule öelnud, et ta teenis Saksa armees, oleks tema edu olnud kindlustatud. Kuid Vambo jaoks on see võimatu, ta ei taha valetada. Vambo on Urmetist rikkam, kuigi tal puudub tore korter ja kõrgepalgaline ametikoht. Ta tunneb töö hinda ja on ustav oma eetilistele põhimõtetele, mistõttu ta ei «hakka lõmitama», kuigi neis tingimustes võinuks seda kergesti teha...

Nii kulgevad eakaaslaste teed vastavalt nende poolt võetud suunale. Märkimist

väärrib, et romaani finaalis, õigemini küll epiloogis toimub nende teede sümboolsena mõjuv taasristumine. Urmet ja Vambo saabuvad Tallinna samas lennukis, neile tulevad vastu naised koos lastega. Lapsed sobitavad kohe sõprust, aimamata midagi tollest «tuleliinist», mis kunagi nende isasid lahutas. Nüüd on Urmet ja Vambo peaaegu võrdsed, sest ka Vambo väärrib nüüd usaldust ning näib, et kodumaa vajab neid mõlemaid...

Villem Grossi romaane lugedes tutvusime paljude inimestega, kelles väljendub nende aeg. Nende kogemused on kooskõlas meie mõtisklustega läbielatu üle. Nad värskendasid mälus neid tõsiasju, mida on väga vajalik teada V. Grossi tegelaste kaasaegseil ja mis nende järglastele peaksid olema väärtuslikuks ajadokumentiks konkreetsest perioodist ühe põlvkonna pinginaabrite elus.

Kirjandusprobleeme ühes kirjavahetuses

Johannes Aavik — 90

ahvakirjanik Friedebert Tuglase suures kirjavahetuses, mille ta oma isiklikust arhiivist Kirjandusmuuseumile loovutas, leidub rohkesti Johannes Aaviku kirju Tuglasele aastatest 1906—1943. Siin avaldatud valik ühepoolsestki epistolaarsest materjalist annab huvipakkuva läbilõike küsimustest, mis nimetatud aastail on kõne all olnud sihiteadlike nooreestlaste, hilisema väljapaistva keeleteadlase Johannes Aaviku ja Friedebert Tuglase vahel.

Alljärgnevas on välditud omapoolseid hinnanguid, et Aaviku kujunemiskäik ta enda kirjade peeglis segamatult esile tuleks. Tsitaadid Aaviku kirjadest esitatakse originaalkujul, paitsi ω asendamine v -ga, mõned interpunktsioonikohendused vms. Selguse mõttes lisatud sõnaosad on nurksulgudes. Lugemisel tuleb muidugi arvestada, et J. Aavik ja tema aatekaaslased ei saanud keskharidust emakeelses koolis, sest niisugust polnud veel olemas.

Vaadeldgem selle kirjavahetuse lähtepositsiooni. 1908. aasta suvel käis Ahja valla talupoeg Friedebert Jurjev Mihkelson¹ pärast pikemat paosolekut sandarmeeria nuhkide kiuste siiski järjekordselt Tartus, kasutades V. Grünthalilt laenatud passi.² Samal ajal tõlkis Kuressaares vanematekodus puhkusel olev Helsingi üliõpilane Johannes Aavik Paul Bourget' romaani «Õpilane», lootes seda avaldada «Noor-Eesti» kirjastusel. Noore tõlkija lootused hajutas Tartust saabunud kiri, milles Fr. Tuglas teatas, et majanduslikel põhjustel ei tule kirjastamisest midagi välja. Aavikul oli aga Gustav Suitsu esialgse nõusoleku põhjal sadakond lehekülge romaani tõlkest valmis ja ta oli hellitanud lootust saada selle arvel augusti lõpus avantsi. 23. juulil Kuressaares Tuglasele lähetatud kirjas palus ta asja «Noor-Eesti» juhtivate tegelastega veel kord läbi arutada.³ See kiri ei muutnud aga enam midagi. Pealegi pidi «Muhumaa noormees Villem Grünthal» võimalikult ruttu oma Tartu-eksistenti lõpetama, sest sandarmeeria agendid olid talle jälile sattunud. Ohtliku seisukorra tõttu sõitis Tuglas uuesti Peterburi kaudu Soome pealinna.

Helsingis moodustasid noore kirjaniku lähema sõpruskonna G. Suits, V. Grünthal ja J. Aavik, kes kõik õppisid siinses ülikoolis.

Selle kolmiku hulgast kujunesid Tuglasel tihedamad suhted just esimese ja viimasega. «Kõige rohkem aga ohverdas aega minuga läbikäimiseks vist küll Aavik, nii sel kui järgnevailgi talvedel. Nähtavasti tundsi selleks mõlemad

¹ Nõnda nimetab Tartu 2. politseijaoskonna ülem kirjanikku oma raportis Tartu politseimeistrile 18. VII 1905. Vt. S. I s s a k o v, Arhiivipudemeid. «Keel ja Kirjandus», 1968, nr. 10, lk. 624.

² Fr. T u g l a s, Mälestused. Teosed VIII. Tallinn, 1960, lk. 340 jj.

³ J. Aavik Fr. Tuglasele 23. VII 1906. KM KO, Tuglase fond. «Õpilase» kohta vt. lähemalt H. V i h m a, Tõlkeromaan keeleeuendusprogrammiga. — Üheksa aastakümnet. Tallinn, 1970, lk. 149—158.

kalduvust ja vajaõust. Me istusime kaua teineteise pool või tegime koos pikki jalutuskäikusid, ning meie kõnelused keerlesid ikka keele ja kirjanduse küsimuste ümber. Eesti keele olevik ärritas ja tulevik innustas juba tollal Aaviku muidu nii tihti hajameelset meelt. «Nagu sogane püretatud lomp on praegune eesti keel puhta allikana voolava soome keele kõrval!» Ja samuti andsid alati jutuaiinet ka tema kirjanduslikud lemmikud. Nende hulgas esines äärmusi, mida kuidagi ei suutnud ühte sobitada. Seal oli juba tollal Edgar Poe, olid Huysmans ja Bourget, oli samuti Juhani Aho. Aga Aavik vaevalt tahtiski neid ühte sobitada, vaid hindas igaüht hoopis eri seisukohast. Teda paelus ühe fantaasiarikkus, teise rafineeritud dekadentlus, kolmanda psühholoogiline eritlemisteravus või neljanda peen stiilitunne. Igatahes tundsin ma Aaviku vahendusel eriti mõnd eriskummalist, bisarset või muidu üllatuslikku teost ammu enne, kui ulatusin ise selle lugemiseni. Ja mõnd oleksin ma vaevalt kunagi lugenudki ilma tema vaimustuse või halvaksapanuta. Ning kõigel sellel oli muidugi mõju minu niikuinii juhusliku arenemiskäigu kohta.»⁴

Sagedased isiklikud kokkupuuted välistasid pidevama kirjavahetuse vajaduse. Nii oli ka järgmisel talvel, kui Tuglas elas Helsingi lähedal Oulunkylä suvitusasulas. Sõbralik läbikäimine jätkus siingi. «Eestlastest omakorda külastas mind küll vist ainult Johannes Aavik, kes saabus vahel pühapäeviti, viiul kaasas, et siin musitseerida.»⁵ Tuglas omalt poolt käis nädalas mitugi korda linnas. Sõbra tagasihoidlikus tudengitoas tutvus ta Aaviku kaasüürniku Lauri Kettusega, pärastise väljapaistva fennougristiga. Vahel kohtuti Helsingi Eesti Seltsis, hiljem veel Soome-Eesti Liidus, mille esimeheks oli prof. Kaarle Krohn. Selles akadeemilise värvinguga organisatsioonis õppis noori eesti literaate tundma ka Põhja-Soomest pärit üliõpilane Aino Thauvón, kellele nad jätsid oma sihiteadlikkusega tugeva mulje. «Gustav Suits ja Friedebert Tuglas olid juba väga noorelt hakanud kirjutama. Nende elukutse oli tingitud kindlast käsitusest, et nad sel teel võivad mõjutada kogu oma rahva kultuuri arengut. Johannes Aaviku arvates oli keele tähtsus rahvaste elus nii oluline, et ta juba Helsingis oma õpingute ajal unistas ilusast, täielikumast, uuest eesti keelest.»⁶

Kogu kõnealusest ajavahemikust on säilinud Aaviku pool tosinat napisõnalist postkaarti ja neli kirja Tuglasele. Pikemateks kirjadeks on 1909. aasta suvel põhjust andnud Tuglase järjekordne Ahvenamaal paosolemine. Aavik informeerib teda nii «Ruthi» käsikirja valmimisest kui ka kavatsusest tõlkida «Noor-Eesti» kirjastuse jaoks E. A. Poe ja G. de Maupassant'i novelle. Paaril korral vihjatakse vajadusele jätkata «Õpilase» tõlkimist. Siis aga tunneb kodulinna keset Kuressaare idüllil suvitav noor filoloog äkki tarvet sõbrale pihtida oma imetlust põhjanaabri keele suhtes: «Et viimasel ajal Soome keelega palju tegemist teen, siis olen mõlemaid sugukeeli üksteisega võrdlema hakanud, ja see võrdlemine mõjub minu kui eestlase pääle õige julgust rõõvivalt. Sest Soome keele superioriteet iluduse, suurtsugususe, pretsisiooni, paenduvuse ja rikkuse poolest paistab nüüd mulle hiilgavamalt ja triumfeerivamalt silma kui iialgi enne.»⁷ Selles sisaldub juba algeos üks Aaviku keeleuendusprogrammi praktilisi põhiprintsiipe — soome keelele järele ja sellest möödagi jõuda, tarviduse korral sealt vajalikke tüvisõnu laenates. Aavik töötab sel teemal varsti pikemalt kirjutada, kuid juba ülejäärmises kirjas asenduvad filoloogilised arutlused mureliku teatega, et Kuressaare politsei on Helsingist tulnud korralduse põhjal «kahtlase» üliõpilase salajase järelevalve alla võtnud. Sel põhjusel ei kinnitatud teda ka Kuressaare gümnaasiumi õpetajaks.

⁴ Fr. Tuglas, *Mälestused* lk. 284—285.

⁵ *Sealsamas*, lk. 328—329.

⁶ A. Thauvón - Suits, *Gustav Suitsu noorus*. Lund, 1964, lk. 13—14.

⁷ J. Aavik Fr. Tuglasele 3. VI 1909. KM KO, Tuglase fond.

Kui Tuglas asub 1909. aasta sügisel Pariisi, et pääseda Soomes üha enam tunda andvast stolõõpinliku režiimi survest, lähetab Aavik talle järgmisel aastal Helsingist pikki ja sisutihedaid kirju. Kuid iseloomustaval kombel prevaleerivad neis ilukirjanduslikud päevaküsimused, mis on enamasti seotud Noor-Eesti kirjastamistegevusega. Keeleprobleeme puudutab ta harva ja otsekui möödaminnes. Selles suhtes toimub täispööre alles aastal 1912, kui Aavik on kanda kinnitanud Tartus (vahepealsest Aaviku Jalta-perioodist ei ole kirju säilinud).

Et varasemate aastate kirjavahetuses domineerib kirjanduslik aines, võib teatud määral muidugi panna Tuglase arvele — tõenäoliselt sisaldasid tema Ahvena- maalt, Pariisist, Roomast või Hispaaniast saabunud kirjad järjest uusi sellekohaseid mõttealgatusi. Teiselt poolt aga kuuleme Aaviku kirjadest, et ka tema ise tollal plaanitses uusi ilukirjanduslikke töid, nii et «Ruth» ei pidanud jääma sugugi viimaseks. Nähtavasti on 1909. aastal Kuressaares veedetud suvi andnud nendele kavatsustele uut hoogu, sest sama aasta lõpul kirjutab ta Tuglasele Peterburist: «Mul on nüüd kindel nõu hakata üht pool-autentilikkku, pool-fiktivlikku päeva- raamatut kirjutama, mis ligi 300 lhk. suur tuleks. Vähemat ei maksa. See jääks siis minu ainsaks kapitalseks ilukirjanduslikuks tööks, sääli ütleksin kõik ära, mis mul ütelda on. Sinna kontsentreeriksin kõik oma võimise. Sündmustik oleks osalt Helsingis, Peterburis, Tallinnas, aga pääasjalikult Saaremaal ja Kuressaares. Muu seas puudutaksin kõiksugu psühholoogilisi küsimusi ja avaldaksin oma kirjandus- likka maitseid.»⁸ Ja ülejärmises kirjas tutvustab ta oma kavatsust lähemalt: «Mu Päevaraamat huvitab mind ikka edasi. Olen nüüd juba sisu plaani valmis skitseerinud. Tuleb kolm jagu (muidugi ühes köites), mis aga siiski üksteisega ideeliselt seotud on. Terve töö hakkab nüüd ikka selgemalt mu ette kujunema: ma näen ta käigu, ta üleüldise meeoleolu, ta stiili juba ära, niisugustena, nagu ma tahaksin realiseerida. See on midagi unistavat ja naiselikku, väsinud ja melan- holilikkku, millele aga mõnede analüüside mehelik teravus ja paiguti stiili intel- lektualism ja raffineeritus tasakaaluks on. Mis mind selleks iseäranis vaimus- tab, on idee üht episodi sinna sisse põimida. See on üks armastuselugu (kui seda ülepea selleks võib nimetada), mis minu arvates midagi väga algupärast ja uut on.»⁹ Samal aastal ajakirjas «Noor-Eesti» avaldatud teose katkendid¹⁰ on üpris platoonilist laadi.

Veel oma keeleuueendustegevuse kõrgperioodi algul peab Aavik seda möödu- vaks harrastuseks, kirjutades oma tulevikukavatsustest: «Nii palju ütlen ka veel, et ma ilukirjanduslikele huvitustele sugugi ei ole võõraks jäänud, ehk küll vii- masel ajal ei ole saanud nendega tegemist teha, sest et õigekeelsuse asi praegu kõike mu huvitust ja tööjõudu anastab. Nii pea aga kui olen tähtsamad asjad saanud ära õeldud, siis andun jällegi kogu vaimustusega ilukirjandusele ning mõtlen kõige päält oma romani valmis kirjuta, kus siis muu seas ka kõik oma ettepanud keelelised uuendused katsun teosta.»¹¹

Esimese maailmasõja eelõhtul on J. Aaviku ja E. Hubeli kirjavahetuses kordu- valt juttu ühe romaani kahasse kirjutamisest. Hubel-Metsanurk oli sellega põhi- mõtteliselt nõus, kuid kogu kavatsus hajus sõja tõttu põhjalikult muutunud õhk- konnas. 1912. aastal räägib Aavik mitmes kirjas Tuglasele veel oma «Pelguri»- nimelise teose valmimisest, mis oli mõeldud «Noor-Eesti» järjekordse albumi jaoks, kuid jäi sealt liiga uuendusliku keele tõttu välja. Järgmise aasta lõpul

⁸ J. Aavik Fr. Tuglasele dateerimata kirjas Peterburist 1909. a. lõpul. KM KO, Tuglase fond.

⁹ J. Aavik Fr. Tuglasele dateerimata kirjas Helsingist 1910. a. algul. KM KO, Tuglase fond.

¹⁰ J. R a n d v e r e, Tõelikkus ja unistus. (Katked päevaraamatu kujul ilmu- vast romaanist.) «Noor-Eesti», 1910, nr. 5, lk. 229—234.

¹¹ J. Aavik Fr. Tuglasele 14. XI 1912. KM KO, Tuglase fond.

informeerib Aavik sõpra taas uutest ilukirjanduslikest kavatsustest: «Kolme romaani ained mölguvad mul pääs, igauks hoopis eri probleemi, ümbrust ja tüüpe käsitlev.»¹²

Paljudes kirjades Tuglasele kritiseerib Aavik rühmakaaslaste töid. Karmi kriitika osaliseks saab näiteks Bernhard Linde «Noor-Eesti» III albumis ilmunud essee «Raiasmaa» ja novellifragment «Hallid juuksed»: «Mis Sa arvad Linde tööst? Mulle ei meeldi see inimene ja ta vaim sugugi. Tal ei ole enesel midagi algupäralisemat ja peenemat. Mulle näib, nagu tahaks ta väliste abinõude järeleahvimisega teistele järele jõuda. Tarvitab hullu pööra võõraid sõnu, koguni tsiteerib greeka keelt, kus vead sees; püüab eruditsioniga hiilgada, aga kirjutab August Compté. [...] Ta jutus tundub osalt püüd Vilde «Kuival» järele ahvida (mõne kirjeldusega).»¹³ Armu ei leia Aaviku silmis ka samas albumis avaldatud Tuglase novell «Vilkuv tuli»: «Mis sinu novellisse puutub, siis olen otsekohene ja ütlen, et ta mind mitte väga ei vaimusta; tundub natuke tehtud ja liig kunstlik olevat; ei liiguta, ei kisu kaasa. See aine on liig välja mõeldud. Ta tahab nagu ainult teatud kunstlik, psühholoogiline efekt olla. Sellep. jätab ta enam vähem külmaks.»¹⁴ Tunnustust leiab seevastu Tuglase essee «Eduard Vilde ja Ernst Peterson»: «Selle eest aga on Sinu kriitiline essay tore ja peenike, esimene niisugune Eesti keeles, ehk ka sääl ma kõigi mõtetega rahul ei ole. Näit. mulle tundub, nagu otsustaksid Sa Vilde üle paiguti liig käredalt, iseäranis stiili puhul.»¹⁵ Kõnealuse albumi arvustajatest on ta kõige rohkem rahul Aino Kaldaga. «Aino Kallase arvustus on kõige mõistlikum, mis on ilmunud; ta on teatud peensuse ja sympatilise arusaamisega kirjutatud, iseäranis mis «Ruthi» kohta käib. Kuid pean siiski kahjuks konstateerima, et «Ruth» vale pildi enesest annab. Üht renessansi kurtisani ei ole ma omale tõesti mitte ette kujutanud; need olivad ju hoopis teistmoodi temperamendiga; need olivad igatahes lõpulikult ikka naesterahvad.»¹⁶

Kui 1910. aastal hakkab pika ootamise järel ilmuma ajakiri «Noor-Eesti», peab Aavik selle välist külge õige imponeerivaks, kuid ei ole rahul ajakirja üldise suunaga. «Sisu kohta oleks mul selle vastu enam ütlemist. See on üleüldiselt võttes liig ühekülgne, estetiline-kirjanduslik. Minu soov oleks, et Noor-Eesti mitte nii eksklusivlikult kirjanduslikuks ei jääks, vaid ka muid alasid ja küsimusi käsitaks, nagu näit. filosoofia, ühiskondlikud küsimused, ajalugu, psühholoogia j.n.e. Ta peaks umbes niisuguseks saama kui soomlastel *Valvoja* on, muidugi huvitavam ja kirjanduslikult peenem. Niisugune puhtasti kirjanduslik Noor-Eesti aga on meil praktilikult võimata, kui ta[ile] kapitali sisse panna ei ole. Ta jääb pea lugejate puudusel seisma.»¹⁷ Ennustus, mis varsti täituski.

Saanud Tuglaselt postiga «Noor-Eesti» IV albumi, ruttab Aavik kohe vastama: «Albumit lehitsesin ja lugesin suure huvitusega, nagu arvata võid. Lugesin kõige päält sinu «Kurbliku lahkumise» läbi. Sa tahad teada, mis mulje see minusse tegi. Ma pean otsekoheselt ütleva, et see mind natuke üllatas. Olin muud lootnud ja seda teisiti ette kujutanud. Sellepärast tundsin teatud pettumust. Ma olin nimelt lootnud keerulist, raffineeritud, tihedat, äärmiselt väljatöötatud stiili, l'art-pour-l'art'ilikka meeleolusid, seda, mida Sinu viimsis töis olin harjunud maitsuma (Midia, Toome helbed, Vilkuv tuli, Öhtune taevas). Kuid väga vähe

¹² J. Aavik Fr. Tuglasele 3. XI 1913. KM KO, Tuglase fond.

¹³ J. Aavik Fr. Tuglasele dateerimata kirjas Peterburist 1909. a. KM KO, Tuglase fond.

¹⁴ Sealsamas.

¹⁵ Sealsamas.

¹⁶ J. Aavik Fr. Tuglasele 25. I 1910. KM KO, Tuglase fond.

¹⁷ J. Aavik Fr. Tuglasele 9. III 1910. KM KO, Tuglase fond.

leidsin säält selletaolist; ainult paar ilusat võrdlust sügise meeolelu kujutuses meeldisid minule. Sa kirjutad ise, et seesugune stiil Sul tahtlik olevat, et see ainele vastavat. Võib olla. Kuid mul on päris kahju, et Su evolutsioon Sind selles sihhis on edasi viinud. Ma kardan, et Sa sellega kogu Eesti publikumile pettumuse valmistad.»¹⁸ Samas albumis avaldatud Tuglase esseed «Kirjanduslik stiil» on Aavik juba käsikirjas lugenud, leides selle olevat «täis huvitavaid ja uusi mõtteid ning teravameelseid tähelepanekuid. Julgen veel tähenda, et mulle ka näib, nagu oleksid Sa mõnedes otsustes natuke liig subjektivne, ebarealne ja liialemine.»¹⁹

G. Suitsu hiljem nii populaarseks kujunenud «Värisevate haabade all» häirib esimesel ilmumisel Aavikut oma vormi novaatorlikkusega. «Suitsi «Haabade» laul meeldis mulle küll oma ilusa ebamäärasusega, kuid ta on talle asjata graafiliselt seotud kõne kuju annud; see on proosa — välimuse poolest.»²⁰

Muret valmistab Aavikule nooreestlaste vähene produktiivsus, mis paneb teda isegi kogu liikumise liivajooksmist ennustama. Nii kirjutab ta «Felix Ormussoni» (esialgse pealkirjaga «Puuhobune») valmimist oodates: «Väga kaua ei tohiks selle avaldamisega enam viivita, sest 1914 jõuab termin lõpule. Pärast seda on hilja. Sest a. 1909 kõnelesime Suitsiga Helsingis, et kui viie aasta pärast keegi meist midagi positivist ja väärtuslikku ei ole tootnud, siis seega oma isikuline pankrot ja kogu Noor-Eesti pankrot on tunnistanud...! Vabanda seda halba nalja. Pääleegi langeks see kõige rohkem minu enda päale, sest et mul kõige vähem lootusi on seks ajaks midagi toota, mis neid nõudeid vastaks.»²¹

Kui Tuglase romaan lõpuks 1915. aastal ilmub, tõttab Aavik kohe autorile oma esmasel lugemisel saadud muljeid jagama: «Kõige päält pean ütleva — kiituseks —, et romaan üsna põnev on; mina vähemalt lugesin teda suure põnevusega ja arvan, et seda kõik saavad tegema. Selles mõttes võidab ta endale üsna suure lugijaskonna. Teiselt poolt aga kardan ka, et selles mitte just täiesti seda ei leita, mida vahest oodatakse. See ei ole siiski laiema publikumi romaan. See on kirjanduslikkude esteetide jaoks. Selle pääteenus on minu meelest ikkagi vahest liig ühekülgselt stiililine külg: raffineeritud metaforid, metonüümid, sünektohid, mis stiililise meeolelu ja värvi annavad, mida Eesti keeles alles nii vähe on harjutud nägema. See on täiesti uus stiilifaas Eesti keeles, millest «vanad» sugugi aru ei saa. See nõuab teatavat esteetilist vaimusugulust, et neid võitused hinnata. Kuid nende stiilipeenuste ja ilude kõrval (niihästi loodusekirjeldusis kui psüchooloogilisis formelites) on ka kohti, millele saan vähem kaasa tunda, nimelt mitmed neist, milles teatavat vallatlemist, mänglemist ja kerglust taotad. Ühtlaselt tõsine ja vähem hüplev kujutusviis oleks mulle rohkem meeldinud. Kahju, et ma ei saa näitusi tuua. Kogu esitusviisi vaevab teatav paigalpüsimattus; kangelane hüpleb liig nobedasti ühelt mõttelt teisele, ilma ühelgi põhjalikumalt peatamata. Oleksin soovinud rahulikumat, vähem lendlevat esitusviisi. Aga nähtavasti on see kerglus, lendlevus, mõtete hüplemine ja iroonia kalduvused täitsa tahtlikud.

Üleüldine mulje, mis see romaan minusse teeb: hulk sätendavaid kildusid, millest mitmed üksikult võetuina väga ilusad, mida võib vaadelda ja «ihailla» ja mis annavad peene naudingut. Kuid puutelisus on see, et need killud mitte küllalt huvitavaks ja tähelepandavaks sisuüksuseks ei kogune; nii ütelda sisu inimlik interest, ta «elulisus» on nõrk. Kangelase võõrdumine Helenest Marionini kasuks on vahest liig järsuna kujutatud, ilma küllalt uskuma paneva analüüsita ja sündmuslikkude detailideta, mis seda seletaksid. See, kardan, annab Ormussoni kohta

¹⁸ J. Aavik Fr. Tuglasele 14. XII 1912. KM KO, Tuglase fond.

¹⁹ J. Aavik Fr. Tuglasele 31. X 1912. KM KO, Tuglase fond.

²⁰ J. Aavik Fr. Tuglasele 14. XII 1912. KM KO, Tuglase fond.

²¹ J. Aavik Fr. Tuglasele 31. X 1912. KM KO, Tuglase fond.

natuke kergatse inimese mulje. Aga on ju see tahtlik autori poolt. Kuid olgugi tahtlik, aga romaan kaotab selle läbi natuke oma huvitavusest ja soliidisusest, sügavusest. Oleks vahest võinud ka veel rohkem tegevust ja dialooge olla.

Kordan veel: sisu inimlik huvitus ei ole küllalt suur; selle kogumõju ei saa olema küllalt valdav, püsiv; see romaan oma üleüldisuses oma tegelastega ei ütle ega anna mitte küllalt.»²²

See on mitmekülgsest vaagiv, oma siiruses paiguti karmivõitugi hinnang Noor-Eesti liikumise ühe kandvama proosateose kohta, kusjuures Aavik esineb siin ligikaudu sellesama suurema eluläheduse nõudega, mille 1930-ndatel aastatel oma lipukirjaks tõstsid orbiitlased. Aaviku kirjades leidub korduvalt kriitilisi märkusi ka rühmakaaslaste luule arvel. Nii heidab ta V. Grünthal-Ridalale ette liiga kitsast ainevalda: «Päris luuletaja ei või olla nii piiratud omas aines ja võimises. Ainult mõni üksik looduseluuletus on tal õnnestand. Ta ainus külg on ju õigupoolest kirjeldused, vaatlused; kus ta säält välja kaldub, algab ta nõrkus. Huvitav ja teenuslik on temas keelelis-stiililine külg, mis praegusel keeleuuen-duse ajal «lahjoo», mille mõjuvus ja sarm aga võib väheneda, kui kord uuendet keel harilikuks saab. Siiski sümpaatiliseks teeb teda ta vähenõudlikkus, «vaati-mattomuus». Ta ei vigurda, vaid on tõsine ja lihtne. Maitse ja arusaamine on hääd ja peab distsipliini.»²³ Kahtlusi avaldab ta samas kirjas ka G. Suitsu luule dia-pasooni suhtes. Tsiteerigem siinkohal veel Aaviku suhtumist noore H. Visnapuu debüüdisse: «Visnapuu kohta tahaksin veel seda lisada, et ta pääteenus sisaldub 1) üleüldse luuletamises nüüdsel luulepõudsel ajal; 2) luule stiili ja keele välja-töötamises, arendamises, publikumi harjutamises kõiksugu uudustega, uute kee-rulise mate ja peenemate värsitehniliste ja keelelis-stiililiste võtetega. Seega ta valmistab ja tasandab teed tulevasele suuremale luuletajale, kel siis palju ker-gem saab olema edasi minna; [...] Visnapuu teenus on üleüldse teatav raffine-mang luules... Ta nõrk külg aga on loomuliko, spontaanselt välja keeva, inten-siivse, kaasakiskuva tunde puudus või nõrkus. Ta nago tahtlikolt tahaks olla ise-äraline ja peen. Mulle näib, et siin ka mingi voolu maneeriga on tego, nimelt sellega, mille on tekitanud dekadentism ja sümbolism [...]»²⁴ Samas kirjas avaldub Aaviku luuleprogramm: «Mulle isiklikolt aga on see laad igavaks läind ja mulle on kujonend uus ideaal luulest: enam vanamoodne (see, mida edustavad näit. Victor Hugo, Pushkin, Lermontov, Richepin, Goethe, Schiller jne.), niisugune, mis kindlat sisu ja mõtet nõuab ja seda käsitleb peenelt väljatöötet tehnikalga, koguni teatava tehnilise virtuositeediga. Muidogi peaks ta kasustama kõike seda, mis uued voolud on toond positiivist ja hääd, olgo puhttehnilises või stiililis-meeleololises suhtes. Ja ained peavad võimalikolt olema inimlikolt huvitavad, mis vibreerima panevad meie hinge ololisi keeli, me peame neid maitstva tõsisel naudingol, kogoni põnevusel, mitte aga kui mingit kurioosumi, vallatust, veider-dust, kerget ja odavat efekti taotlemist. Seega aga ei ole mõeldud, et see luule peaks olema liig «tõsiste taatide» luule. Ei, tal võib ja peab olema ka mänglevust, kauniduse ilotsemist, vallatlemistki parajal paigal. Ta tehniline virtuositeet peab andma tunde, nago oleks see tal kerge vaevaga pillutud, teatavast üliküllusest, ilma ühegi pingutuseta, nii et tunde värskus ja spontaansus selle all vähematki ei kannataks. Nii on näit. Victor Hugo, nii Richepin, nii Rostand. Millal saame selletaolise luuletaja?

Peaks luuletama ka üsna lihtsaist, vanamoodseist aineist, ja nii, et lugejal oleks tunne, et siin luuletaja tõsiselt on aine küljes, aimest enesest huvitet; et tundub,

²² J. Aavik Fr. Tuglasele dateerimata kirjas 1915. a. algul. KM KO, Tuglase fond.

²³ J. Aavik Fr. Tuglasele dateerimata kirjas 1916. a. KM KO, Tuglase fond.

²⁴ J. Aavik Fr. Tuglasele 6. II 1917. KM KO, Tuglase fond.

nago ei olekski ta ise teadlik, kui hästi ta sellest luuletab. Nii võiks näit. luuletada vaesest õmblejast, maha jäetud pruudist, joodikost mehest, orvost, petet armastusest, külmast toast, sotsiaalsest viletsusest ja ülekohtust, varietee tantsijannast jne. Need võiksid olla väga osavasti ja peenemaitseliselt kirjutet, aga nii, et kirjanduslik publikum neid hindaks ja naudiks, aga ka laiemadki ringkonnad loeksid neid huvituse ja arusaamisega. Viimaste aastakümnete kirjanduslikud voolud on ained, süsseed liig õhukeseks puhunud, vaevalt tabatavaks häävutand; aine on mõnikord nii ebamäärane, nii amorf, nii heljuv, peaaegu olemato, et õieti ei teagi ütelda, millest luuletaja luuletab. Tuleks jälle kindlamad, selgekujolised ained tarvitusele võtta. Viimased aga ei vähematki sule välja kõige peenimaid ja raffineeritumaid esteetilis-artistilisi stiili- ja meeoleolootsemisi; kui kelgi neiks kaldumusi.»²⁵ Selliselt vaatekohalt kujuneb eitavaks ka Aaviku suhtumine Jaan Lõo luuletuskogusse «Nägemised» (1916), mida konservatiivne leer eesotsas A. Jürgensteiniga püüdis Noor-Eesti vastu välja mängida. «Mulle näib, et vanem generatsioon igatahes Lõo liig kõrgeks hindab. Mind isiklikult jätab ta luule — pääle paari koha — täitsa külmaks. See on midagi kuiva, puist. Puudub luule aroom, romantika, või see ilu ja jõu ja üleoleku tunne, mille ärataks loomupärane anne ja osavus ja mis paneks lugejat tundma üllatust, imestust, aukartust, kumardust, ja seeläbi vaimustaks, kaasa kisuks, meele pakitsemata paneks. Need ei ole muud kui asjaarmastaja ajaviitekatked, kel on olnud oma jagu huvitust asja kohta, kuid kel puudub eht anne ja peenem maitse.»²⁶

Vanema põlve kriitilisi realiste E. Vildet ja E. Peterson-Särgavat mainitakse kirjades ainult riivamisi, kusjuures Aavik eelistab neid A. H. Tammsaarele. Aavik lähtub sel puhul eeskätt viimase üliõpilasnoveellidest. Nii polemiseerib ta Tuglasega: «Sa ütled oma viimases kirjas, et ma Tammsaarele ülekohtu teha, sellega et temast Petersoni ja Vilde kõrgemale asetan. Ma arvan aga, et mitte. Ma olen selles kindlas arvamusis ning jään selle juurde, et Petersonil ja iseäranis Vildel kaugelt suurem kirjaniku talent on kui Tammsaarel, kuna ma järele annan, et T. kui inimene, kui hing võib midagi peenemat olla, mis muidugi ka ta töödes ei või jääda nähtavale tulemata. Kui keeletarvitaja on V. vastuvaidlemata kõrgemal kui T. ja ka P. keel on sahtlikam, tusedam ja värskem kui T. oma.»²⁷ Vahel kaotab see antipaatiat Tammsaare vastu juba igasuguse mõõdutunde ja paisub oma temperamendikus nihilistliku äärmuseni.²⁸ Seevastu oskab Aavik kõrgelt hinnata E. Vilde «Tabamata ime» ilmumist. «Mina isiklikult pean viimast kõige paremaks, s. o. kõige tähelepandavamaks teoseks sel aastal (kõigist ta nõrkustest hoolimata) ja ka hoolimata sest, et draamatiline kirjandus juba niisugusena mind vähem huvitab. Igatahes aga on Vilde viimne teos meil ainulaadiline omas liigis ja seda peab ka hindama.»²⁹

Pärast Tuglase naasmist maapaost (1917) polnud kirjavahetuse järele vajadust. See algab uuesti, kui Aavik kaks aastat hiljem läheb Kuressaarde, kus ta lõpuks saab varem asjatult taotletud õpetajakoha sealses gümnaasiumis. Kuid nüüd keerleb jutt peamiselt keelekõnustuste ümber. Laiemas üldsuses äratas neil aastail teravat poleemikat ja õigustatud vastuväiteid Aaviku pikem kriitiline sõnavõtt «Puudused uuemas eesti luules» (1922). Asjaosaliste nõrdimusavaldusi ulatus Kuressaardegi ja Aavik kirjutab sõbrale: «Oma «Puuduste» seeria mõtlen lõpetada ylejärgmises «Eesti Kirjanduse» numbris. On palju pikemaks venind, kui esialgu kavatsin, isegi sisuliselt natuke äärmusse kaldund. Kuigi sellega asja-

²⁵ J. Aavik Fr. Tuglasele 6. II 1917. KM KO, Tuglase fond.

²⁶ J. Aavik Fr. Tuglasele dateerimata kirjas 1916. a. KM KO, Tuglase fond.

²⁷ J. Aavik Fr. Tuglasele 29. XII 1909, KM KO, Tuglase fond.

²⁸ J. Aavik Fr. Tuglasele 9. III 1910. KM KO, Tuglase fond.

²⁹ J. Aavik Fr. Tuglasele 16. XI 1912. KM KO, Tuglase fond.

omaseis äratan rahulolemattust ja vastolu, arvan, et yldsuse seisukohalt sellega ometi kasu toon: see tihendab ja syvendab kogu kysimust ja tõstab luule tähtsust. Ja vahest mõjub see siiski ka natuke kaasa, et meil paremini hakatakse luuletama.»³⁰

Nähtavasti on aga kõnealuse essee valmimise käigus arvustajale endale selgunud ta seniste esteetiliste mõõdupuude küündimatus. «Kõik tuleb sellest, mul viimaseil aastail on kujunenud hoopis teine kirjanduslik ideaal, mida mitte enam ei rahulda endised lemmikud: ei Baudelaire, Huysmans, d'Annunzio j. m. Olen saand nagu liig läbinägijaks, näen nende puudused, nende teatava sisemise tyhjuse. Ainult nende stiil meeldib veel, kuigi mitte enam värskelt kui alguses. Veel vähem rahuldab mind kõige uuem laad — ekspressionism oma lohakusega ja peenuse puudusega. On igatsus mingi uue, soliidima, tõsisema, aga ometi esteetiliselt peenemaitselise kirjanduse järele [...]», mis tema meelest peaks olema «mingi romantismiga, koguni paiguti idealismiga käsitet realism». ³¹ See on juba ilmne lahtiütlemine Noor-Eesti kõrgperioodil nii vankumatult püsinud eeskujudest. Ring on täis...

---

³⁰ J. Aavik Fr. Tuglasele 20. IV 1922. KM KO, Tuglase fond.

³¹ J. Aavik Fr. Tuglasele 11. VI 1922. KM KO, Tuglase fond.

Mõtteid eeposest ühe eepiku juubeli puhul

950 aastat Firdausi surmast

astat 1020 võib iraani rahvaste eepose luulendaja Abu'l-Kasim Firdausi surma-aastaks ainult oletamisi pidada, sest peale eeposes eneses lausunud tõikade on meil luuletaja elu, iseäranis selle lõpu kohta üpris vähe teada. Kroonikuile on legend poeedist, kellele kuningas suurt ülekohut teinud, meelikõitva ja dramaatilisena rohkem ajaloo vääriline olnud kui argipäevane, näiliselt sündmusteta möödalanud päevade rida. Ghazni sultan Mahmud, kellele Firdausi oma eepose olevat pühendanud, naernud selle välja, öeldes, et iga tema sõjasulanegi on kangelisem eepose muinasvägilastest, ja pakkunud lubatud kulla asemel luuletajale tasuta ainult hõbedat. Nõrдинud poet jaganud sultani hõbeda esimestele vastutujatele ja kirjutanud oma eeposele sissejuhatuseks pilaloo Mahmudi kohta, kelle soonis voolavat orjaverd. Hiljem, tahtes oma ülekohut heaks teha, saatnud sultan Firdausile siiski õiglase tasu. Aga karavan kullaga olevat sisenenud linnaväravaist parajasti siis, kui vastaspoelseist väravaist luuletaja surnukeha kalmistule kanti.

Vahest ongi legendil Firdausi uhkusest tõepõhi all: igatahes eepose loomistööga, millega mitmed teised luuletajad olid algust teinud juba põlvkondi varem, jõudis ta lõpule alles siis, kui Kesk-Aasia sultanite troonil istusid türgi sõjasulased, kes tundsid ainuüksi oma mõõkade jõudu ega pidanud miskiks muistse usu ja müütide hämarusega ümbritsetud rahvuslikku traditsiooni. Kummalisel kombel on teistegi eepostega sedasama sündinud — nad pannakse kirja alles siis, kui neid kandevas elav traditsioon tagasipöördumatult hääbub. Nagu suudaks kirjanduslik vorm aidata vanal usul uueneda ja edasi elada teiseks saanud miljöös. Ida-Iraani maaülikud, kelle hulgas pärines ka Firdausi, olid kümnenda ja üheteistkümnenda sajandi vahetusel oma endise seisundi kaotanud ega suutnud end enam sõjaliselt ja poliitiliselt maksmata panna. Seda kibedam oli neil tõdeda endisaja Iraani suuruse hääbumist ja seda valusamalt tõusid nende silmade ette möödunud aega kehastavad kuningad ning sangarid.

Hoolimata sellest, et Firdausi võis eepose loomisel rida-realt järgida vanemaid kirjalikke allikaid — vanu ajalookroonikaid, Iraani kuningate genealoogiaid ja muidugi ka «Kuningate raamatu» varasemaid kirjanduslikke katseid —, oli sellele ainestikule luulevormi andmine ikkagi kolossaalne töö. «Kuningate raamatu» käibelolnud tekstides oli kuni 160 000 värsirida (enam-vähem kriitilistes tekstides kuni 60 000 paarisvärssi).

«Šahname» (Kuningate raamat) on kahtlemata üks tuntumaid idamaisi kirjan-dusteoseid, kuid vaevalt võib tema loetavus sammu pidada tema kaudse kuulsusega. Nõnda palju luulet ja vanajutte üsna arhailises keeles ei ole lihtne pähkel moodsa kooliharidusega pärsilasele või tadžikilegi. Veel raskem ja tüütavam on ta aga tõlkijale või siis tõlgitud kujulgi muust miljööst pärit lugejale. Täielikke tõlkeid, mis oma kirjanduslikkusega arvestatavad oleksid, vist polegi. «Kuningate

raamatu» terviklikkus ei põhine niivõrd kirjanduslik-süžeelel kui üksnes kujutamist leidva ajalookäigu terviklikkusel. Kosmogooniliste müütidega, millega algab rahva saatuse kirjeldamine, põimuvad järjest uued motiivid. Kuningad ise jäävad oma vasallide kangelastegude ja muu rüütlimängu ees pisitasa varju. Omamoodi huvitavaks nähtuseks on muistsete hiilugude teisenemine kõrgkeskaja vaimus dekoreeritud rüütliroomaanideks. Viimastele lisandub veel hulk romantilis-kurtu-asseid süžeesid. Jutustamiskäiguga Sassaniidide aega jõudes astub eepos alles enam-vähem ajalooliste tõikade pinnale ja muutub lihtsaks värsistatud ajaloo-kroonikaks.

Eepos on üles ehitatud Iraani kuningate genealoogiaana. See algab esimese inimese-kuniga, mütoloogilise Kajumartiga, kellele järgnevad teised kuldajastu kuningad-prohvetid, ja lõpeb viimase Sassaniidide soost valitseja Jazdigird III-ga, kes tapeti 651. aastal. Tähelepanu äratav ainult muist allikaist hästi tuntud Iraani vanema ajaloo ja eelkõige Ahhemeniidide ajastu peaaegu täielik mahavaikimine. Seletada saab seda üksnes sellega, et «Kuningate raamat» kajastab enamasti idapoolsete Iraani alade — Baktria ja Horezmi — traditsioone, kus valitsejad ei pidanud end sõltuvaks Persise kuningaist. Makedoonia Aleksandristki on nõnda saanud viimane kuningas Kajaniidide suguvõsast, ja tema võim Iraani üle oli täiesti seaduspärane. Ida-Iraani päritoluga motiivid tõusevad veel selgemini esile hiilugude tsükliks, mis samuti on lülitatud Kajaniidide valitsemise ajastusse. Kajaniidide eelkäjad, Pišdaadi kuningad on kõik läbinisti mütoloogilised kujud, kelle algtüübid on olemas eranditult juba muinasiraani piiblis — avestas.

Teiste rahvaste eepilistele lauludele omane maagilis-sakraalne funktsioon on ka «Šahname» puhul üsna selgelt põhjendatud. See on saanud ainult ajastule ja rahvuslik-üliklikule kastile sobiva vormi. Muinasiraani preestrikasti vaimsest pärandist oli Firdausi juba sootumaks irdunud ja kujutas religiooni ette vaid islamina. Vahest on seetõttu ka mõistetav, miks Firdausi pärast «Kuningate raamatut», tulpinud sõjalugudest ja sangarite veretöödest, pöördus Koraanist pärineva sakraalse armastuse teema poole. Uuemad uurimused püüavad küll eitada poemi «Jusef (Joosep) ja Zuleika» kuulumist Firdausile, ent psühholoogiliselt on säärane vastandteemad kooskõla ühe autori loomingu süžeele.

Keskaegse kirjandusteose mõistmiseks pole alati otstarbekohane lähtuda nüüdisaegseist esteetilisest tõekspidamisest. Tuleb meeles pidada, et tol ajal ei olnud esteetiline iseseisev nähtus, vaid ainult intellektuaalse või spirituaalse tõe väljendamiseks vajalik atribuut. Kui me selle unustame, jääb arusaamatuks «pimedada ja lihasuretava keskaja» kunstile omane värvide ja väljendusvormide priiskavus ning intensiivsus.

Nõnda tuleb ka «Kuningate raamatu» lähteid otsida esmalt just spirituaalselt tasandilt: Firdausi sihiks oli näidata, kuidas rahva saatus johtub kosmogoonilistest printsiipidest ja kuidas kuningavõim on samade kosmogooniliste aluste poolt sünnitatud korra manifestatsioon ajaloos. Üksikud ajajärgud ja üksikud valitsejad võivad sellest korrast küll kaugele kõrvale hõlbida, kuid nagu on igavene kosmos, nõnda on igavene ka kord ja õiglus¹. Firdausi eepost võib seetõttu mõtestada eelkõige prohvetliku manitsusena ja tähendamissõnana.

Endisaja inimesele, kes mõtles ajast ja maailma asjadest kõigepealt universaalsete kosmoloogiliste printsiipide valguses — mütoloogilises keeles väljendus see mõttekäik loomislugudena —, oli maailma loomine teatav saatustlik kulminatsioon, millest peale oli ajakulg üksnes pidev ja paratamatu liikumine kaosele vastu. Aga inimese kui mõistusega olendi erilise seisundi kosmoses andis talle võimaluse seda liikumist pidurdada ning uuendada oma olemasolu võimalusi, taastades pide-

¹ Võrdle etümoloogiliseltki: vanaindia rta, iraani artha, kreeka orthos, ladina ordo — kord, õiglus.

valt kosmilise korra võimu kaose üle. Inimene — muidugi olemise saladustesse pühendatud olles — tundis end kosmilise tegurina ja kogu tema elu oli sümboolselt alkeemiline *opus magnum*, väheväärtuslikust aimest kulla valmistamine. Samas võis inimene aga oma meeletuse tõttu suurendada kaose võimu ajaloos.

Iraani müüdis loob Ormuzd kui kosmose sümbol inimese oma abiliseks võitlema Angra Mainju, kaosejumala vastu. Kuid inimest tabab pattulangemine — niipea kui ta unustab oma vasalliseisundi ja kujutleb end iseseisva olendina, satub ta kaosejumala meelevalda alla. Nõnda algavas ajaloos ei ole inimene üksnes enam puhas valgusealge kehatust, kellena teda löi Ormuzd, vaid ka Angra Mainju sulane. Inimühiskond lõhestus juba mütoloogilises ajaloos lahinguväljaks, kus käis võitlus valguse ja pimeduse, korra ja kaose vahel. Selles müüdis näeme, kuidas feodaalne suveräänivasalli printsipi kõrgub oma ülemaise arhetüübini, ning seda teades võime mõista, miks keskaegseis rüütliromaanides maised ja taevased sündmused nõnda fantastilistes vormides segi lähevad. Kogu maine eksistents oli «vasallisõltuvuses» ülemaisest reaalsusest, olles seega kusagil igaviku sügavuses kestva loomisdraama üks avaldumistasandeid. Rahva maist olemasolu loov ja korraldav faktor — kuningavõim — oli valguselembese alge kehatust sellel tasandil. Kosmoloogiline kuninglikkus ja maine võimutäius ühenduvad aga üliharva — selles ongi ajaloo keerdkäikude saladus. Võitlus nende pooluste vahel annab ajaloo sündmustele saatusliku ja dramaatilise iseloomu. Alles kuninga võimu all, kelles ülempreesterlik pühendatus ühendub täiusliku õigusemõistjaga, taastub maailmas paradiislik kord. Vähemalt nii mõisteti seda kogu keskaja vältel Aasias ja ka Euroopas. Tarvitseb meelde tuletada vaid Dante «Jumaliku komöödia» poliitilisi tagamaid või siis Shakespeare'i loomingut, kus üheks olulisemaks teemaks on kuningavõim. Samast mütoloogilisest taustast on sündinud kirjandus Utopiast, väljaspool aega ja ruumi asuvast paradiislikust maast. Kreeka sõna *ou-topia*, «Eikuskilmaa» araabia- ja pärsiakeelsed vasted esinevad juba XI—XII sajandi kirjanduses. Müüt ise on aga igivana ja esineb tihtipeale muinasjuttudeski, kus fantastiliste tõkete taga oleva riigi, lossi, kuningatütre või aarde juurde pääsemiseks tuleb teha fantastilisi vägitegusid.²

Seda kibedam oli Firdausi ajal tõdeda, kuidas kõrbest tulnud röövlipéalikud ja lõõmamehed — Ghazni sultanid ju midagi rohkemat polnud — Iraani sakraalsuse aupaistega ümbritsetud elukorda ja tavasid igasuguse pieteedita jalge alla tallasid. Tõsisele ja oma miljöösse ning kultuuri juurdunud mõtlejale tundus see lausa gogi ja magogi rahva tulekuna ja maailma lõpu lähenemisena. Aga usuta kosmilise korra ja õigluse printsipi igikestvusesse poleks eepose autor suutnud ette võtta tööd päästmaks unustusse hääbumast kogu endisaja Iraani maailmavaadet. Kuna traditsioon, mis annab rahvale tema näo, on midagi enamat kui püsivamat kui lihtsad sündmused ajaloos, siis on mõistetav, kuivõrd sobivam on selle väljendamiseks müütide ja legendide keel: universaalsete olemisprintsipi avaldusena on müüdi sisu alati üks ja sama ning kehtib alati. Ehkki ajuti võivad kaoselembesed jõud inimese maailma oma meelevallale allutada, ei saa nende võit iialgi lõplik olla, languse järel tuleb tõus ja uuenemine, kosmiline *apokatastasis*: «aga ükskord algab aega...»

Eeposes Iraani kuningate ajalugu muidugi Firdausi kaasaega ei ulatu, vaid lõpeb Sassaniidide riigi langemisega araabia vallutajate löökide all. Üks ajaring sai täis, kõik kestis küll edasi ja kordus, aga võrratult mannetumalt ja hämaramalt.

Maailmakirjanduses on Iraani «Kuningate raamat» vahest kõige lähedasem Va-

² Asjaomasest kirjandusest nimetagem ennekõike R. Guénon, *L'ésoterisme de Dante*, Paris, 1957; M. Lings, *Shakespeare in the light of sacred art*, London, 1968, ja H. Corbin, *De l'épopée héroïque à l'épopée mystique*. Eranos-Jahrbuch XXXV. Zürich, 1966.

nale Testamendile nii oma ülesehituselt kui ka funktsioonilt. Viiteid sellele, et Iraani juudid on samastanud «Šahname» kuningate genealoogia Vana Testamendi prohvetite genealoogiaga, esineb kirjanduses. Kõrvutama kutsub üldistes joontes ka raamatute sisu: samasugune loomislugude hämarusse uppuv ühe rahva ajaloo algus ja selle kulg ülemaiste tegurite ristlemises, Iisraeli asemel on ainult «aarialaste maa» — Arjanam Vaedžja, Eranvež, Ariana, Iraan. Suur erinevus on ainult raamatute toonis. Üks neist on surmtõsine preestrikasti seaduste kogu, teine seevastu aga ainult mänglev rüütliromaani ettelugemiseks ülikute pidudel või siiski isegi laadaplatsil lihtrahva hulgas.

Säärasele üldisele, kogu eepost ühendavale taustale tuginedes on lihtsam näha seoseid teose üksikute osade vahel. Kuid ei saa eitada ka terve rea motiivide ja eepose tervete osade süžeealist ja kirjanduslikku sõltumatust. Eepose piirides oli neil täita ainult dekoratiivne funktsioon. Hiiulood-rüütliromaanid Rustamist, Isfandijarist ja teistest vägimeestest, samuti ka romantilised poemid, näiteks Husravist ja Širinit, olid iseseisvate žanridena üpris rohkesti viljeldud ka väljaspool «Kuningate raamatut». Firdausi teos andis veel enam hoogu säärast laadi kirjan-duse harrastamiseks.

Nüüdislugejale, kes on harjunud teist laadi, niinimetatud rahvalikus ja talupoeglikus miljöös sündinud eeposega, on kahtlemata esmalt harjumatu «Kuningate raamatu» aristokraatlik-üliklik dekoor. Ning küllap on raskesti mõistetavad ka sündmustiku kosmilised tagamaad. Viimaseid motiive kipub tänapäeva inimene üldse alahindama, jättes nad lausa kahe silma vahele või interpreteerides need sotsiaal-olustikuliseks isegi siis, kui nad rahvaluulepärandis üpris selgelt esile tõusevad. Pole põhjust arvata, et müüdikeeel on kosmoloogiliste probleemide käsitlemisel küündimatu ja primitiivsem kui teaduse oma, pigem on ta subtiilsem ja täpsemgi, kuigi ainult temale omases küsimusteringis. See küsimustering oli aga küllalt avar mahutamaks endisaja inimese kogu elu ja maailma. Tema olustiku ja sotsiaalse miljöö struktuur peegeldas alati kosmose struktuuri ning lahustus müüdi-keeles väljendatud kosmogoonilisse perspektiivi.

Küsitava väärtusega ettevõtmiseks jääb seetõttu ka müütide ja legendide tõlgendamine teaduse keelde või siiski ka puhtesteetiliste väärtustena. Muistses kirjanduses on sügavusi, mida ei ammenda nende kunstipärasuse nautimine. Ilutsemine pole seal mingiks pinnapealseks mänguks olnud, vaid nagu ülal öeldust selgeks on võinud saada, juurdub sügavamal — vanajutt on eeskätt tähendamissõna, mis äratav inimeses usaldust olemasolu vastu ja õpetab teda elusamaks. Elu aga ei ammendu iialgi bioloogilise eksistentsi faktiga, vaid nõuab alati vastavat intellektuaalset ja esteetilist dekoori. Ilu intensiivsus on ühtlasi olemise intensiivsus. Keskaaja kirjanduses oli seepärast ilul ja dekooril alati kindel õpetav ja moraliseeriv osa etendada. Intellektuaalne või spirituaalne taust, tajumise intensiivsus lisas endisaja kunsti ilule temast nii eraldamatu ülevuse.

Unenäokirjeldus

hel õhtul teatati Ülemiste järve alanenud veeseisust ja otsusest kokku tõmmata vee kulunorme kõigis Tallinna tehastes ja kodades. Öösel nägin unes sarikateni lagunenud katust, mille olid ära söönud aastaist aastaisse väldanud taevaveed: suvised äkkvihmad, kevadised sulatilkumised ning sügisesed hallid lõputud pilvealused uduimmitsused.

Katus oli peaaegu kadunud. Maja kere seisis alasti ja abitu. Läbi sarikate ja säilinud roovituse paistis puhas sinine taevas. Üksikud pilpanarmad lipnesid vaikeses tuules. Kõik oli kuiv ja kaunis, aga ometi lasus selle vaikelu kohal painav pinge — varjatud ja vaoshoitud, ent juba jäädavalt teadvuse tagapõhjale kriibitud vihmakartus, kõike inimkättega ehitatud pikatoimelise halastamatusega õgiva, lagundava ning hukutava vee ning rõskuse kartus.

Lausa silme all auklikeks minevate katuste lõputu paikamine, mädanenud seinapalkide kahetsev kompamine on mu unenägudes sagedasti korduv motiiv. Kriitikute kaasabiga olen oma hämmastuseks leidnud sama motiivi otseseid ja kaudseid kordusi ka oma luuleloomingus: mis kõik siin ei lagune, mis kõik siin ei varise. Aga kõik algab ikkagi katusest, kõik algab ikka ja jälle katusest, avastan ma ise takkajärele. Ning veel niisugune lugu. Kord inimese ajaliku elu mõttekuse ja mõttetuse üle aru pidades, inimeste erinevate tegevuste otstarbeid ja tähtsusi võrreldes, ning mõeldes üldse inimese missioonist siin ilmas, jõudsin lohutava ideeni-järelduseni ka väikese elu, vähesuutliku olendi elu suurest tähtsusest selle olendi enda jaoks. See idee tuleks kujundlikult nähtavale novellis, mis kõneleks inimesest, kes sünnib, tunneb sisemist sundi teotseda, otsib oma võimalust, valmistub selleks, ta võimaluseks saab juhusliku augukese lappimine katuses, see töö on väike, ent toiming venib ja vältab, ta ei lõpe peaaegu kunagi, ta vältab peaaegu igaviku. Viimaks lööb haamer süüski naela pilpasse, pilbas saab paigale, töö on lõpul. Ent samas kukub mees, kelle sünni novelli algul nägime, nüüd juba raukvanana otseti, haamer libiseb peost, elu ongi elatud. Ning see tühine tööke oligi kogu elu sisu, mõte ja õigustus.

Esiolgu tundus novelli idee kena, kuid üsna pea ehmusin avastusest, et olin elutarkuse väljendamiseks valinud sündmustiku, mille taustaks, kui seda valgustada, on jälle mu tüütavalt tuttav motiiv — inimese meelethu heitlus kõike määndada, kõike varemeiks muuta tahtva maailma-veega. Motiiv, mille metafoorseks sisuks on tunne, et kogu elu kulgeb katkiste katuste all, pidevat paikamist vajava ajalookatuse all, ja see paikamine ongi inimese ülesanne. Muidugi oskasin ma end pärast kohkumist ka lohutada: me ju teame juba, et kogu elusaine, sealhulgas ka inimene, sõdib lakkamatult Suure Vaenlase, Suure Stiihiaga, mis valit-

seb igas meie eluringis ning tõukab kõike olevat taandumise, ühtlustumise, langemise, entroopia, soojussurma poole. Mind ei häirigi niivõrd minu motiivi kangekaelne kordumine ja taastulek kõikvõimalikel puhkudel, kuivõrd see, et ma ei tea, kas motiivi alge peitub minus endas või ümbruses. Muidugi võib ta ümbruses peituda. Ta võib olla koguni pärimuslik. Hallide taevaste ja katkiste katuste pildistik on jooksnud läbi eesti une ja luule, Suitsust või Liivist või kes teab kellest saadik siiani välja. See on ajalooline alge. Koguni ehk looduslik. Agrokliimaatiline teatmik iseloomustab meie eluümbrust: aastas on keskmiselt 150—180 pilvist ja kõigest 30—45 selget päeva. Oktoobris ja novembris suureneb järsult madala lauspilvitusega päevade arv, sajupäevade arv ja sademete kestus. Novembrist jaanuarini on päikesepaistet kõigest 4—18% võimalikust kestusest. Väikeste langustega tasandikuline pinnamood loob ebasoodsad tingimused pinnavete äravooluks, sest maapinna lähedal asuvad sageli ka veel vett mitteläbilaskvad kihid; kõik see kokku põhjustab maapinna soostumist ja soode ning rabade tekkimist. Soid ja soostunud alad on Eestis väga palju. — Nõnda näeme, et lakkamatu võitlus kõikisugu vetega alati tilkneva taeva all on selles kliimavööndis viljelevale elanikule täiesti elu- ja müüdidpärane lugu. Kõnekam kui kellegi kivi-mäkke-veeretava Sisyphose lugu näiteks. Tammsaare «Tõde ja õigus» on selle müüдитеema suurejooneline esitus. Juba Jaan Oks, tume inimeselaps nagu ta oli, kirjutas rõskusest ja määndumisest paisul nägemusi ja pilte otsekui elust maha. Need on vapustavad, kuid mitte monumentaalsed pildid. Siin puudub kangelaslikkus, puudub võitluse vägevus, Jaan Oksa kangelased kõdunevad ühes nende ümbrusega, nende vastupanu on nõrk. Liiatigi urgitseb Jaan Oksa loomingut saatustlik vihje, Jaan Oks suri ju isegi mingisse määndumistõppe, luutiisikusse. Nõnda kerkib jällegi ootamatult kõhklev küsimus: on alge sinus endas või ümbruses?

Mida suuremaks saavad ning kõrgemaks kerkivad linnad, seda vähem inimesi elab otseselt katuse all; nad asuvad vahekorrustel, ja üha võõramaks jääb neile mure katkiste katuste pärast. Nad usuvad vundamenti kõikvõimsusse ja nende kujutlusvõime jääb liigutamatuks, kui öelda, et aukliku katuse all rikneb ristikuviir, sulab põlluväetis, kopitab vili; nad ei aima, kuidas kõduneb elektrijuhtmestik kultuurimaja pööningul ja ühel ööl puhkeb tasane leek, kuidas murenevad muinsusena hoitava kiriku müürid, läheb inetult laiguliseks kino- ning teatri-saali lagi, kuidas kõige väarikamates kohtades lööb nähtavale Suure Stiihia lihtlabane pealetung. Vähemalt ei häiri see neid eriti. Elu mõtestava sümboli kaalu saab — kui saab — pigem hea, priskelt tõrvatud katus — sellele laskuv lind ei saa enam ialgi nokka ja saba üheaegselt lahti. Ta on katuse vang. Tsiiviliseeritud inimese jaoks on see meeldivalt üksikum (moodsam), meeldivalt mõttetum, küllalt sisüfoslik juhtum.

Ma ei tea, kuidas kord seletub mu katusesümboolika psühhofüsioloogilises plaanis, ajaloolist alget võiks aga kaevata ligilähedaselt sarnastest oludest, mille kunstilise kirjelduse leiame Heino Küige «Tondi-öömajast». Olustikust, mis nooruki hinges õhutas üllaid soove aidata inimesi, kelle jõu ning väarikustunde nõtrumisest kõnelesid nende asjad — kodud ja katused —, lastes samal ajal kogeda abistaja enese abitust, praktilist võimetust, mannetust elu hügelmaastaapide ees.

Äraelatud ajad sumbuvad unenägudesse. Ma kõnelesin omast, te aurige omi. Võib-olla te varjate saladust, hellemat kui ei ükski teine.

Teel küpsusele

Aarne Vinkel: «Kirjandus, aeg, inimene». Uurimusi ja artikleid.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1970. 260 lk.

Kõik taevased ja maapealsed märgid räägivad sellest, et eesti nõukogude kirjandusteadus on küpsusele pürgimas. Aastate poolest juba ammu täisikka jõudnud, on ta edenemist pikka aega pärssinud omasugune infantiilsus, mis avaldub iseseisva teoreetilise mõtlemise vaeguses, valmiskeemide jäljendamises, asjade reaalse käigu korvamises meelevaldsete soovpiltidega. Sotsiaalpsühholoogilises plaanis võiks siin kõige üldisemat põhjust näha uusaegsele ühiskonnale üldomases tendentsis inimest iseseisva otsustamise vajadusest ilma jätta, teda sedavõrd simplifitseerida, et inimesele lõpuks hakkab tunduma, nagu poleks ta vastutav enam isegi oma igapäevase toimetuleku ja elujärje korraldamise eest. Muidugi tulevad siin arvesse ka spetsiifilisemat ja lokaalsemat laadi tegurid, olgu selleks siis sotsiaalse murrangu põhjustatud lõhe eesti kirjandusteoreetilise mõtte järjepidevuses või uute esteetiliste seisukohtade omandamise vaevarikkus, mis on tingitud nende tõlgendamise pidevast ja vastuolulisest evolutsioonist, aga samuti üksikisikuist sõltuvad, mõnikord kaugeleulatuvategi destruktiiivsete tagajärgedega hälbed.

Missugused on siis need uued ajamärgid, mis sisendavad optimismi tänase ja homse päeva suhtes? Ehkki esialgu rohkem välised kui sisemised (s. o. sisulised), oleks ülekohtune neid ignoreerida. Ajakirja «Keel ja Kirjandus» ilmuma-

hakkamine 1958. aastal ja alusepanemine samast aastast ENSV TA Kreutzwaldi-nim. Kirjandusmuuseumi väljaandel perioodiliselt ilmuvale uurimuste ja materjalide kogumikule «Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed», millega loodi vajalik tribüün vabariigi kirjandusteaduslikule mõttele, kirjandusteooria sektori moodustamine Keele ja Kirjanduse Instituudis, mis kas või juba oma nimetusega üksinda peaks olema suuteline aktiveerima ja suunama asjaomast tööd, kolme uue kirjandusdoktori (nende hulgas ka retsenseeritava raamatu autor) ja ühe rahvaluuledoktori juurdetulek ühe aastaga, mis 1970. aasta jätab arvatavasti kauaks ajaks ületamatuks saavutuseks kaadrierialase kvalifikatsiooni tõusu osas — kõik need on muidugi eeskätt välised, vormilised nihked, kuid ühtaegu ikkagi ka asja sisu sel või teisel moel määravad ja kujundavad tegurid. Küllap dokumenteerivad sisulist edenemist kõige paremini 1960. aastate teisel poolel mitme kaaluka monograafia ilmumine (A. Annist, «Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjuttude algupära ja kunstiline laad», 1966; A. Vinkel, «Eesti rahvaraamat», 1966; E. Nirk, «Kreutzwald ja eesti rahvusliku kirjanduse algus», 1968), samuti edusammud «Kampmaa väljavahe-tamisel» marksistliku «Eesti kirjanduse ajaloo» kolme (aastail 1965—1969) avaldatud köitega. Kui A. Vinkel oma artiklis M. Kampmaa kohta on veel skepti-

line ja kirjutab, et arvatavasti «laseb ühe isiku poolt koostatud suurem kirjanduslugu, millel on oma eriväärtused, nähtavasti end veel kaua oodata» (lk. 193), siis — kuigi esialgu ainult ingliskeelsena ja väikesemahulisena — on seegi ettevõtmine III rahvusvahelise fennougristide kongressi raames mingil moel teoks saanud (E. Nirk, «Estonian Literature», 1970). Ja tarvitseb ainult võrrelda lühimonograafiade sarja «Eesti kirjamehi» esimest, tõsi küll, ajaloolase sulest ilmunud raamatut (K. Laigna, «Juhan Kunder», 1959) sarja praegu järjekorras viimasega (E. Siirak, «Johannes Semper», 1969), et veenduda rõõmustavas edasiminekus meie kirjandusteadusliku töö populariseerimisel.

Kui veel 1960. aastate algul kõigiti normaalseks ja olukorrast tingitult peaaegu et ainuvõimalikuks peeti eesti nõukogude kirjandusteadlaste artikleid ja arvustusi igavikustada taastrükkimisega kirjusesulistest kogumikes, nagu seda oli «Kirjanduse radadelt» (3 kd., 1960—1962), siis E. Nirgi ettevõtlikkusest («Laias laastus», 1957) liikuma läinud ühe autori kogumike praktika on viimastel aastatel järjest enam eluõigust võitnud ja kõrvale tõrjunud «sada-õit-ühe-varre-küljes»-taolised antoloogiad. Nimetatud ühe-autori-kogumikke on viimaste aastate jooksul kogunenud juba kenake hulk (kõnelemata neist, mis teoksil või lähema tuleviku plaanis seisavad) nii võimekamate kui ka vähem võimekate, kuid see-eest võib-olla jälle agaramate autorite sulest. Võtmata endale julgust (*resp.* jultumust) kõrvutada eri autorite vastavasisulisi kogumikke, mis pealegi on küllalt erilaadsed, olgu tähelepanu käesoleval korral koondatud ühele toekamale neist, tänavu suvel trükist tulnud Aarne Vinkli raamatule «Kirjandus, aeg, inimene», millesse on koondatud autori kümnekond varem perioodikas ilmunud lühiuurimust ja artiklit ajavahemikust 1958—1967, osalt põhjalikult ümbertöötatud kujul.

Aarne Vinkel kuulub eesti kirjandusteadlaste peres sellesse vahepealsesse

põlvkonda, kelle akadeemiline haridus sai alguse prof. G. Suitsu, dr. A. Annisti jt. suunamisel ning jõudis lõpule sõjajärgses kaadripõuases Tartu Riiklikus Ülikoolis, kus tal endal tuli varsti täita mõnda aega õppejõu kohustusi. Ta sai peagi tuntuks tasakaaluka ja iseseisvalt mõtleva uurijana, kelle vaated omal ajal ei allunud «suunatud mutatsioonidele». Aastail 1954—1958 töötas A. Vinkel Kreutzwaldi-nim. Kirjandusmuuseumis, kus ta süvenes eriti XVIII ja XIX saj. eesti kirjandusloo faktilise andmestiku läbivaatamisse, leides kätte ja pannes paika rohkesti seni puudunud vahetükke ning korrigeerides varasemate uurijate vääratusi. Ülesanne oli seda nõudlikum, et tööpõllu see lõik oli ju kõige põhjalikumalt ette töötatud ja kobestatud, kuid õnnetuseks uuesti ka jälle ära pahmerdatud sedasorti kirjutistega nagu J. Käosaare «Eesti vanim ilmlik kirjandus balti mõisnike teenistuses» (Riikliku Kirjandusmuuseumi Aastaraamat I, 1949) ja muud, mida nimetadagi ei taha. Maksis tõelist mehemeelt, et vaevarikka ja süstemaatilise tööga uuesti üle käia ja oma käe ning peaga läbi katsuda kogu arvessetulev faktiline materjal, välja töötada iseseisev metodoloogiline lähenemisalus ja anda uus, süvendatud ning teoreetiliselt põhjendatud käsitlus kogu meie rahvalugemisvarast möödunud sajandi teise pooleni välja. See tähendas aga ühtlasi lahütlemist vahepealse vulgaarsotsioloogilise tõlgenduse lihtsustustest ja tsitatoloogilisest tõestusmeetodist, mis näit. Fr. Engelsi poolt «Anti-Dühringis» antud iroonilisest iseloomustusest Fr. E. v. Rochowi rahvakoolilugemiku «Kinderfreund» kohta tegi peaaegu et ainuarvestatava lähtetarkuse XVIII saj. viimase veerandi ja XIX saj. alguse eesti ilmliku jutukirjanduse iseloomu ja funktsiooni hindamisel. Pole vist kahtlust, et just A. Vinkli põhjalik ainetundmine, võimaluste piires varasemate lihtsustuste vältimine ja marksistliku metodoloogia ning historismiprintsiibi järjekindel rakendamine vanema eesti kirjavaara arenguprotsessi vaatlusel oli peamiseks tagatiseks tema toimetusel ilmu-

nud ja suurelt jaolt ka tema enda sõnastatud akadeemilise «Eesti kirjanduse ajaloo» I köite õnnestumisele, mis peale muu on suuresti kaasa aidanud eesti kirjandusteaduse prestiiži tõusule rahvusvaheliseski ulatuses.

Tööst «Eesti kirjanduse ajaloo» ettevalmistamisel on välja kasvanud ka enamik vaadeldavasse raamatusse koondatud uurimusi, etüüde ja tähtpäeva-artikleid. Palju tähelepanu on A. Vinkli sealjuures tulnud pühendada vanema kirjavara laenuallikate kindlakstegemisele, millega ta on andnud omapoolse kaaluka lisa varasema perioodi kirjanduslike sidemete uurimisse. Vähetuntud peatükk Baltimaade sidemeist üle-euroopalise vaimueluga — teatavasti oli see omaaegse Tartu ülikooli kirjandusprofessori G. Suitsu üks meelisteemasid — on vaatluse alla võetud osavasti ülesehitatud etüüdis «J.-J. Rousseau teoste tõlkest ja tundelisel kirjandusest XVIII sajandi Eestimaal». Rääkides tundelise suuna viljelejaist kohaliku saksakeelse kirjandusharrastuse raames, nende hulgas ka meie kirjandusloos tuttav Fr. G. Arvelius, on ta ühtaegu viidanud esimestele haletundelisuse niredele eestikeelses kirjasõnas, kus romantiline tunde-kultus oludest tingitult enamasti degradeerus ratsionalistliku õpetlikkusega paaruvaks pietistlikuks halemeel-suseks. Mõõdamines on siin kahtluse alla seatud anonüümse dialoogi «Tomas ja Liso» originaalsus. Uuesti puudutatakse seda teemat raamatu ühes tuumakamas ja leiduderohkemas uurimuses «Luulest XVIII ja XIX sajandi vahetusel», mis, tõsi küll, küsimuse nimetatud dialoogi originaalsusest ja võimalikust autorist peab lahtiseks jätma. Saamata loetleda siin kõiki autori uudisleide tolleaegse luule laenuallikate ja autorite väljaselgitamisel ning varasemate kergekäeliselt tehtud ja ekslike atribueerimiste õiendamisel, juhiks siiski tähelepanu mõnele neist. Veenva argumentatsiooniga on A. Vinkel meie parnassilt eemale tõrjunud Liivimaa mõisavalitseja J. H. v. Wahli, keda näit. M. Jürgens, M. Kampmaa jt. on pidanud esimese eestikeelse värsivalimiku «Monned Lau-

lud» (1806) autoriks. Leidmata ainsatki kaalukamat argumenti Wahli luuleharrastuste kasuks, kahtleb A. Vinkel nähtavasti õigusega, kas antoloogialmelses kogus «Monned Lauud» leidub üldse tema töid. Alla astuma parnassilt või vähemalt senisest märksa tagasihoidlikuma paigaga seal peab leppima meie kultuuriloos muidu teenekas Kanepi pastor J. Ph. v. Roth, kelle nime all on pikka aega käibinud seni teenimatult varju jäänud, omapärase, ummikusse jooksnud elusaatusega Põlva pastori G. A. Oldekopi laulud. Selle, värsivilumusest teisi muulastest eestikeelse luule harrastajaid ületava ja teatavat kirjanduslikku kultuuri ilmutava murdeluuletaja esiletõstmine ja pildi andmine tema poeedisiksusest on A. Vinkli olulisi avastuslikke teeneid, kuigi ta ise nende ridade kirjutajale on tagasihoidlikkusest tunnistanud, et selle oleks võinud kergesti ükskõik kes teine Rosenplänteri materjalidest välja lugeda. Tahaks loota, et Oldekopi suurelt osalt käsikirja jäänud looming, mis tähistab «ühe arengufaasi lõppu eesti värsi ajaloos», lõpuks ka täielikult publitseeritakse, sest selle puudumine — ühinegem autori mõttega — tähendab «eesti luule algusaegade ajaloolise pildi olulist vaesestamist».

Fr. W. Willmannist ja eesti didaktilisest jutukirjandusest on raamatus antud kompaktna ja varasemat uurimust märgatavalt edasiviiv käsitus. Peale muu on seda soodustanud 1953. a. Alamsaksi Riigi- ja Ülikooliraamatukogus Göttingenis O. A. Webermanni avastatud Willmanni «Juttude ja Teggude» esitrükk, millega tuli uurijate kasutusse Willmanni autentne tekst; seni tuntud kolmandat trükki (1804) oli keegi redigeerija (tõenäoliselt O. R. Holtz) autori luba ületaval määral ümber töötanud. Tasa-kaalukad ja senisest dialektilisemalt vaidlusküsimusi (kas või Fr. G. Arveliuse ja Fr. E. v. Rochowi lugemisraamatute vahekorrad) valgustavad on ka teistele eesti didaktilise jutukirjanduse esindajatele pühendatud ja nende loomingu väärtustavad lõigud.

Eesti tõkelise rahvaraamatu haralisi probleeme on jälgitud lühiaurimustes

«Paar sõna robinsonaadidest mujal ja meil» ning «Mats Kirsnel ja rõhumisevastane temaatika eesti rahvaraamatus». Siit selgub ühtlasi rahvaraamatute küllaltki oluline koht teatavatel ajamomentidel üldises kirjandusprotsessis, sest peale muu valmistasid need autori tähelepanekute kohaselt pinnast algupärase kirjanduse mitmetele uutele nähtustele.

Tähelepanu pälvivad ka kirjanike tähtpäevadega seoses valminud artiklid (eriti Juhan Liivi ja M. Kampmaa kohta). Need pole tähtpäevaartiklid sõna tavalises tähenduses, vaid omaette kokkuvõtlikud pisiuurimused, mille kirjutamisele on eelnenud põhjalik süvenemine käsitletavasse aineringsi ja neisse kätketud kirjandusteoreetiline mõte annab tunnistust autori heast orienteerumisest sellistes keerukates ja jätkuvalt vaidlusalustes küsimustes nagu näit. loomingumeetodi probleem. On ka tore, et seoses «Kampmaa väljavahetamisega» on üks selle peamisi teokstegijaid oma eelkäija «kangekaelsest huvitööst» välja kasvanud «Eesti kirjandusloo peajoonetele» väärilise hinnangu andnud. Et A. Vinkeli on suuteline oma peamistest uurimisteedest esimesel pilgul kaugelseisvateski küsimustes pädevalt sõna võtma, tõendab artikkel «Vähetuntud peatükk eesti luule ajaloo», milles on antud ülevaade eestikeelse luule arengust Nõukogude Liidus 1920.—30-ndatel aastatel. Kodu-uurimusliku kallakuga artikli «Mööda kirjanduslikku Saare- ja Muhumaad» väärtuseks on saarte kirjandusliku kaardi tihe katmine kohtadega, mis sel või teisel kombel on seotud eesti kultuuriloo, aga ühtlasi on see tõendiks ka sellest, et siit võrsunud inimeste osatähtsus meie kultuurielu üldises pildis on kiiresti kasvamas. Ning nii omandab A. Vinkli ilmunud raamat peale muu veel asendamatu käsiraamatu tähenduse nende rohkearvuliste turistide jaoks, kes suviti Saare- ja Muhumaad külastavad.

Eraldi tahaksin lõpuks esile tõsta A. Vinkli sulest 1958. aastal sellesama ajakirja veergudel ilmunud teoreetilist artiklit «Romantismist kirjanduses»,

mis nüüd täiendatud ja ümbertöötatud kujul tema raamatu sisse juhatab. Selle artikli elustav tähendus ja toime, mis meil pikka aega mõõnaseisus püsinud kirjandusteoreetilist mõtlemist aitas jälle liikvele lükata, on vahepeal möödunud rohkem kui kümne aasta jooksul kindlasti veelgi selgemaks saanud. Et mitte paljasõnaliseks jääda, meenutaksin mitmeid kaalukaid artikleid ja vaatlusi romantismi ja realismi vahekorra, ekspresionismist, impressionismist jm., mis vahepeal E. Nirgi, N. Andreseni, H. Puhveli, raamatu autori enda jt. sulest on ilmunud ning mis kirjandusteoreetilise mõtte elavnemisest kas või selles ühes sektoris tunnistust annavad.

Kuigi hoolega tehtud, on raamatu teksti jäänud komistusi, mis veelgi suurema hoole korral oleksid olnud välditavad. Kui näit. lk. 12 räägitakse, et «küsimuses progressiivse ning konservatiivse realismi (!) vahekorra haka-takse jõudma selgusele», mis öeldakse olevat romantismi tüpoloogilise vaatluse eelduseks, või lk. 37 vaieldakse vastu väitele, «nagu poleks kriitiline realism... XIX (!) sajandil enam midagi arvestatavat andnud», siis mõistja lugeja saab muidugi aru, et autor on tahtnud rääkida progressiivsest ja konservatiivsest romantismist ja vaielda vastu teesile, nagu poleks kriitiline realism XX sajandil enam midagi arvestatavat andnud. J. Macphersoni «Ossiani laulud» öeldakse täis olevat vanagermaani (!) mütoloogiat (lk. 14). Kuigi teadupärast suurelt jaolt müstifikatsioon, taotles Macpherson vähemalt ise jäljendada keldi, aga mitte germaani mütoloogiat. Ning kui tähte närida, siis D. Defoe' ajaleht «Prantsuse asjade ülevaade», inglise vanema ajakirjanduse ajaloos tähtis «Review», mis mitu korda oma tiitlit muutis, hakkas ilmuma veebruaris 1704 ja mitte 1705, nagu raamatus märgitud (lk. 106), J. G. Herderi kuulsa rahvalaulude väljaande II trüki pealkiri on lihtsalt «Stimmen der Völker in Liedern» ja mitte «Die Stimmen...» (lk. 17); ei tea ka, miks keskajal Abubaceriks nimetatud araabia kirjaniku ja filosoofi nimekujuks on raamatus an-

tud Ibn Tofail ~ Ibn-Tufeil (lk. 108) ja mitte Ibn Tufail, nagu see klassikalise araabia keele transkribeerimise seisukohalt normaalne oleks, jne. Kuid oleks nuripidine tegu püüda seda laadi loendit pikendada, sest tegelikult on autorile põhjaliku ainetundmise kõrval omane just piinlik täpsus faktilise andmestiku esitamisel, mida nii siin kui ka mujal (näit. «Eesti kirjanduse ajaloo» I köites) on põhjust pigem teistele eeskujuks seada. Oma raamatuga demonstreerib A. Vinkel enda uurijavõimeid, huvide avarust ja iseseisvust faktide tõlgendamisel kõige paremast küljest. Tal on õnnelikku kätt teha avastusi ja leida üles lisafakte ka seal, kus varasemad, oma põhjalikkusega tuntud uurijad juba jõudu on proovinud. See kõik lubab oodata edaspidi temalt rohkemat kui mõneltki teiselt.

Ühenduses sellega, et eesti nõukogude kirjandusteadus on kasvuraskusi ületa-

des ja mehitudes astunud oma neljandasse aastakümnesse, pole ehk üleaurune — artikli algul avaldatud mõtte juurde tagasi tulles — meenutada naljalugu švaablaste kohta, kes alles neljakümenda eluaasta lõpul võivad targaks saada, kui nad ainult hoolega «aega ja tundi» oskavad tähele panna. Selles, et retsenseeritava raamatu autor õigel ajal on tähelepanelik olnud, pole kellegi kahtlust, aga väga tahaks, et see kriitiline tund eesti kirjandusteadusel tervikuna tähele panemata ei jääks. Arvan, et kui ennastsalgavalt töökalt A. Vinklilt on siin midagi õppida, siis seda, et on vaja ennekõike iseseisvalt mõelda, tunda tööd tehes end vastutavana nii oleviku kui ka tuleviku ees, ja mitte olla nagu pärdik või papagoi, hooldusalune, kelle eest ja jaoks keegi kuski on kõik valmis mõtelnud.

H. Niit

Fructus Cynosbati

Lilli Promet: «Iibelpuu».

«Eesti Raamat». Tallinn, 1970. 112 lk.

Lilli Prometi loomingus toimunud žanrivahetus, mille tunnistajaiks said perioodika jälgijad juba aastaid tagasi, võis esimesel pilgul näida ootamatu, kuid mitte ootuspäratu. Teatav ühendussild seotud ja sidumata kõne vahel oli kirjanikul meeoleolukate, vormikindlalt komponeeritud proosa väikevormide näol juba varem ehitatud. Lüürilisus ja poeetilisus on nende eriti kunstinõudlike proosapalade üks olulisi tunnuseid. Nii ka Lilli Prometil, kelle mitmeid töid selles žanris ongi proosaluuletustena käsitletud.

Ajas veelgi rohkem tagasipoolle vaadates võiks täpsustada, et õigupoolest on ju praegu tegemist luulemaile taassirdumisega, sest Prometi värsistamisharustus — küll mitte kuigi produktiivne — ulatub oma algusega juba sõja-aastatesse.

Mõistetavalt pakub «Iibelpuu» siiski

valiku ainult viimastel aastatel loodust. Ja nimelt valiku, sest näiteks 1965. a. «Loomingus» ilmunud «Olustikulaulude» tsükli kuuest luuletusest on raamatusse pääsenud ainult kaks. Tervitatavalt enesekriitilise meelega on autor teinud olulisi ja vajalikke korrektiive veel mitmetes teistkordselt avaldatud värssides («Sügis» II, «Talvepäikesed»).

Neid «Iibelpuu» sünni tagamaid teades ei tahaks ma siiski pidada seda kogumikku igapäiseks nähtuseks meie nüüdisluules. «Iibelpuu» erilise asendi autori loomingus ja laiemaski mõttes määrab asjaolu, et žanri seisukohalt on tegemist esikraamatuga. Ja samal ajal on see teos selle kirjaniku nime kandvate hulgas arvuliselt juba teise kümnesse kuuluv. Niisiis oleks eelduspärane, et ka «Iibelpuud» väärtustab staažika kirjaniku toosama heatasemeline professionaalsus, väljenduskultuur ja indivi-

duaalsus, mida Lilli Prometi proosaraamatute hindajad algusest peale ühel meel kinnitavad.

Mastipuuks

minu iibelpuu ei kasva.
Hea oleks niigi,
kui lummetuisanud päeval
lind
leiab iibelpuumarja.

Nii kõlab nimiluuletus. Kuidas siis maitsevad need sümpaatselt tagasihoidliku eesmärgiga serveeritud orjavitse viljad?

Arvustus on alati nende tundmuse esitamine, mida kirjaniku teos arvustajas äratav. Aga sellele kaasneb paratamatult arvustuse subjektiivsus. Seda arvestades tuleks mõista ka alljärgnevat mõttekäike.

Minu jaoks on «Iibelpuu» väljapeetult stiiliühtne teos. Seda kõigepealt. Stiilisuuutlikkus määrab selle raamatu näo ja kunstiväärtuse.

Suur osa «Iibelpuu» luuletustest tõrjub üksipulgi eritlemise vastu, selline tervikut lõhkuv menetlus poleks nende temperamentsete tundeväljenduste, dekoratiivsete kujundite ja hoolikalt valitud sõnaseadmiste puhul kuigi tulemuslik. Siin on ka autori isikuga nii lähedalt seostuvaid värse, kus kõrvalseisja kommenteeriv vahelesegamine oleks nagu üleaarune. («Jäälill», «Õine», «Intermeedium»).

«... mu hea päev algab tõsise proosatööga,» väidab Lilli Promet «Kammerlauludes», ning lisab selgituseks, et «kammerlaulud on ainult väsinud inimese laulud». Muidugi ei pruugi sellest järeldada, et «Iibelpuu» — tõepoolest kammerlik — esitab autori halbade, väsimuse-päevade loomingut. Aga kirjanikupoolset (siinkohal ka arvustaja omaga ühtlangebvat) žanrielistust toonitav on see pihtimus küll.

Mu lumelaulud on helvetest ning helbed, need on sündind veest, ja mis siis ongi üks lumetilkkui märjavõitu silmapilk.

Näib nii, et suur osa Prometi värssidest on saanud loomisimpulsse välispidistest, mõnikord ilmselt juhuslikest ajenditest: aluseks olustikupildike, loodusvaatlus, hetkesituatsioon, jõudemeeleolu või sõnamängulust («Koduteel», «Sügis» I ja III, «Tegin tühjast tüki», «Vaikus», «Talvepäikesed», «Sõda», «Mingu metsa argiproosa!»). Eespool väidetut toetavad muide omalt poolt ka Lilli Prometi luuletsükli varasemate publikatsioonide pealkirjad. Jah, küllap on sellinegi loominguline reageering asjakohaseks — olgu lõdvestavaks, olgu virgutavaks — vahelduseks «tõsisele proosatööle». See on väljendusvahenditelt väga autoriomane luule, prometlik *par excellence*.

Lilli Prometi loojanatuuri tugevuseks on peetud nägelikkust, detaili, erksat ning paindlikku keeletaju ja -tunnetust. Tahet ja hoolt sõna (luule) võimaluste piire tundma õppida, otsida ja eksperimenteerida. Andelaadi neid isepärasusi on kirjanik edasi arendanud viljakal pinnasel. Proosas eriti.

Kõik mis luhtab ja liigub ja loob
kõik eesti lilled ja rohud
nad peavad minuga rääkima
muidu oleksid nad ainult
lilled
ainult rohud
ja muud midagi
— — — — —

Kui autori otsiv, valiv, vormiv, lihviv mõte ja käsi «materjali vastupanu» ületab, sünnib looming, millel on jalad maast lahti ja tuul tiibades («Mozarti Concertino», «Puu», «Nüüd elan kuningalossis ma», «Sügis» II).

Nagu varsakapjade kollapäisus,
härgade mõuratus,
värvide kokkukärin,
kõrvade naer.
Nagu mõttekujutluse jooks.
Sõnaks saamine.

«Luule on üks. Tal on ainult piiramatut arv avaldumisvormi,» ütleb Fr. Tuglas («Kriitiline intermezzo», 1915), astudes välja kunstikaanonite ja

luulekoodeksite kummardamise, ühe traditsiooni teise kahjuks eelistamise vastu. «Üks aine võib meid vahest rohkem huvitada kui teine, üks meetod viib luulele lähemale, üks vorm pakub seda tihedamal kujul, — ainult selle üle oleme õigustatud vaidlema.»

Lilli Prometi luule kujundivalikus arvan ma märkavat väljendusvahendusliku inspiratsiooni ja vormiloogika eeliasendit. Nii sõltuvad viimastest ka värside sisukomponendid, sest stiil pole kunagi ainult vormi küsimus. Kui nende kahe teineteisest sõltuvate, teineteist toetavate suuruste ühtumises valitseb harmoonia, sünnib tervik («Sadas lund, sadas lund», «Salaspilsi monumentid»). Filosoofilises või psühholoogilises mõttes pinnaliseks jäävad need tööd, kus kujundite valik on pigem mõistuslik kui intuiitiivne, kus detaili on rakendatud esijoonel dekoratiivses funktsioonis («Suur palavik», «Valges magnoolias», «Koduteel»).

Ei saa tunnustamata jätta mõnusat osasaamist värssidest, mida kannab oskuslikult ohjades hoitud sõnamäng:

Päeva kätte jätsin kuu.
Poele kasvatasin saba.
Pannile lõin tuulemunad,
raha panin jahtuma.

Nii palju tööd! Nii palju tööd.

Kandsin hinge luie vahel,
hälli tõin päklikaksikud.
Tegin tühjast tüki.

Ehk võib seda laadi nimetada ka sõnadesga flirtimiseks? Viimane on ju niisamuti üks luuleline nähtus. Aga: kui õnnis ei olekski kellegi rõõm tollest tundepõgusast kontaktist — ta on kahjuks üürike.

Kunstilloomingus avarama üldtäenduslikkuse eelistajale pakub «Iibelpuu» mahuliselt väiksemat valikut. Eespool juba nimetatute kõrval hindan ma tugevalt sisenduslikku luuletust «Rasked mõtted» ja revolutsionääri mälestusele

pühendatud «Viimset soovi». Ometi kord üks lihalik inimene selles muidu ikka nii kroonukuivalt kujundatud seltskonnas! Sümpaatne on mahukate tekstiväliste seostega luuletus «Laul valgusest». Printsibilt samalaadseid mõtte- ja kujundiseoseid on avaramalt arendatud poeemis «Pompeiis». Kunagises katastroofilinnas nähtu ja kogetu vahendamise kõrval taas ja taas meie endi murede aimused:

KES KUULAB SIND HOIATAV MAA

ja mõistab su märke
ja kõnet
ja ärkvel on ja ei maga
võib-olla ehk see
kes kuristikku kohal
käies ka mõtelda suudab
Kes janu käes piineldes jaksab
karika tagasi lükata

— — — — —

Pisut üllatav tundus mulle Lilli Prometi «Kammerlaulude» tonaalsus. Arvan küll mõista suutvat neid värsside inspireerinud mõtteid ja meeolusid, ei kahtle hoopiski nende siiruses, kuid sellegipoolest seirab puhuti võõristustunne. Näiteks seal, kus väidetakse, et «noored vihased mehed» ei tunne leiva hinda. Probleem pole muidugi kopikates, asi on põhimõtteline. Hea küll. Kes veel ei tunne, küll elu õpetab. Nii kinnitab ka «Kammerlaulude» autor hiljem. Ainult et too selgeks õpitud hind ei tarvitse (ei saagi!) kokku langeda sellest hinnast varem teadlikeks saanute omaga. Paljud asjad pole «alati nii nagu mina / neid mõistnud olen».

Selle meeldivalt kujundatud luuleraamatu vaatlust lõpetama hakates meenus mulle, et Lilli Prometi arvukates seisukohavõttudes kriitika asjus on muu hulgas arutlus sellest, et meeldiva teose arvustus kujuneb õige lühikeseks. «Sest kriitika kaotab oma õigused seal, kus pole erilist laita» (vt. «Imelik raamat», lk. 130).

Loodetavasti pole see siin liiga pikk?

A. Eelmäe

Raamat kohtupsühhiaatriast

J. Saarma: «Kohtupsühhiaatria».

«Valgus», Tallinn, 1970, 300 lk.

Kohtupsühhiaatria, kohtupsühhiaatria aine, ülesanded, õiguslikud aspektid, ekspertiisi üldsätted, ekspertiis kriminaal- ja tsiviilasjas, meditsiinilised sunnivahendid, üldine psühhopatoloogia, närvisüsteemi ehitus ja tegevus, tajumise, mõtlemise, intellekti ja mälu häired, sümptoomid, sündroomid, kliiniline psühhiaatria ning üksteist lisa nii eesti kui ka vene keeles — see on professor Jüri Saarma «Kohtupsühhiaatria» skelett. Ja kõik on mahtunud kolmesajaleheküljelisse raamatusse. Juba selline teemade loetelu sätib nii psühhiaatrit, juristi, sotsiaaltöötajat kui ka tavalist lugejat eelarvamuslikult. Mida siis autor öelda tahab? Kõike või mitte midagi? Lugejad on oma hinnangu andnud — raamat on muutunud bestselleriks nii spetsialistide kui ka tavaliste lugejate hulgas ja seda kõige paremas mõttes. Miks? Esiteks sellepärast, et ta on mõnes mõttes entsüklopeedia mainitud teemade alal ja teiseks, et ta on üks vähestest eestikeelsetest psühhiaatria-alastest trükistest üldse.

Kuigi psühhiaatria ümbert on kadumas hirmu ja eksootika oreool, on ta siiski paljudele jäänud ainevallaks, milles on midagi pikantset, millest võib rääkida mõne huvitava loo, kas anekdoodi või tõestisündinud. Kõige selle kiuste alustab aga autor juba aine mõiste käsitlemist näidetega. Esialgu pole neis niipalju põnevat materjali, kuid peagi hakkavad nad mõjuma kui novellid, süžee kokkuvõtted vähemalt. Ja nii nad jäävad kuni raamatu lõpuni, ühtekokku ligi sajale korral (!). Sellisel kompositsioonilisel võttel on kahtlemata see eelis, et lugeja viiakse kohe raamatu algul, enne kui veel on rääkimata närvisüsteemi põhitõed, kokku psühhiaatriaga, kirjeldava psühhiaatriaga. Räägitakse alles kriminaalprotsessi koodeksist ja tsiviilprotsessi sätetest, kuid juba on lugeja psühhiaatriast nii või teisiti haaratud.

Mittespetsialistidele on näited kahtlemata kõige põnevam osa raamatust, kõige loetavam, ja see võinuks saada raamatu nõrgaks küljeks, kui poleks sellist esitusviisi. Hea keelekäsitlus teeb näited korrektseks, lakooniliseks ja vabastab ilukirjanduslikust ülespuhutusest ning nad ei mõju sugugi «hullujuttudena». Puudub ka spetsialistile nii ahvatlev «iseendastmõistetavuse maik» näidete toomisel. Esialgu kuivana mõjuvaid näiteid on huvitav lugeda raamatu lõpuni ja iga näide on ikkagi millegi teenistuses, et see või teine koodeksi säte, mõiste, sündroom või kogu haigus saaks selgemaks. Muidugi leidub lugejaid, kes nendest näidetest ainult räägivadki, mis vaevalt küll võiks autorit häirida, kuid taolist suhtumist ei ole nende poolt, kelle jaoks raamat eeskätt mõeldud. Jääb veel üks võimalus — nii mõnigi leiab tuttava sümptoomi, häda nii enda kui teiste psüühikas. Täitku see siis raamatu populaarteaduslikku funktsiooni.

Ka illustratsioonides torkab silma autori taotlus — igaüks neist ainult niivõrd, niivõrd asja huvides. Ei saa mainimata jätta, et lisaks trafaretsetele õpikuillustratsioonidele (nimekate psühhiaatrite fotod, enamikes õpikutes kasutatavad peaaegu skeemid jne.) on autoril rohkesti isiklikust arhiivist pärinevaid illustratsioone, mida teistes õpikutes ei kohta. Värskendavalt mõjub ka tuntud kunstnike piltide kasutamine illustratsioonidena ning nende lakooniline kommenteerimine.

Kui analüüsida raamatut üksikute peatükkide kaupa, siis on raske midagi lisada peatükile, milles räägitakse kohtupsühhiaatria õiguslikest aspektidest. Juristidele tuntud tõed, mis on kokku puutes psühhiaatriaga, on mitmest koodeksist koondatud, kommenteeritud, näidetega arusaadavaks tehtud, ja üks see olnudki peatüki ülesandeks. Lugejale

saab selgemaks, kuidas toimitakse nende vaimuhaigetega, kes on sooritanud ühiskonnaohtliku teo, kus ja kui kaua neid ravitakse. Tundub, et see aitab kummutada valearvamust, nagu ei võetaks nende vaimuhaigetega midagi ette või ollakse nende suhtes liiga leebed.

Loota võib, et raamatu positiivne tagasilöökk peaks ilmnema ka seni sageli veel segaste ja vaieldavate tsiviilasjade osas, nagu testamentide ja kinkelepingute sooritamine. Nende toimingute puhul ei pöörata iga kord tehingut sooritavate poolte psüühilisele seisundile küllaldast tähelepanu.

Üldise psühhopatoloogia peatükk ei hõlma ainult psühhopatoloogilisi fenomene, vaid on esitatud ka nende mõistmiseks vajalikud põhitõed närvisüsteemi anatoomiast, füsioloogiast ja psüühikahäirete tekkepõhjustest. Järgnev alalõik — psüühiliste funktsioonide häired (tajumise, mõtlemise, intellekti jne. häired) on kirjutatud küllaldase põhjalikkusega ja sobib mõningate mõistete meeldetuletamiseks isegi kogenud psühhiaatrile. Psüühiliste sündroomide käsitlus on kahtlemata seni eestikeelsetest kõige põhjalikum ja kaasaegse nõukogude psühhiaatria viimasel tasemel. Näitena kas või peen vahetegemine paranoiaalse ja paranoidse sündroomi vahel, mõisted, mida mõned aastad tagasi kõik psühhiaatrid ei eristanud, või ei pidanud

vajalikuks eristada. Sündromoloogiata ja üksikute sündroomide vaheldumisejärgnevuse seaduspärasusi tundmata on raske diagnoosida üksikuid haigusi ja hoopiski raske nende käiku ette arvata, ilma milleta pole mõeldav psühhiaatri praktiline tegevus.

Kiiduväärt on ka üksikute psühhotroopsete ainete diferentseeritud vahetegemine, nende klassifitseerimine trunkvilisaatoriteks, neuroleptikumideks, antidepressantideks ja stimulaatoriteks.

Kliinilise psühhiaatria peatükis, milles käsitletakse üksikuid vaimuhaigusi, on küllalt tähelepanu pööratud ühe tähtsama vaimuhaiguse — skisofreenia — dünaamikale, kulu probleemidele. Haiguskulu aspektist skisofreenia liigitamine püsikululiseks, nihkekululiseks ja hookululiseks ületab kaugelt need elementaarsed teadmised, mida vajaks skisofreeniast jurist. Kohtupsühhiaatrile on aga skisofreenia kuluvormidega arvestamine oluline. Oluline varajase diagnostika, ravi, sealhulgas ka sundravi kestvuse ja lõpetamise aspektist.

Punkti panevad raamatule venekeelsed instruksioonid ekspertiiside läbiviimise, vaimuhaigete sundravi korraldamise ja sundhospitaliseerimise kohta, eeskirjad, millega tuleb arvestada kõigil instantsidel, kes tegelevad vaimuhaige ravimisega, tema rehabiliteerimisega ühiskonnas, tema õiguste kaitsega.

V. Vahing

RINGVAADE

Kroonika

Kirjanike Liidu juhatuse presiidium arutas 29. oktoobril ajalehe «Sirp ja Vasar» kirjandusosakonna tööplaani seoses NLKP XXIV kongressi ja ENSV Kirjanike Liidu VI kongressi lähenemisega. Selleks kavandatud temaatika kiideti heaks.

Uuteks Kirjanike Liidu liikmeteks võeti vastu Oskar K r u u s, Georg M e r i ja Arnold R a v e l.

*

Teoreetilises seminaris Kirjanike Majas kuulati novembrikuu alguses ENSV Ministrite Nõukogu esimehe esimese asetäitja E. Tõnuristi ettekannet sotsialistliku põllumajanduse arengu suundadest. Ettekandele järgnes elav vestlus. Kuu lõpus kõneles bioloogia osast kaas-aegse teaduse üldpildis akadeemik H. Haberman.

*

Kirjanike Liidu parteibüroo arutas 6. novembril tööplaani eelolevateks kuudeks. Otsustati vaatluse alla võtta «Loomingu» Raamatukogu» aastakäik, arutada meie lühiproosa probleeme, vahetada mõtteid koos ENSV Riikliku

Kirjastuskomitee kommunistidega küsimuses, mida kokkuvõtlikult võiks nimetada sotsiaalseks tellimuseks.

Vastavalt sellele plaanile toimus 24. novembril parteikooosolek teemal «Televisioon ja kirjandus», kus sissejuhatava sõnavõtuga esines Eesti Televisiooni direktori asetäitja P. Jürjo.

*

25. novembril tuli kokku ENSV Kirjanike Liidu juhatus, kus kinnitati «Loomingu» Raamatukogu» 1971—1972. a. perspektiivplaan ja arutati läbi «Kirjanduse Sirvilaudade» väljaandmisega seoses tekkinud küsimused.

Kooosolekul moodustati Rudolf Sirge loominguilise pärandi komisjon koosseisus O. Jõgi, Ü. Tonts, A. Tamm, P. Kuusberg, F. Issak ja kirjaniku tütar I. Pärnapuu.

Kinnitati ka Friedebert Tuglase algatusel asutatud iga-aastase novelliauhinna (vt. auhinna kohta «Sirp ja Vasar» nr. 46, lk. 6) seekordne žürii: V. Gross, O. Jõgi, P. Rummo, H. Peep ja M. Kalda.

Juhatus otsustas kokku kutsuda kirjanike VI kongressi 1971. a. aprillikuu 21.—23. päeval.

Riiklikud preemiad 1970

NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu otsuse põhjal määrati tänavused NSV Liidu riiklikud preemiad kirjanduse ja kunsti alal. Preemia vääriliseks kuulutati kirjanduse vallas Sergei S a r t a k o v triloogia eest «Barbini jutustused» («Mägituul», «Ära loovuta kuningannat» ja «Aeglane gavott») ning Nikolai D u b o v romaani «Häda ühele» eest. See viimane teos on mõeldud lastele.

30. oktoobril anti Eesti NSV Ülemnõukogu istungisaalis kätte ka Nõukogude Eesti preemiad, mis olid välja kuulutatud juba vabariigi aastapäevaks. Mee-nutame, et kunsti ja kirjanduse esindajaist olid auhinnatute hulgas Elmar Kits, Veljo Tormis, Ida Urbel ja Ralf Parve.

Dramaturgid Moskvast

Kolmandal ja neljandal novembril toimus pühade-eelses Moskvast NSVL Kirjanike Liidu juhatuse pleenum teatri-, filmi- ja televisioonidramaturgia küsimustes. Kokku oli tulnud hulgaliselt dramaturge, Eestist A. Hint, E. Rannet, J. Smuul, kriitik ja kinomees L. Remmelgas ja allakirjutanu. Herzeni tä-

nava maja kuluaarides valitses rõõmus elevus, vanad tuttavad vahetasid käepigistusi ja tervitussõnu. Selle mee-leolu võttis kokku vanameister Korneitšuk, kes muu hulgas oma sõnavõtus ütles, et nõukogude dramaturgias pole olnud mingit kriisi, seda ei ole praegu ega saa ka tulla. Väitele, et dramaturgia

jäävat elust maha, vaidles vastu ka Kirjanike Liidu üks sekretäre, «Trummilööja», «Meestejutu» ja «Maria» autor Salõnski oma sissejuhatavas ettekandes. Ta leidis nimelt, et igal ajastul, ka dramaturgia õitseperioodidel on alati räägitud dramaturgia mahajäämusest — alles hiljem märgatakse, et nende jutude ajal sündisid «Revident», «Äbarik», «Optimistlik tragöödia» ja «Ljubov Jarovaja». Veel enam — juba Aristoteles olevat rääkinud dramaturgia mahajäämusest — vaatamata sellele, et hoolega kirjutasi oma näidendeid Sophokles, Euripides ja Aristophanes. Salõnski, aga ka teised sõnavõtjad rõhutasid kaasaegse dramaturgia mängimise tähtsust.

Tehti etteheiteid teatritele, kes just algupärase dramaturgia suhtes näitavad üles ükskõiksust. Palju räägiti sellest, et senisest rohkem tuleks Moskvas ja üldse vene keeles mängida vennasvabariikide dramaturgide teoseid. Paraku kaotavad nad tõlkimisel palju oma väärtustest, sest sageli tegelevad dramaturgia tõlkimisega keskpärased literaadid. Huvi äratas mõte asutada Moskvas «Družba Narodov»-tüüpi teater, mis spetsialiseeruks vennasvabariikide dramaturgia mängimisele. Sellele mõttele heideti kaunis õiglaselt ette, et niisugune teater poleks mitte orgaaniline kunstiline tervik, vaid mingi väljamüügibaas või muuseum. Teised jälle leidsid niisuguse teatri asutamise mõtte olevat igavesti aktuaalse.

Dramaturg Sofronov tegi etteheiteid dramaturgidele, kes pakuvad teatritele

lõpetamata teoseid sooviga, et teater nende teoste kallal edasi töötaks. Tee näidend valmis ja anna siis teatritele, rõhutas Sofronov, unustades kogu maailmas ja eriti revolutsioonijärgsel Venemaal levinud improvisatsiooniteatri traditsiooni.

Dramaturgiales esitati mitmesuguseid nõudeid. Sooviti tootmissuhete julgemat analüüsi (Salõnski), Shakespeare'i-tüüpi mastaabikust (Tadžibajev), sisemaailma sügavamast lahkamist (Borjan).

Viimaste aastate dramaturgiast tõsteti esile järgmisi teoseid: Korneitšuki «Südamälestus», Arbuzovi «Vana Arbati muinasjutud», Sofronovi «Veider doktor», Salõnski «Maria», Lavrentjevi «Inimene ja gloobus», Šteini «Aja vangis», Tšepurini «Mu süda on sinuga» ja teisi.

Üldist tähelepanu ja elevust äratas kultuuriminister Furtseva esinemine kultuuri arengu küsimustes.

Kokkuvõttes piirdus plenum jooksva olukorra nii- ja naapidise vaagimisega. Keegi ei täheldanud mingit murrangut, keegi ei vihjanud enneolematule tõusule või halbaennustavale langusele. Olukord dramaturgias hinnati üldiselt heaks. Teravat kriitikat selle või tolle teose kohta polnud kuulda. «Literaturnaja Gazeta» lõpetab oma ülevaate sellise hinnanguga: «Kõik sõnavõttud olid suunatud dramaturgia edukale arengule, viimane aga määrab suuresti teatrite, kino ja televisiooni loominguile viljakuse.»

M. Unt

Enn Vaigur — 60

Kevadel 1935 tuli Tallinna Töölisteatris lavale rahvatükk «Kraavihallid» ning varsti mängiti näidendit üle maa. Kirjanduslik avalikkus tundis huvi: kes on see menukas autor — Enn Vaigur? Ning seda peame küsima nüüdki veel, kui autoril on seljataga 35 aastat näitekirjanikutööd ja 60 eluaastat.

Enn Vaigur (kuni 1935 Heinrich Liilienberg) sündis 25. detsembril 1910. a. Harjumaal Kloostri (Padise) valla Ämari küla väiketaluniku lasterohkes peres. Õppis kohalikus külakoolis ja Kloostri algkoolis ning Viljandimaal Vana-Võidu põllutöökoolis. Maast-madalast hakkas ta talutööd tegema ning peale mõne lühema juhutöö oli see tema põhiliseks tegevusalaks kodanlikul ajal. Selle kõrval võttis ta agaralt osa kohaliku haridusseltsi «Side» tegevusest näitlejana, näitejuhina ning dekoraatorina ja tegi 1929. a. alates kaastööd ajalehtedele «Maa Hääl», «Vaba Maa», «Uudisleht» jt.

Innukast näitemänguharrastusest tärkas huvi ka ise näidendeid kirjutada. Esimesed katsetused tegi Vaigur juba 1920-ndail aastail, tõsisemalt aga pühendus sellele 30-ndate aastate keskel. Üksteise järel ilmusid rahvatükid «Kraavihallid» (1935) ning «Potilill ja karusammal» (1936), draama «Vallalaps» (1937), rahvatükk «Trump lamooriga» (1937), komöödia «Lõukoerte koopas» (1938), «romantiline lugu lauludega» — «Paradiis Põrgus» (1939); Nurme Mangalaga (pseudonüüm) kahasse sündis «igapäevane lugu» pealkirjaga «Adam ja Eeva» (1939) ning laulumäng «Vilepuhuja» (1940). Nende kirjutamisel on autor arvestanud esmaajoonse väikelavade võimalusi ning meelelahutuslikkust. Näidendite sisuks on enamasti risti-põiki keerustatud armastusintriigid, mis põimuvad mitmesuguste ajakajaliste seikadega ja lahenevad tollal valitsenud vaimus (kerglaste linnaanimete taunimine, maaelu ja talutöö

idealiseerimine jne.) õnnelikeks abieludeks. Niisuguseid tükke kirjutati sel ajal väga palju. Vaiguri omad paistavad nende seast silma tabavama sõna- ja situatsioonikoomikaga ning huvitavamate tegelastüüpide ja elupiltidega, isearanis «Kraavihallid», «Trump lamooriga» ja «Paradiis Põrgus».

1938. a. sügisel asus E. Vaigur Tallinna, kus töötas vabakutselisena, ka rändlavastajana. 1940. a. juunipöörde järel töötas ta Autorikaitse Ühingu ning haaratuna uuest elutunnetusest kirjutas töölisliikumise teemadel lühinäidendeid (käsikirjaline kogu «Ärkamine») ja draama «Vihmapiisad» (käsikiri kadunud). Suure Isamaasõja algul läks Vaigur mobilisatsiooniga Nõukogude tagalasse, oli tööpataljonis ja mõnda aega Jaroslavlis eesti kunstiansamblike draamarühma juures.

Pärast pikemat eemalviibimist Eestist ja kirjanduselist leiab Vaigur 1950-ndate aastate keskel taas oma koha meie näitekirjanduses. Tema sulest sünnib lühemaid ja pikemaid komöödiad ja draamasid, mis on mõeldud esmaajones isetegevuslastele (ilmunud enamasti väljaandes «Meie Repertuaar»): «Õnnekütid» (laval 1956, trükkis 1958),

«Kaks abielu» (laval 1959), «Murulaukude must päev» (1959), «Oma uks» (kuuldemäng 1961), «Valgus sinu aknas» (1962), «Soola-leiva pidu» (1963), «Igal oinal oma mihkclipäev» (1964), «Teekond läbi öö» (1964), «Mõranenud idüll» (1966), «Kahekordne kevad» (1967), «Pidulik õhtusöök» (1969). Lisaks sellele on ta tõlkinud vene keelest T. Glebova, A. Arbuzovi, M. Zarudnoi, A. Steini ja M. Baidžijevi näidendeid.

E. Vaiguri nõukogudeaegsete näidendite ühiskondlik kandepind on märksa laiem ja tugevam kui varasemal. Sotsiaal-eetilisest aspektist käsitletakse neis seesuguseid kaasaja elunähtusi ja probleeme nagu oma koha leidmine elus, suhtumine töösse ja omandisse, noorte kasvatamine, armastuse heitlikkus ja abielude purunemine. Kõige kunstiküpsemad on draamad «Kaks abielu», «Oma uks» ja «Pidulik õhtusöök». Laval aga on osutunud kõige menukamateks komöödiad «Õnnekütid», «Murulaukude must päev» ja «Igal oinal oma mihkclipäev». Mitmed Vaiguri näendid on tõlgitud vene ja leedu keelde.

A. Nagelmaa

Bahtin ja tema romaaniuuringud

17. novembril sai 75-aastaseks välja-paistev kirjandusteadlane Mihhail Bahtin, kelle tööde vastu tuntakse üha kasvavat huvi kõigis kultuurriikides (M. Bahtini raamatud on ilmunud kõigis Euroopa levinenumais keeltes).

Bahtini autorsust kandvate trükiste nimistu pole pikk — 2 raamatut: «Dostojevski poeetika probleemid» (1963); «François Rabelais ja kesk- ning renessansiaegne rahvakultuur» (1963) ja kümme-kond, alles viimastel aastatel ilmunud artiklit, kirjutatud küll juba enne sõda. Ent tema pakutud kontseptsioon kõnestruktuuri arenguvõimalustest ja meetodikast, mille üldkontuuri-dele Bahtin oma uurimustes tähelepanu juhib, vajab sügavat lahtimõtestamist kui uus ja originaalne sõna kirjanduse kohta üldse.

Bahtini-teadlast on huvitanud romaanižanri poeetika (selle termini kõige laiemas tähenduses—kirjandusteose kunstilise kujundamise probleemid) ja kõnestruktuuri küsimused. Bahtini raamat Dostojevskist on ilukirjandusliku proosateksti kui niisuguse, selle keerukate üleminekuvormide ja funktsioonide kirjeldamise novaatorlik muster-näidis. Dostojevski printsiipaalne uud-sus, nagu Bahtin veenvalt tõestab, seis-sis selles, et «jätkaes Euroopa ilukir-

janduslikule proosale iseloomulikku dialoogilist liini, lõi ta hoopis uue žanri-varieteedi, «polüfoonilise romaani», mis oli tohtuks tõukeks kõigi teiste romaaniorbiiti kuuluvate žanride edasiarendamisele». Bahtin on veenvalt analüüsinud uut tüüpi «polüfoonilist, mitmehälset mõtlemisviisi», mis «avab niisuguseid inimloomuse omadusi, nagu mõtlev inimteadvus ja selle dia-loogiline olemus, mille kunstipäraseks mõtestamiseks ei saa lähtuda monoloogiliselt positsioonilt».

Sellele peajäreldusele andis omal ajal kõrge hinnangu juba Lunatšarski, nüüd hindame Bahtini Dostojevski-raamatu teaduslikku tähtsust laiemalt: teatud mõttes on see ka sisse-juhatuseks kunstilise kõne jutustavate struktuuride analüüsile. Puht-teoreetilisest küljest käsitleb samal ajal ilmunud V. N. Vološinovi uuri-mus «Marksism ja keele filosoofia. Sotsioloogilise meetodi põhiprobleemid keeleteaduses» (Leningrad, 1929, eriti selle III osa), kus Bahtini otsest mõju on tunda just autori teoreetilistes järeldustes.

Bahtini loomingule on iseloomulik kõrge uurimiskultuur, uuritava aine-valla filigraanne töötlus, meisterlik stiil ja mõttetäpsus. Eriti ilmneb see

raamatus Rabelais'st. See 1940. a. kirjutatud ja alles 1965. a. trükimusta näinud uurimus on Bahtini-teadlase huviringi teine pool - tekstivälise (olme) reaalsuse, rahvatraditsiooni ja kirjandusteose struktuuri vahelised suhted.

Teadlase huvi ülekandumine Dostojevskilt (revolutsioonäär ilukirjandusliku kompositsiooni alal) ühele keerukamale ja vähemõistetavale autorile Rabelais'le on mõistetav ja seaduspärane: Dante, Boccaccio, Cervantes, Shakespeare ja Rabelais panid aluse euroopa uuele kirjandusele. Ka Bahtini Rabelais'-kontseptsioon on uudne: et mõista «Gargantua ja Pantagrueli», tuleb eelkõige mõista selle autori loomingu rahvalikkuse lähteid.

Bahtin tõestab, et «Gargantua ja Pantagrueli» koht on rahva naeru aja- loos, rahva naer aga on pillerkaaritav, toores, laadalik, toonitatult jäme, rõhutatult ambivalentne ja groteskne — ning sellest ka Rabelais' «groteskne realism». Kui romaan «Gargantua ja Pantagruel» on «rahva kultuuri entsüklopeedia» (Bahtin), siis Bahtini Rabelais'-uurimust võime pidada entsüklopeediaks rahva naeru- ja karnevalikultuurist keskajal.

Selle kultuurivalla avastamise ja uurimise au kuulub teenitult Bahtinile (koos folkloristika ja kirjandusteadusega rikastus kogu humanitaarteaduste süsteem). «Maailma ajaloodraama kõik vaatused on toimunud naer- va rahvakoori ees. Kuulmata seda

koori ei saa mõista ka draamat tervikuna».

Bahtini-uurijat on pidevalt köitnud küsimused kunsti-, laiemalt — igasuguse ideoloogilise taju(muse) mõtestamises kirjandusteose teksti struktuuris. Autori-sõna ja tegelaste-kõne, monoloogi ja dialoogi ning «mitme- häälsuse», polüfoonia vahel tekkivaid suhteid vaatlebki Bahtin oma Dostojevski-raamatus.

Samade probleemide teoreetilist külge valgustatakse põhjalikult P. N. Medvedjevi raamatus «Formaalne meetod kirjandusteaduses. Kriitiline sissejuhatuse sotsioloogilisse poetikasse» (Lenin- grad, 1928), ja nii nagu Vološinovi puhul, tunneme siingi ära Bahtini kontseptsioonid.

Bahtini ammu kirjutatud uurimused kuuluvad kaasaegse humanitaarteaduse avangardi ja näitavad suundi edaspidisteks otsinguteks. Ja võib-olla on see parim tunnustus juubilari talendile, mille järjekordseks tunnistuseks oli artikkel «Epos ja romaan» («Voprossõ Literaturõ» 1970, nr. 1), mis trükiti M. Bahtini 1938. a. tehtud ettekande üleskirjutuse järgi (!).

Avardades kirjandusteaduses juba krestomaatilisteks muutunud tõdede tõlgendust ja tehes üldistuse juba varem uuritule, kujundab Bahtin selles artiklis lausa grandioosse pildi «inimkonna kunstilise mõtlemise» evolutsioonist — ainevallast, mille ajaloolasena talle endale kuulub väljapaistvaim koht.

I. Tšernov

Väinö Linna — 50

20. detsembril viiekümneaastaseks saanud Väinö Linna seisab uuemas soome kirjanduses mõneti omaette, mõneti üksinda. Samal ajal on ta kujunemisloos midagi väga iseloomulikku, eriti kui arvesse võtta, missugusest keskkonnast ja kuidas Väinö Linna 50-ndate aastate lõpus ja 60-ndate aastate alguses jõudis kõige loetavamate ja kõige enam tõlgitud soome autorite hulka. Niihästi isa kui ka ema poolt põlvneb kirjanik häme torparite ja maatööliste perest. Temast endast sai kaheksateistkümneaastaselt Tampere tehasetöölise, sellele järgnes paar aastat hiljem sõjaväeteenistus ja sõja-aastad, pärast sõda taas töö Finlaysoni tehases.

Romaanide «Tundmatu sõdur» ja «Siin Põhjatähe all» autoriks kujunemist on Väinö Linna ise nimetanud oma kunagise mina paarkümmend aastat kestnud suremiseks ja uue mina nii- sama palju aega võtnud sündimiseks.

Üksikasjalikumalt on ta seda iseõppija teed tunnustatud meistriks kirjeldanud mullu ilmunud koguteoses «Kuidas on sündinud minu raamatud» (vt. «Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 11), mille pihitumuslik osa koos «Musta armastuse» tõlkega käesoleval aastal ka eesti keelde jõudis.

Nii võimegi ta kirjandusliku loomingu jagada kaheks erinevaks arengujärguks. Esimesse kuuluksid autobiograafiline kujunemisromaan «Eesmärk» (1947), millest kirjanik on keelanud uute trükkide väljaandmise, ning psüühikasse süüviv «Must armastus» (1948, ümbertõetatult 1957), millele algtouke andjaks oli Dostojevski. Tunnustuse ja enneolematud tiraažid tõid kirjanikule romaan «Tundmatu sõdur» (1954) ja triloogia «Siin Põhjatähe all» (1959, 1960, 1962, e. k. I — 1965, II — 1967).

Esimese taustaks on Teise maailmasõja aegne rindemiljö, triloogias «Siin

Põhjatähe all» Soome sotsiaalsed päeva-probleemid 1880-ndate ja 1940-ndate aastate vahel. Just viimastega sai tast silmapaistev sotsiaaleepik ja just nende kahe teosega üks neist kirjanikest (P. Rintala ja H. Salama kõrval), kelle raamatud sõjajärgses Soomes on põhjustanud kõige suuremaid ja ägedamaid mõtete lahkuminekuid. «Tundmatut sõdurit» ja samuti triloogiat on korduvalt mängitud teatrites ja esitatud filmilindil.

Väinö Linna polnud esimene, kes viimases maailmasõjas sõdinud soome sõduri kirjandusse tõi, kuid rindeleu argipäevast kirjutades näitas Linna, kuidas sõda loob inimeste vahel erisugused käitumismõõdud, et ohvitserid ja sõdurid siingi üks pere polnud, ning võttis seega sõjasündmustelt rahvusromantilise aupaiste.

«Siin Põhjatähe all» teise osa keskpunktis on Soome 1918. a. kodusõda, mille haavad pole siiani paranenud. Kirjanik arvas seda ajalõiku Soome ajaloo hästi tundvat, süvenedes aga avastas, et tema eest on pikka aega suurt osa tõest varjatud, et kodusõja

ajaloo on kirjutanud võitjad ja et seda on võltsitud. Eriti oli vaikitud sajale kodusõjapäevale järgnenud juhmusest. Ametlik ajalookirjandus rääkis 2—3 tuhandest hukatust, tegelik arv, nagu selgus, oli viis korda suurem; 75 tuhat Soome kodanikku kuulutati kodumaa reeturiks. Kodanlus oli nii mõnigi kord märku andnud, et 1918. a. sündmustele oleks aeg kriips peale tõmmata. V. Linna pidas õigeaks asi enne selgeks rääkida.

Triloogia kolmanda osa sündmustik ulatub viimase sõjani ja avab lugejale Soome ühiskonna 20-ndate ja 30-ndate aastate vastuolusid. Siit selgub, kuidas 1918. a. kodusõda ka järgnevatel aastail tuha all edasi hõõgus.

Väinö Linna on soome kirjanduse sõjajärgsete aastate suurimaid realiste, kelle loomingu paremik on aidanud Soome ajalugu väärmüütidest vabastada. Tema ajalookäsitlus avab lugejale rohkem, kui on suutnud anda ametlik ajalugu. See lubabki teda pidada soome rahva südametunnistuseks.

E. Mallene

John Dos Passosele järelehüüdeks

Hiljuti surnud John Roderigo Dos Passosega kaotas ameerika kirjandus ühe oma sõdadevahelise hiilgeperioodi viimaseid suuri esindajaid. Tavaliselt on tema nime seotud nn. «kadunud sugupõlvaga», I maailmasõja kogemuste läbi Ameerika tegelikkuses ja ideaalides pettunud kirjanike rühmaga. Tõepoolest oli Dos Passos esimesi, kes reageeris sõjale oma esikromaanidega «Üks elluastumine — 1917» («One Man's Initiation — 1917», 1920) ja «Kolm sõdurit» («Three Soldiers», 1921). Nende aluseks olid autori vahetud kogemused, sest pärast Harvardi stuudiumi lõpetamist siirdus ta arhitektuuri tundmaõppimise ettekäändel Hispaaniasse, seal edasi Prantsuse sanitaarteenistusse ja pärast Ühendriikide sõttaastumist kaasmaalaste väekoondisse. Oma laadilt ja vaimult on need protestiromaanid võrreldavad Barbusse'i, Dorgelési, Remarque'i, Aldingtoni ja Hemingway enam tuntud teostega. Pettumus kodanliku tsivilisatsiooni väärtustes viib ka Dos Passose «kadunud sugupõlvele» iseloomuliku individualismini: väärtuslik on ainult üksikisik omas kordumatuses, kõik muu on üksnes tema orjastamise ja hävitamise vahendiks. Nagu Hemingway, nii arvab ka Dos Passos seda ideaali kõige järjekindlamalt kehastuvat hispaanlaste elulaadis. Nii kõneleb ta reisiraamatus «Rosinante läheb jällegi teele» («Rosinante to the Road

Again», 1922) vaimustusega Hispaania anarho-sündikalistlike kommuunide «tugevast anarhistlikust toetumisest indiviidile ja «veendumusest, et ainult üksik hing on reaalne». Kuid samas ei saanud ta märkamata jätta ka neid ühiskondlikke jõude, mis määravad ja vormivad üksikisiku saatust. See individualismi ja sotsiaalse determinismi polariteet annabki Dos Passosele «kadunud sugupõlve» hulgas kordumatu näo. Esimesena neist hakkas ta otseselt tegelema oma kodumaa sotsiaalsete probleemidega. Sellest huvist kasvasid välja tema «kollektiivsed romaanid», mille aineks on ajastu kui tervik ja selle kehatuseks arvukad üksikisikuga põimunud saatused. Ajastu panoraamse pildi loomiseks kasutab Dos Passos mitmeid uudseid võtteid, mis on osalt laenanud Joyce'ilt ja teistel romaani radikaalseilt uuendajailt, alati aga rakendatud isoomaste sihtide teenistusse. Esimeseks katseks selles suunas oli «Manhattani vahejaam» («Manhattan Transfer», 1925), mis jäädvustab New Yorgi elu sadades kaleidoskoopiliselt vahelduvates episoodides, kus mõnd tegelast iseloomustavad tihtipeale ainult paar üksikut, ent kordumatutena meelde jäävat lauset või žesti. Veelgi keerukama, aga samas ka terviklikuma ülesehitusega on Dos Passose tuntuim teos, suur triloogia «USA»: «42. paralleel» («The 42nd Parallel», 1930), «1919»

(1932) ja «Suured rahad» («The Big Money», 1936). Siin on sadu tegelasi, kelle hulgast umbes kaheteistkümne elulugu jälgitakse enam-vähem järjekindlalt. Lisaks on ajastu vahendamiseks jutustavatele osadele vahele lükitud «uudistekroonikad», mis toovad väljalõikeid ajalehtedest, lööklaule jmt., «kaamerasiilmad» (impressionistlik-assotsiatiivsed lüüriksed monoloogid) ja ajastu silmapaistvate tegelaste lühibiograafiad. Ühtekokku haarab triloogia perioodi sajandi algusest kuni 1929. a. suure kriisini ja on oma konkretsuses niivõrd rikas ja värvikas, et selle täielik mõistmine eeldab pikaajalist tutvust Ameerika eluga. Ilmselt seetõttu ei ole Dos Passose kuulsus mujal kunagi nii suur olnud kui kodumaal, ehkki tal ei puudu võõramaalastest austajad ja jälgendajad, näiteks Sartre. Triloogias «USA» väljendus ka autori tugev vasakpoolne kallak: uurides välisjõude, mis inimesi hukutavad, jõuab Dos Passos järeldusele, et kõige kurja juureks on raha võim. Hinnang Ühendriikide tegelikkusele on karmilt kriitiline: «väikest inimest» ootab siin enamasti niivõi teistsugune allakäik, ülespoole trügijad nürinevad vaimsest ning hingeliselt. Nõnda sai Dos Passose looming omamoodi vaheetapiks «kadunud sugu-põlve» individualistlikult protestilt 30-ndate aastate sotsiaalsele romaanile, ja ei tule imestada, et tol perioodil paljud marksistlikud kriitikud arvasid teda kogunisti «proletaarsete autorite» kilda. Seda hinnangut mõjutas ka kirjaniku aktiivne kaasalöömine poliitilistes päevasündmustes: publitsistlikud

väljaastumised mitme streigi ning kuri-kuulsa Sacco—Vanzetti kohtuafääri puhul, kiitvad reisikirjad Nõukogude Liidust. Ometi ei võtnud Dos Passos, nagu muide suur osa tolle perioodi Lääne vasakpoolseid, marksismi kunagi täielikult omaks ega loobunud individualistlikest ideaalidest. Ja 30-ndate aastate lõpul, mille segastes aegades paljud kirjanikud pea kaotasid, toimub tema loomingus järsk pööre. Romaanis «Ühe noormehe seiklused» («Adventures of a Young Man», 1939) kujutab ta noore idealisti Glenn Spotswoodi hukkumist Hispaania kodusõjas, ja süü pannakse «partei» omakasupüüdlikele ning hoolimatutele mahhinatsioonidele. «Number üks» («Number One», 1943) jälgib Gleni venna Tyleri allakäiku fašisti-tüüpi demagoogi teenistuses ja «Suured plaanid» («The Grand Design», 1949) nende isa, vana liberaali pettumusi Roosevelti «uue kursi» ja Teise maailmasõja aastatel. Veel ilmsem on Dos Passose parempoolne suunitlus sõja ajal ning selle järel avaldatud publitsistikas, kus kogu tema ühiskondlik paatos kulub endiste aatekaaslaste ründamisele. Ameerikat kujutatakse nüüd vabale ettevõtlikkusele rajatud individualismi ideaalina. Katsed neid vaateid «USA» laadi panoraamsetes romaanides kehastada olid väärja ja eelarvamusliku polemismi tõttu luhtumisele määratud. Dos Passose hilisem ideeline ja kunstiline langus ei tee aga olematuks tema varasemaid teoseid, mis jäävad ameerika kirjanuse kullafondi ning on praegugi tõlkimist väärt.

J. Rähesoo

Rootsi käesoleva aasta üllatusraamat

Tänavu aprillikuus määrati Rootsi romaanivõistluse esimene preemia täiesti tundmatu nimega autorile Maja Ekelövi. Tema raamat «Aruanne põrandapesupange veerest» («Rapport från en skurhink») jõudis juba kevadhooajal ilmuda 26 000 eksemplaris, mis müüdi Rootsi jaoks tavatult ruttu läbi ning millele sügisel järgnesid uued trükid.

Maja Ekelöv on elukutselt koristaja, kes iseenda ütlust mööda pole kunagi kirjutanud midagi peale lugeja kirjade ajalehele, ja neidki trükiti haruharva. Öhtukooli astudes hakkas ta harjutamise mõttes kirjutama päevikut, mille pe-

rekonna ning sõprade soovitusel saatsiski romaanivõistlusele.

Nähtavasti on käesoleval juhul tegemist taolise fenomeniga, nagu mõned aastad tagasi Brasiilias, kus hariduseta neegritar favelast Carolina Maria de Jesus avaldas oma viletsusepäeviku «Pani-paik» («Quarto de despejo») ja sai määratu menu osaliseks. Ootamatust vaatepunktist nähtuna pakub ka Rootsi «hea-oluühiskond» küllap mõndagi tutvumisväärset ning mõtlemapanevat.

Praegu on Maja Ekelövi raamat juba väljaandmisel ka Tšehhoslovakkias ja Saksa DV-s.

Soomest

Soomes tähistas tänavu Aleksis Kivi «Seitsme venna» ilmumise 100-ndat aastapäeva. Saja-aastaseks sai teos küll juba maikuuks, kuid Aleksis Kivi Selts

pidas õigemaks seda pühitseda traditsioonilisel tähtpäeval — Aleksis Kivi sünnipäeval, 10. oktoobril. Kõikjal üle maa korraldati sel puhul aktusi, pidu-

likke koosviibimisi ja etendusi; raadio ja televisiooni kaudu anti edasi Kivi proosat ja luulet, kirjaniku kunagisele koolimajale Helsingis asetati mälestustahvel.

Päeva peauritus, pidulik juubeliaktus, oli Rahvusteatri, kus kõnelesid professorid Vilho Suomi ja Lauri Viljanen. Peopäeva õhtul oli Aleksis Kivi Seltsis prof. Eino Kauppise ettekanne «Seitsme venna» sünniloost. Selts sai juurde kolm auliiget: prof. Eino Kauppise, näitleja Vilho Siivola ja kunstnik Erkki Tanttu.

Soome Kirjanduse Selts määras oma tänavuse Aleksis Kivi nimelise auhinna Veikko Huovisele. Mainitud auhind kuulutati välja 1936. a. Kivi 100-ndal sünni-aastapäeval ja see antakse igal aastal noorele loomisvõimelisele kirjanikule. Veikko Huovinen on seni avaldanud neliteist teost, eesti keelde on tõlgitud «Havukka-aho mõtleja» ja «Talveturist».

Kirjastusühingu «Tammi» juhatus otsustas oma 1970. a. tõlkepreemia anda Arvo Turtiaisele kui teenekale luulevahendajale. Arvo Turtiainen hakkas luulet tõlkima juba 30-ndatel aastatel ja on olnud sellel alal väga viljakas. Tähtsamad tõlked on olnud Edgar Lee Mastersi «Spoon River Anthology» ja Walt Whitmani «Rohulehed». Turtiainen on tõlkinud paljusid luuletajaid, ka Majakovskit ja teisi nõukogude poete, nende hulgas meie Jaan Krossi ja Uno Lahte.

Varem on «Tammi» tõlkepreemia saanud Y. Kivimies, J. A. Hollo, J. Linturi, P. Nieminen, P. Saarikoski, T. Tainio, E. Sinervo, T. Anhava, S. Virtanen, P. Holappa, O.-M. Ronimus ja M. Rossi.

Hegel ja Hölderlin kõrvuti

1970. aasta on kolme suure, kongeniaalse kultuurimeistri aasta — ja Hegeli, Hölderlini ning Beethoveni kahesaja-aastase surematuse ees ei kumarda üksnes saksa keelt kõnelevad rahvad, vaid terve kaasaegne filosoofiline, kirjanduslik ja muusikaline maailm. Küllap on midagi olemuslikult ühist kõigis neis võimsate sünteaside taotlejais. Kahe esimese noorussõprus ja täiesti ilmne vastastikune mõju inspireerib paralleelsust edasiseski arengus otsima lausa vältimatult. Friedrich Hölderlin on paraku eesti lugejale seni vaevalt tuntud: kättesaadavad emakeelses tõlkes on üksnes üksikud lüürikanäited, nii et õiget ülevaadet ei ole tema

Kirjastusühing «Kansankultuuri» asutamisest sai oktoobri algul 30 aastat, mille märkimiseks tutvustati kirjastuse senise tegevuse kõrval ka tulevikuplane. Kirjastuse raamatukaupluses pandi sel puhul välja raamatute, plakatite, rinnamärkide ja heliplaatide näitus.

«Kansankultuuri» sündis 1940. aasta sügisel, kui rühm progressiivselt mõtlemaid inimesi pidas vastuoluderohkel ajal tarvilikuks sõbralike suhete loomist Nõukogude Liiduga ja tema elu igakülgset tutvustamist. Kui soome tööliiklass 1944. a. sügisel jälle oma ridu koondas ja aktivistid, kes sõjast, kes vanglast tagasi tulid, alustas «Kansankultuuri» uuesti tegevust. Hoogsalt arenenud töös on püütud asutamisaegadel seatud eesmärkide poole: anda informatsiooni nende maade (eeskätt Nõukogude Liidu) kohta, millest kodanlikud kirjastused rahvale ei rääkinud, luua kultuurisuhteid just nende maadega. Peamiseks taotluseks on olnud teaduslikku sotsialismi käsitlevate teoste ning nende kõrval ka progressiivse kodu- ja välismaise ilukirjanduse avaldamine.

Tänavu annab «Kansankultuuri» välja marksismi klassikute teoseid taskuformaadis. Selles sarjas on juba ilmunud uus trükk Marxi ja Engelsi «Kommunistlikust Manifestist» ja Engelsi tööst «Sotsialismi arenemine utoopiast teaduseks», ilmumas on «Anti-Dühringi» uus trükk. Lenini artiklitest avaldati tema juubeliaastal kogumik. Viimastel aastatel vahendab kirjastus ka heliplaate Nõukogude Liidust ja teistest sotsialismimaadest. Käesolevast aastast alates on «Kansankultuuri» tootnud heliplaate ka ise, eriti suur menu oli tööliste võitluslaulude ja protestilaulude plaatidel.

luulestki, kõnelemata proosast (lüüriline romaan «Hyperion») ja draamast (fragment «Empedoklese surm»), mis kõik kuuluvad saksa kirjanduse klassika säravaimate tippude hulka. Vähe-malt kaudne tutvus Hegeliga on aga eesti kultuuriloo juba õige vana, nii et kahe suurmehe kõrvutamise nende juubeliaastal meile siiski mõndagi ütelda tohiks.

Järgneva pika tsitaadi autor on huvipakkuv ka ise. Prantsuse germanist Pierre Bertaux, üks tunnustatumaid nüüdisaja Hölderlini-spetsialiste, kehas tab tõeliste kultuuriväärtuste internatsionaalsust oma isikugagi. Lisagem, et II maailmasõja päevil kuulus ta Prant-

suse Vastupanuliikumise juhtide hulka. Mitmes uustrükis on Saksamaal antud välja tema koostatud Hölderlini-antoloogia «Dichtung, Schriften, Briefe», mille eessõnast olemegi tõlkinud järgneva vaatluse Hegeli ja Hölderlini mõttemaailma ühisjoontest.

«Aastat 1790—1791 tuleb tähistada kui üht inimkonna saatusetundi. Kahekümneaastane Hölderlin elab koos samaealise ja kaugelt sugulase Hegeliga (samuti veidi noorema, varaküpse Schellingiga) Tübingeni kloostrikooli augustiinlaste-elamus tulises «kõik-kommunioonis». Vaimustunud noore Prantsuse revolutsiooni käärimisest, haaratud tungist anda maailmale nägu, pöörduvad nad tagasi vana-kreeka tarkuse kaevule.

«Kogelev sibüll — huuled naerataset, mingita, võideta — läbi aastatuhandete küünib teie sõna — läbi kajab jumalus,» ütleb Herakleitos.

Me ei kohta tema nime siin juhuslikult. Tema mõte «vasturääkivast ühinemisest», näitlikustatud vibu ja lüüra pildiga, säilinud õige nappides kompaktses ürgsõnades, avastati Tübingeni kloostrikoolis Hegeli poolt uuesti ja sai uue, mõjuka elu.

Sokratase-eelse traditsiooni senikuulmatu uutmõtestamise ja avardamisega ehitasid kaks noormeest helleeni maailmast meie maailma-ajastusse uue silla, mille ajalooline tähtsus veel ei ole määratletav.

Daatumiga «Tüb. 12 Febr. 1791» on Hegeli mälestusalbumisse Hölderlini käega sisse kantud kolm silpi «En kai pan», «Üks ja kõik», kui herakleitosliku mõtlemise sümbol.

Täiesti teadlikult jätkab Hegel nüüdsest peale seda mõtet. Tema siin eos oleva dialektika maailmakummutavate tagajärjed on tuntud.

Poeetiliseks vasteks Hegeli süstemaatikale on «Hyperioni» lõpp, milles on samuti Herakleiose järelkõla:

«Nagu armastajate riid on maailma dissonantsid. Lepitus asub keset tüli ja kõik lahutatu liitub taas.

Sooned südames lahknevad ja pöörduvad tagasi, ning ühtne, igavene, hõõgav elu on kõiges.»

Mida tähendab Hölderlin ja tema poeetilise mõtlemise laad Hegeli arengule, seda näitab juba tõik, et ta oma ainuke luuletuse «Eleusis» pühendas Hölderlinile.

Seda tõestab ka üks Hegeli noorusteos, säilinud pealkirjaga «Süsteemi-fragment». Siin on tunda «tema kuulsa dialektika elavat ürgrakku», mida säratab Hölderlini mõju.

Friedrich Heer kirjutab sellest: «Hölderlini kui mõtleja sügavaima igatsuse on Hölderlin ümber sõnastanud luuletaja seisukohast; luuletajad... on prohveticum vaimud.»

Hölderlini suhtumise Hegelisse saab ilmsiks Novalise sõna, et luuletaja on «filosoofia kangelane».

Goethe ütles Eckermannile, et naiskujud on ainsaks anumaks, mis jäänud uuematele luuletajatele oma ideaalmõiste väljavalamiseks. «Meestega pole midagi peale hakata. Achilleuse ja Odysseusega, kõige vaprama ja kõige targemaga, on Homeros kõik juba ära öelnud.» (5. juunil 1827.)

Nii nagu kreeka tähtede seas särab Achilleuse-Odysseuse paar: nooruslik, puhas, traagiline kangelane, kellele on määratud varane hukk, ent igavene kuulsus, ja paljukogenuid, teravmeelne, saatuse lõkse vältiv, üha jälle vaidlev ja vaieldav, üha edasi rändav tarkuseinimene, kelle surmast ei tea keegi midagi — nii särab meie tähistaevas Hölderlini-Hegeli paar.

Hölderlini varaseim meieni säilinud kirjapanek on «Iliase» esimese laulu tõlge. Achilleuses, kelle tema ema «lühikese elu», ent ka igavese kuulsuse jaoks sünnitas, leidis poiss Hölderlin ennustatud olevat omaenda saatuse. Me võiksimme Hölderlini tervitada lakoonlaste kõnekäänuga: «Sa pole mitte Achilleuse laps, vaid Achilleus ise.»

Seevastu Hegeli ammendamatus täiuses ja avaruses, tema lõputus kogemustejäilitamises ja kaugemale-ihkamises kuni maailma lõpuni välja, tema arvepidamises idee kõigi kavaluste ülesai uueks Öhtumaade odüsseuslik seiklus.

Kes tahab Hölderlini paigutada mõnda vaimuliiki, on aina kiusatuses teda reastada suurepärase, kõiki-ületavate Sokratase-eelse maailma kujude hulka.

Hölderlin: eelsokraatik meie ajastus. Seda teadis ta ise. Ta haudus aastaid Empedoklese-tragöödia kava, milles ta seda agrigentlast omaenda läkitusekandjaks tahtis teha ja mis pidi fragmentiks jääma.

Fragmentidena on meieni ulatunud selle varase kreeklase mõttemaailm; ainult fragmentidena on meieni säilinud ka Hölderlini mõttemaailm. Põhjused olid küll erinevad, ent neil oli seesama alus. Ainult fragment, ainult idu ja sadestis elavad edasi. Teostatu aga hukub ajas varem või hiljem. Habras, aimusterikas luuletajasõna elab filosoofitugevatapilisest ehitusest kauem.»

Index librorum

EX ORIENTE LUX — kõlab ütlus, mis päikesetõusu märkimast viidi hiljem ühendusse mistahes valgusega, sealhulgas kultuuri algusega Idast. See õigustab meidki algamaks orientist, nimelt NSVL TA Orientalistika Instituudi artiklikogumikuga «Salauhingud vanas Hiinas». XI sajandisse viib lugeja Z. Lapina uurimus «Poliitiline võitlus keskaegses Hiinas» — Moskva ülikooli Ida Keelte Instituudi trükkis. Ülevaatlisku pakub Leonid Vassiljevi mahukas teos «Kultused, usundid, traditsioonid Hiinas» (NSVL TA Orientalistika Instituut). N. N. Mikluhho-Maklai nimeline Etnograafia Instituut, mis samuti kuulub TA süsteemi, andis otsitava artiklikogumiku «Ida- ja Lõuna-Aasia rahvaste religioon ja mütoloogia». Huvi tekitab ka teine kogumik, NSVL TA Aafrika Instituudi «Eelkoloniaalse Aafrika sotsiaalsed struktuurid». Kõik eelnimetatud raamatud tulid kirjastuselt *Nauka*. Selle populaarteaduslikku seeriasse kuulub Moisei Belenki — Uriel d'Acosta, Spinoza, judaismi uurija — «Mis on talmud», mis juba teises trükkis (esimene 1963) tutvustab juudi pühakirja, aga ka tänapäeva judaismi.

NLKP KK juures asuv Marksismi-Leninismi Instituut andis välja valimiku dokumente pealkirja all «V. I. Lenini ja Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei võitlus trotskismi vastu» (*Politizdat*). Peale Lenini teoste sisaldab see KP kongresside ja konverentside, KK pleenumite dokumente, samuti Kommunistliku Internatsionaali ja nõukogude ametiühingute resolutsioone. Päevakajalised on K. Zarodovi «Leninism ja sotsialismi eest peetava võitluse kaasaegsed probleemid» (*Mõsl*), G. Arbatovi «Ideoloogiline võitlus kaasaegsetes rahvusvahelistes suhetes» (*Politizdat*), L. Skvortsovi «Tänapäeva kodanliku ideoloogia kriisi iseärasusid» (*Politizdat*), jpt.

Tõlkekogumiku «Leninism ja marksistliku filosoofilise mõtte areng piirita» avaldas *Progress*, NSVL TA Keeleteaduse Instituut aga andis kollektiivmonograafia «Leninism ja keeleteaduse teoreetilisi probleeme» (*Nauka*). Mitu raamatut vaatleb teadust kui niisugust, muutes selle teaduse eesmäks. Need on kõigepealt Gennadi Dobrovi sissejuhatus üldisse teaduseõpetusse «Teadus teadusest» teises, täiendatud-töödeldud trükkis (esimene 1966) *Naukova Dumka*'lt (Kiiev), edasi artiklikogumik NSVL TA Filosoofia Instituudilt «Teaduste vastastikuse seose ja vastastikuse mõju metodoloogilisi probleeme» (*Nauka* Leningradi osakond). Eksakt- ja

loodusteaduste ajaloo (eriti Einsteini tähenduse) kiindunud uurija Boriss Kuznetsov avaldas järjekordse teose — «Giordano Bruno ja klassikalise teaduse genees» (NSVL TA Loodusteaduse ja Tehnika Ajaloo Instituut, *Nauka*).

Üht-teist võivad leida ka kirjandusteadlased, -huvilisedki. NSVL TA M. Gorki nimeline Maailmakirjanduse Instituut väljastas programmilise kogumiku «Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ja maailmakirjandus» (*Nauka*), ilmus 3. köide «Nõukogude paljurahvuselise kirjanduse ajaloost». Vene kirjanduse alalt mainitagu «X—XVIII saj. vene kirjanduse mälestisi» (NSVL TA Vene Kirjanduse Instituut, *Nauka* Leningradi osakond), edasi Vladimir Beloussovi kroonika «Sergei Jessenin» 2. osa, mis suleb poeedi elu ja loomet päev-päevalt jälgiva «entsüklopeedia» (*Sovetskaja Rossiya*), siis N. Hardžijevi ja V. Trenini «Majakovski luulekultuuri» (*Iskusstvo*) ja A. Mihhailovi etüüdi «Andrei Voznessenski» (*Hudožestvennaja Literatura*). Tähdandagem siinkohal viimaks, et ilmus ka «NSVL Kirjanike Liidu teatmik» (*Sovetski Pissatel*), mis peegeldab seisu 1. jaanuaril 1970, lisa läbi aga fikseerib selle koguni 1. augustil 1970.

Pöördudes meie kaugemate kirjanduste poole, ei tohiks tähelepanuta jääda NSVL TA Orientalistika Instituudi artikliraamat «Ida rahvaste kirjandus» (*Nauka*). Kirjandust pigem esteetikuna uuriv Vladimir Dneprov («Realismi probleemid», «XX sajandi romaani jooni») jagab meiega mõtisklusi tänapäeva piiritaguse kirjanduse üle oma uues raamatus «Kirjandus ja inimese kõlbelsed kogemused» (*Sovetski Pissatel*'i Leningradi osakond). Monograafilist käsitlemist leiavad Hemingway ja Faulkner: B. Gribanovi «Hemingway» täiendab *Molodaja Gvardija* seeriat «Kuulsate inimeste elu», J. Palijevskaja «William Faulkner» aga *Võššaja Škola* seeriat «Kaasaegne väliskirjandus».

Iga esteetikahuvilist peaks rõõmustama valimik XIX sajandi saksa arhitekti ja esteetiku Gottfried Semperi (1803—1879) töid pealkirja all «Praktiline esteetika» (*Iskusstvo*). Ka kaks viimast seekord nimetatavat teost esindavad seda «praktilist» esteetikat: V. Glazõtševi «Design'ist» (*Iskusstvo*) — piirjooni *design*'i teooriast ja praktikast Läänes — ning E. Kuznetsova «Siluetikunst» (*Hudožnik RSFSR*), mis sisaldab ka reproduktsioone meenutamaks seda iidset kunstiharu.

Sisukord

M. Olvet	Situatsioon (Lito, linool-lõige)	1761 ees	Ü. Ojatalu	Sinule	1848
B. Alver	Väike perekonnalugu		H. Kant	Elulugu, teine lõik	1850
	Emaga linnas	1763	L. Hughes	Rahu	1856
	Isaga metsas	1764		Unistusvariatsioonid . . .	1856
	Külalised	1765		***(Olen Ameerika nuhtlus)	1857
	Tuulelapsed	1766		Aafrika kild	1857
E. Raud	Puujumal	1767	A. Raitviir	Aukartus elu ees	1858
V. Ohakas	Vana kell (Õli)	1809	Z. Krahmalnikova	Eakaaslaste saatus	1870
T. Lehtmets	Hetk	1820	I. Linnat	Kolm kalurit (Süsi)	1873
	Võililleorden	1820	H. Vihma	Kirjandusprobleeme ühes kirjavahetuses	1888
O Raun	(Oh, Immanuel Kant)	1822	H. Udam	Mõtteid eeposest ühe eepiku juubeli puhul	1896
	(Keisril teada on nii lohutavalt hääd)	1822	H. Runnel	Unenäokirjeldus	1900
A. Valton	Kaebuste raamat	1823	H. Niit	Teel küpsusele	1902
	Vabadus	1827	A. Eelmäe	<i>Fructus Cynosbati</i>	1906
	Pääsemine	1831	V. Vahing	Raamat kohtupsühhiaatriast	1909
J. Üdi	Lihne luuletus	1836	Ringvaade	. . . . .	1911
	***(üks korralik pere ei taha)	1836			
	Tagala	1837			
	Surmakuulutus	1837			
T. Vint	Külaline	1839			

Toimetuse kolleegium: V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo, J. Smuul, E. Vetemaa.

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 4. XI 1970. Trükkimisele antud 8. XII 1970. Trükiarv 13 000. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10+0,5+kleebis. Tingtrükipoognaid 14,88. Arvestuspoognaid 13,63. MB-08957. Tellimise nr. 4027. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 12, detsember 1970. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 12, декабрь 1970

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

TEINE POOLA STA

1970

Toimetuse kolleegium:

**V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja),
R. Parve, J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo, J. Smuul, E. Vetemaa.**

LUULETUSED, POEEMID

ADAMS, V.:	Üle aja	nr. 11	1603
	Rikastatud suvepäevad	nr. 11	1603
	***(Ma rakendasin ette unistuse)	nr. 11	1604
	Linnalähedases rongis	nr. 11	1604
ALVER, B.:	Väike perekonnalugu		
	Emaga linnas	nr. 12	1763
	Isaga metsas	nr. 12	1764
	Külalised	nr. 12	1765
	Tuulelapsed	nr. 12	1766
BEEKMAN, V.:	Kui ma ei tea	nr. 9	1233
	Läbi tuhandeaastaste linnade	nr. 9	1284
	Suveõine	nr. 9	1284
	***(Päevad sõidavad pilvelaevadel)	nr. 9	1285
	Unistusteluiged	nr. 9	1285
HUGHES, L.:	Rahu	nr. 12	1856
	Unistusvariatsioonid	nr. 12	1856
	***(Olen Ameerika nuhtlus)	nr. 12	1857
	Aafrika kild	nr. 12	1857
	<i>(Tõlkinud A. Erikson)</i>		
JÖERÜÜT, J.:	Armastus	nr. 7	1055
	(palatikaande mu nimed on lõigatud)	nr. 7	1055
	(ära vaid möödu must lühtrises toas)	nr. 7	1056
JÜRISSE, H.:	Kord seisib kõver kõivuke	nr. 9	1365
KAAL, A.:	Kuldlehtla	nr. 10	1506
	Ma läksin sinuga	nr. 10	1506
	Jõe liivadele	nr. 10	1507
	Aruküla koobastesse	nr. 10	1507
	Kus surm käis kannul meil	nr. 10	1507
	Vabastav laul	nr. 10	1508
	Looduse kättemaks	nr. 10	1508
KANGUR, K.:	Klaaslabürint	nr. 10	1532
	Kulissid	nr. 10	1532
	Punamütsikese laul	nr. 10	1533
KAPLINSKI, J.:	Lehekülgedest Tiiale	nr. 9	1332
KÉPES, G.:	Veepeegel	nr. 7	1065
	Viimne seiklus	nr. 7	1066
	Mu silmad hoiavad su nägu	nr. 7	1066
	<i>(Tõlkinud E. Asu-Õunas)</i>		
KESAMAA, M.:	Suveõine	nr. 11	1628
	Tahkuna teel	nr. 11	1628
LAITINEN, K.:	Rudolf Sirge mälestuseks	nr. 11	1688
	<i>(Tõlkinud M. Nurme)</i>		
LEHTMETS, T.:	Hetk	nr. 12	1820
	Võililleorden	nr. 12	1820
LEINO, E.:	Tuulekannel	nr. 8	1224
	Talveöö	nr. 8	1225
	Carmen saeculare	nr. 8	1226
	Conceptio artis	nr. 8	1227
	Nokturn	nr. 8	1228
	<i>(Tõlkinud D. Vaarandi)</i>		

LIIV, T.:	Liblikasaatus	nr. 8	1186
	Trompetile Tiinale ja trummidele	nr. 8	1187
	Meri	nr. 8	1187
	Väike muutuja	nr. 8	1188
LUIK, V.:	(Aiad jäid raagu oktoobris)	nr. 11	1663
	(Keset luitunud kirju)	nr. 11	1664
MULLER, H.:	Lihtsa kõlaga	nr. 7	994
	Kevade vihm	nr. 7	995
	Kajakavärvi meri	nr. 7	995
	Suvehari	nr. 7	996
	August	nr. 7	996
	Elu	nr. 7	997
NURME, M.:	Sookailudes on loitsud	nr. 10	1493
	Uned	nr. 10	1494
	Kalakõned	nr. 10	1495
	Õine jõgi	nr. 10	1495
	Metsalaul	nr. 10	1496
OJATALU, Ü.:	Sinule	nr. 12	1848
RAMMO, A.:	Kreenholm	nr. 7	977
	Laul kadunud külast	nr. 7	979
RAUN, O.:	Oh, Immanuel Kant	nr. 12	1822
	Keisril teada on nii lohutavalt hää	nr. 12	1822
RIMMEL, R.:	Luuletusi tsüklis «Haldjasaar»	nr. 8	1197
SANG, J.:	(Mäletan sind kuskil tühjal rannal)	nr. 11	1638
	(palava päeva käes maas)	nr. 11	1638
	(küüntest kübaras)	nr. 11	1639
	(su juuksed on siidised ussid)	nr. 11	1639
	(munavalge taevas)	nr. 11	1639
SEPING, M.:	Põltsamaa teedel	nr. 10	1518
SIIG, A.:	** (Öös akna taga ...)	nr. 9	1349
	** (Veel kord hulkuda ...)	nr. 9	1349
	** (Mis ma olen sulle)	nr. 9	1350
	** (Tuuli roostetab sadamas)	nr. 9	1350
	** (Värvidest loobusid vahtrad)	nr. 9	1351
	** (Kunagi kusagil toomingad)	nr. 9	1352
TRAAT, M.:	Igatsus	nr. 7	963
	Küünlakuufuuga	nr. 7	963
	Iseendast	nr. 7	964
	Mägra tragöödia	nr. 7	964
	Esmaspäev	nr. 7	965
	Kuulataja	nr. 7	965
	September	nr. 7	966
TRANSTRÖMER, T.:	Hommikused linnud	nr. 11	1707
	Üksindus	nr. 11	1708
	Ajaloo kohta	nr. 11	1709
	Lahtise taeva all	nr. 11	1710
	(Tõlkinud J. Kross)		
VILLANDI, V.:	Ajalugu	nr. 8	1209
	Tee	nr. 8	1210
	Valgus	nr. 8	1211
ÜDI, J.:	Lihtne luuletus	nr. 12	1836
	** (üks korralik pere ei taha)	nr. 12	1836
	Tagala	nr. 12	1837
	Surmakuulutus	nr. 12	1837

ROMAANID, JUTUSTUSED, NOVELLID, MINIATUURID

BUNIN, I.:	Alupka	nr. 10	1534
	Üks maja vanas tänavas	nr. 10	1536
	Esimene klass	nr. 10	1538
	Kured	nr. 10	1538
	Raamat	nr. 10	1539
	(Tõlkinud V. Ilus)		
ILUS, V.:	Hommik	nr. 11	1605

KALDA, M.:	Tuba	nr. 9	1338
KALLAS, T.:	ABCD	nr. 11	1667
KANT, H.:	Elulugu, teine lõik	nr. 12	1850
	(Tõlkinud R. Tasa)		
KROSS, J.:	Kolme katku vahel	nr. 7	998
KRUSTEN, E.:	Iiriskomm	nr. 11	1630
	Maskuliinne	nr. 11	1633
	Minu lavastaja	nr. 11	1634
KRUUS, O.:	Kosjaskäik	nr. 8	1213
KRUUSVALL, J.:	Teatrikuu esimene päev	nr. 10	1509
	Pilk taevasse	nr. 10	1511
	Koolivennad	nr. 10	1513
	Surnu	nr. 10	1516
KUUSBERG, P.:	Roostetanud kastekann	nr. 7	980
MARIPUU, A.:	Inimesed kahe maailma piirilt	nr. 11	1641
MATVE, H.:	Pidu rootsi lauaga	nr. 8	1190
METSAR, L.:	Ripsmetušš	nr. 8	1123
OLLI, O.:	Kolme küünla valgel inkunaablil lehitsedes	nr. 7	1057
RANDALL, F. E.:	Vaatajad	nr. 9	1367
	(Tõlkinud H. Tillemann)		
RAUD, E.:	Puujumal	nr. 12	1767
SALURI, R.:	Kõik minu sõbrad	nr. 8	1202
	Igand	nr. 8	1205
SKULSKI, G.:	Müürid	nr. 10	1521
	(Tõlkinud V. Villandi)		
TOOMING, O.:	Õnn	nr. 7	967
	Käed	nr. 10	1497
TRAAT, M.:	Tants aurukatla ümber (Romaan) ..	nr. nr. 9—1286, 10—1443	
TUULIK, J.:	Legendaarne kindlus	nr. 9	1353
VALTON, A.:	Kaebuste raamat	nr. 12	1823
	Vabadus	nr. 12	1827
	Pääsemine	nr. 12	1831
VINT, T.:	Külaline	nr. 12	1839

SÕNAVÕTUD, MÄLESTUSED, PUBLITSISTIKA

ADAMS, V.:	Mõttelooteid	nr. 7	1103
IRD, K.:	Järelehüüdeks «Vanemuise» teatri läinud sajandile	nr. 9	1379
KASK, L.-M.:	Veel andest ja eruditsioonist	nr. 9	1430
KRUUSVALL, J.:	Ma tean mitut inimest	nr. 8	1263
LUIK, V. ja PAAVLE, J.:	Peegel lapse käes	nr. 10	1537
MAJAK, R.:	Lehekülgi eluraamatust	nr. 7	1068
MÄGER, M.:	Teadlasemüüt	nr. 11	1743
RUNNEL, H.:	Unenäokirjeldus	nr. 12	1900
SIIMISKER, L.:	Jaani Saul	nr. 10	1541
VAARMAN, A.:	Viktor Kingissepa tabamine ja tapmine	nr. 11	1689
VAHING, V.:	Varatargast interpretatsioonilõbust	nr. 10	1587

ARTIKLID

ALLIK, J.:	Kunst ja psühholoogia	nr. 9	1391
ALTTOA, V.:	Erich Maria Remarque	nr. 11	1745
ANDRESEN, N.:	Noor-Eesti ja keeleuuendus	nr. 9	1421
ELANGO, O.:	Üliõpilasorganisatsioonide maailmavaatelisi otsinguid ja püüdlusi kodanliku Eesti päevil	nr. 9	1404
HINT, M.:	Eesti keelekorraldus — kust, kuhu ja milleks?	nr. 8	1237
KRAHMALNI- KOVA, Z.:	Eakaaslaste saatus	nr. 12	1870
KUDU, E.:	«Käis Morgensterni loenguid kuulamas...»	nr. 8	1246

KUSTAVUS, M.:	Rannaolustik August Mälu teostes	nr. 10	1571
LAOSSON, M.:	Hegel ja esteetika	nr. 11	1712
NEITHAL, M.:	«Vaeste-Patuste alev» kui sotsiaalne romaan	nr. 10	1578
PÖLDMÄE, R.:	Eesti ja soome kirjanduslikest suhetest 1920—1930-ndail aastail	nr. 8	1229
RAITVIIR, A.:	Aukartus elu ees	nr. 12	1858
RAUD, L.:	Kultuurilooliste arhivaalide varamus	nr. 11	1728
SIIMISKER, L.:	Kaks retsensiooni alustepanijate loomingu kohta	nr. nr.	7—1093, 8—1253
TARAND, H.:	Epigrammimestriit meenutades	nr. 10	1563
UDAM, H.:	Mõtteid eeposest ühe eepiku juubeli puhul	nr. 12	1896
VIHMA, H.:	Kirjandusprobleeme ühes kirjavahetuses ..	nr. 12	1888

KRIITIKA JA BIBLIOGRAAFIA

ANDRESEN, N.:	Eesti teatri ajaloo esimene katse (K. Kask: «Teatritegijad, alustajad» Eesti teatrilugu ∞—1917.)	nr. 10	1591
EELMÄE, A.:	<i>Fructus Cynosbati</i> (L. Promet: «Iibelpuu»)	nr. 12	1906
ILUS, V.:	Kaugelt lähedasemaks (A. Турков: «По дорогам и по страницам». Статьи.)	nr. 7	1112
KAALEP, A.:	<i>Lunaria</i> (K. Merilaas: «Kuukressid»)	nr. 7	1105
KRUSTEN, R.:	Lauri ja tema sõprade uued seiklused (I. Maran: «Kirjud lood»)	nr. 10	1594
KRUUSVALL, J.:	Arutlusi ühe vene-eesti autori raamatu puhul (A. Мерс: «Осенние прогулки». Стихи.)	nr. 11	1751
MÄGER, M.:	Lehitsetud leheküljed (J. Kross: «Vihm teeb toremaid asju»)	nr. 10	1589
MALLENE, E.:	Pilk endale teiste, teistele enda kaudu (D. Vaarandi: «Välja õuest ja väravast»)	nr. 9	1432
NAGELMAA, S.:	Mis ja kuidas eepilises luules (H. Suis- lepp: «Ja sõna sai tinaks...»)	nr. 8	1267
NIIT, H.:	Teel küpsusele (A. Vinkel: «Kirjandus, aeg, inimene.» Uurimusi ja artikleid)	nr. 12	1902
RUMMO, P.-E.:	Hando Runneli avalikest lauludest (H. Run- nel: «Avalikud laulud»)	nr. 11	1749
TIGANE, L.:	Raamat neile, kes huvi turgutamiseks šokki ei vaja (A. Beekman: «Sõnni Siim»)	nr. 8	1265
TONTS, Ü.:	Kaks leedu romaani, peamiselt eesti proosa taustal, kuid natuke ka vastupidi (M. Sluckis: «Taevatrepp»; J. Avyžiūs: «Küla teelahkmel»)	nr. 7	1107
VAHING, V.:	Raamat kohtupsühhiaatriast (J. Saarma: «Kohtupsühhiaatria»)	nr. 12	1909

RINGVAADE

<u>Aleksei Müürisepp</u>	nr. 11	1755
Ants Saar — 50	nr. 11	1757
Bahtin ja tema romaaniuuringud	nr. 12	1913
Dramaturgid Moskvas	nr. 12	1911
Elsa Triolet' elu ja looming	nr. 8	1275
E. M. Forsteri mälestuseks	nr. 8	1274
Enn Vaigur — 60	nr. 12	1912
François Mauriac 1885—1970	nr. 10	1597
Hegel ja Hölderlin kõrvuti	nr. 12	1917
Holger Pukk — 50	nr. 8	1271
Index librorum	nr. nr. 7—1118, 8—1278, 9—1436, 10—1598, 11—1758, 12—1919	
John Dos Passosele järelehüdeks	nr. 12	1915
200 aastat Hegeli sünnist	nr. 8	1277
Kroonikat	nr. nr. 7—1115, 11—1755, 12—1911	

Nobeli auhinnast 1970	nr. 11	1758
Nõukogude Eesti preemia Ralf Parvele	nr. 8	1271
Prof. Julian Oksman surnud	nr. 11	1759
Raja taga	nr. 7	1116
Riiklikud preemiad 1970	nr. 12	1911
Rootsi käesoleva aasta üllatusraamat	nr. 12	1916
Saja-aastane Kuprin	nr. 9	1434
Shakespeare'i vahendaja tähtpäevaks	nr. 10	1596
Soomest	nr. 12	1916
Tänavusest novellivõistlusest	nr. 8	1271
Uus kirjastus, kasvanud tiraažid	nr. 10	1598
Vanu ja uusi uudiseid	nr. 7	1115
Vassili Riis — 60	nr. 9	1435
Viljaka teadlase juubel	nr. 8	1273
Voldemar Panso — juubilar	nr. 11	1755
Väinö Linna — 50	nr. 12	1914
Välismaalt	nr. 8	1273

ILLUSTRATSIOONID

EELMA, H.:	Kodumaa (Linoollõige)	nr. 10	1441 ees
EINMANN, E.:	Viktor Kingissepp (Õli)	nr. 7	961 ees
HOIDRE, A.:	Meie päevad I (Lito)	nr. 7	1009
LINNAT, I.:	Kolm kalurit (Süsi)	nr. 12	1873
MIKKO, L.:	Tulekandjad (Õli)	nr. 11	1729
MÄGER, B.:	Kihnu (Ofort)	nr. 8	1121 ees
OHAKAS, V.:	Vana kell (Õli)	nr. 12	1809
OLVET, M.:	Situatsioon (Lito, linoollõige)	nr. 12	1761 ees
OOTSING, E.:	Rannamaastik (Sulejoonistus)	nr. 9	1377
PÖLLU, K.:	Linnamägi (Kartongtrükk, valmiskujundid)	nr. 9	1329
ROODE, H.:	Vaikelu (Õli)	nr. 7	1059
SEPP, E.:	Lapsed (Õli)	nr. 9	1281 ees
TANILOO, E.:	Baleriini portree (Samott)	nr. 10	1569
TEDER, Ü.:	Vana Toomkirik (Õli)	nr. 10	1489
TERTSIUS, H.:	Võit ja töö (Intarsia ja puulõige)	nr. 11	1601 ees
TOLLI, V.:	Võõras linn (Cavtat). (Söövitus)	nr. 11	1649
VEEBER, R.:	Oli ja on (Söövitus)	nr. 8	1217
VOSS, E.:	Maastik (Õli)	nr. 8	1169

NEKROLOOG

Rudolf Sirge	.....	nr. 9	1438
--------------	-------	-------	------

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40. Tell. nr. 4027. MB-08957. 8. XII 1970. 13 000.

50 коп.

Индекс
78174